

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

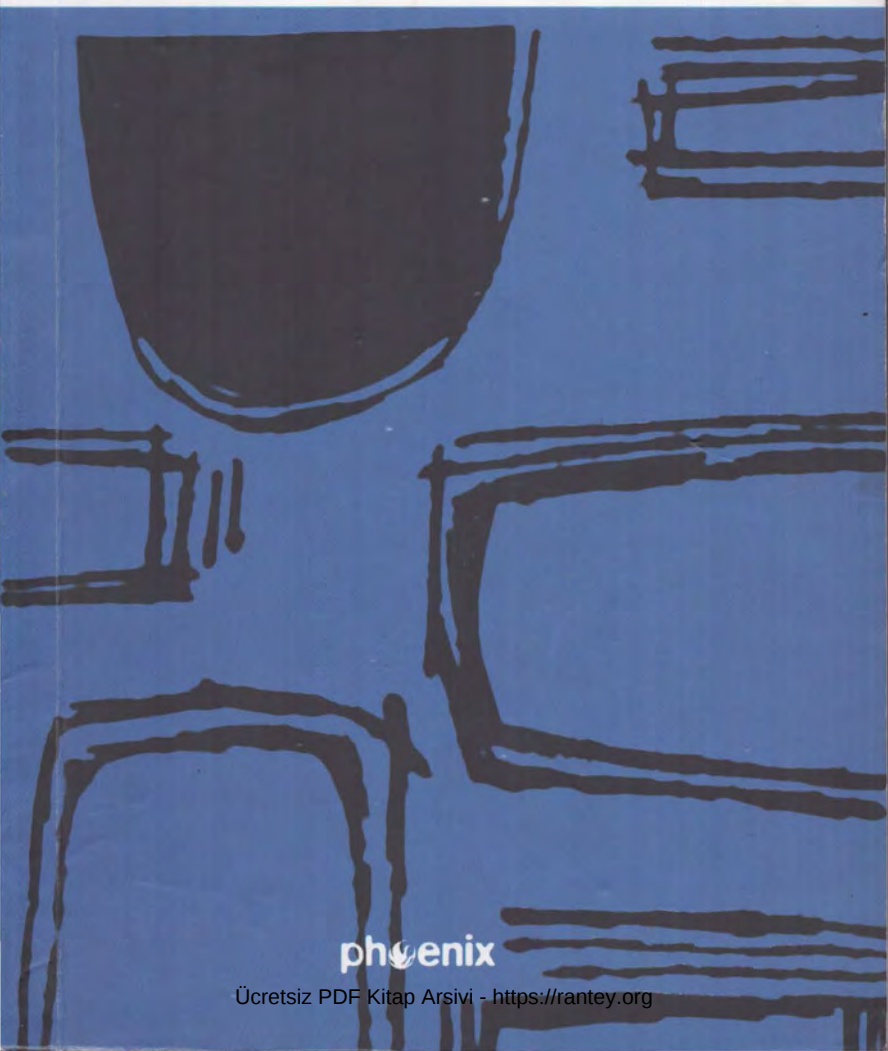
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ATASÖZLERİ VE HALK DEYİMLERİ IŞIĞINDA

TÜRK İNSANI

ADNAN GÜRİZ

phoenix

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Atasözleri ve Halk Deyimleri Işığında **Türk İnsanı**

Adnan Güriz

Prof. Dr. Adnan Güriz 1931 Eskişehir doğumludur. İlk orta ve lise öğrenimini Ankara'daki değişik ortamlarda tamamladı. 1949 yılında girdiği Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden 1953 yılında mezun olan Adnan Güriz, doktorasını kamu hukuku alanında verdi. İngiltere ve İsviçre'de bilimsel çalışmalar yaptı. Aynı fakültede hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalı'nda 1960 yılında doçent ve 1970 yılında da profesör oldu.

phoenix

Kaynakça Notu

Adnan Güriz, *Atasözleri ve Halk Deyimleri Işığında, Türk İnsanı*, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2006, x+110s.

*Atasözleri ve
Halk Deyimleri Işığında*
Türk İnsanı

Adnan Güriz

phoenix

***Atasözleri ve Halk Deyimleri Işığında
Türk İnsanı***

© Adnan Güriz

© Phoenix Yayınevi, Ocak, 2006

Tüm Hakları Saklıdır.

ISBN: 9944-931-02-0

I. Baskı: Ocak 2006

Mizanpaj-Ofset Hazırlık

Asuman Köse

Kapak ve İç Baskı

Cem Web Ofset

(0312) 385 37 27

Phoenix Yayınevi

İrtibat Bürosu: Dirim Sok. 23/2 Cebeci-ANKARA

Tel: (312) 320 44 57-58 pbx **Faks:** (312) 362 53 93

Merkez: Yeniacun Sok. 3/D Cebeci-ANKARA

Tel: (312) 319 59 61

Şube: Karanfil Sok. 5/11 Kızılay-ANKARA

Tel: (312) 418 35 93

e-posta: info@phoenixkitap.com

<http://www.phoenixkitap.com>

Dağıtım

Siyasal Basın Yayın Dağıtım

Meşrutiyet Cad. Konur Sok. 30/9 Kızılay ANKARA

Tel: (312) 424 03 08 (pbx) **Faks:** (312) 424 01 08

*Annemin ve Babamın
aziz hatıralarına*

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	ix
Devlet ve Egemenlik	1
Osmanlı Yönetimi	11
Adalet	17
Ceza ve Ödül	21
Türkler	25
Ayan, Beylik ve Ağalık.....	31
Türk İnsanı	39
Din ve Kadercilik	51
Para, Zenginlik ve Yoksulluk.....	57
Kadın	63
Müslüman Olmayanlar ve Yabancılar	71
Renkler	77
Müzik	79
Ölüm.....	85
Genetik ve Akrabalık.....	87
Hayvanlar	93
Sonuçlar.....	95
Notlar.....	99
Bibliyografya.....	105

ÖNSÖZ

Türkçe geniş bir coğrafyada farklı lehçelerle ve şivelerle konuşulan zengin bir dildir. Uzun süren bir tarih döneminde bu dilin ürünü olan atasözleri, halk deyimleri, halk türküleri ve maniler oluşmuş, benimsenmiş ve yaygınlık kazanmıştır.

Türkiye atasözleri ve deyimleri ile Türk dilinin konuşulduğu değişik ülkelerdeki sözler arasında belirgin benzerlikler bulunduğu dikkati çekmektedir. Makedonya, Kosova ve Irak Türkmen sözleri ile Türkiye atasözleri ve deyimleri arasında temelde hiç farklılık olmadığı söylenebilir. Bu kitapta Türkiye sözlerini incelemek ve bunlarla ilgili değerlendirmeler yapmak amacını izledim.

Atasözleri ve halk deyimleri arasında birbiri ile çelişen düşünceler görülmektedir. Zaman içinde değişen ekonomik ve sosyal koşullar somut durumlar zaferler ve yenilgiler birbirinden farklı çelişik görüşlerin halk değerlendirmelerine yansımada rol oynamıştır.

Kitabı hazırlarken Osmanlı devletinin yüzyıllar süren egemenliği ile ilgili fikirlere ve Osmanlı hayatına öncelik verdim.

Birbiri ile çelişen görüşler arasında seçim yaparken kendi düşüncelerimi açıkladım. Bu açıklamalarda ve değerlendirmelerde varsa yaptığım hataların sorumluluğu bana aittir.

Türklerin göçebelikten yerleşik hayata geçmeleri ile ilgili atasözlerini ve deyimleri birbirinden ayırmak kolay değildir. Hayvanlarla ilgili atasözleri göçebelik döneminin mirası sayılabilir. Ancak bu atasözlerinde de asıl vurgulananın insanlar olduğu unutulmamalıdır.

Hangi sözün ne zaman oluştuğunu saptamak kolay değildir. Divanı Lugat it Türk'te ve Dede Korkut'ta rastlanan bazı sözlerin bugün de aynen ya da değişik bir biçimde kul-

lanıldığı görülmektedir. Ancak atasözlerinin ve deyimlerinin yüzyıllar göz önünde tutularak sınıflandırılması ve sıralanması kanımca çok zordur. En azından bu kitapta böyle bir amaç izlenmemiştir. Daha önce belirtmeye çalıştığım gibi bu çalışmada bazı eksikliklerin olması bazı önemli sözlerin ihmal edilmiş olması göze çarpabilir.

Türk insanı ile ilgili bu kitap bir dilcinin değil Türk sözleri ile ilgilenen bir hukukçunun yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Bu kitabın hazırlanmasında ve yayınlanmasında büyük emeği geçen Nurşen Tekin ve İrem Çağlar'a teşekkürlerimi belirtmeyi bir borç sayıyorum.

Ankara
Ocak 2006
Adnan Güriz

DEVLET VE EGEMENLİK

Devlet, toplumun menfaatlerini korumak, insanların haklarını, huzur ve mutluluk içinde yaşamalarını sağlamak amacını takip eden, belirli ülkeye ve egemenliğe sahip siyasal bir varlık olarak tanımlanabilir. Osmanlıda herşey devlet içindir. Aynı şey din için de geçerlidir. Yani din de devlet içindir.

Osmanlı devletinin simgesi olan bayrak ilk önceleri kırmızı ve beyaz renklerden oluşuyordu. I. Mehmet zamanında bayrağa hilal, III. Selim zamanında 8 köşeli yıldız eklenmişti.

Devlet kelimesinin XV. yüzyılda yazıya geçmiş Oğuz atasözlerinde de önemli yer bulduğu anlaşılmaktadır.

“Evvela sağlığa çaldım sağlık gelsin

Esenliğe çaldım esenlik gelsin

Devlete çaldım devletimiz kaim olsun

Uğura çaldım uğurumuz hayır olsun”²

Osmanlı hukuk hayatının en belirgin özelliklerinden birisi hükümdarın ülke içinde en yüksek otorite olması yalnızca siyasi, askeri, idari ve dini yetkilere değil aynı zamanda kanun yapma, yürütme ve yargı kuvvetine de sahip olmasıdır. Osmanlı devletinin yönetim biçimi bakımından mutlak monarşi niteliği taşıdığı konusunda herhangi bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır.

Kanun çıkarmak Osmanlı hükümdarının kişisel yetkisi sayılıyordu.

Osmanlı tahtında bir değişiklik olduğu takdirde tahta geçen hükümdar tahta gelişini yabancı ülkelere duyurduğu gibi tahta çıkışını ülke yöneticilerine de fermanlar göndererek bildirirdi.

İstanbul'un fethi ile birlikte Osmanlı hükümdarı tam ve mutlak iktidar sahibi olmuştu.³ İstanbul'un alınmasından sonra Doğu Roma İmparatorluğunun "imperium" anlayışının Osmanlı Devleti egemenlik uygulamasında etkinlik kazandığı dikkati çekmektedir. Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethetmesi ve halifelik ünvanını kendi saltanat ünvanına katması Osmanlı hükümdarlarının yetkilerini hiç olmazsa dini anlamda daha da geliştirmiş ve pekiştirmiştir.

Osmanlı egemenlik anlayışında tek kişinin yönetmesi esası kabul edilmişti. Devlet bu tek kişinin fizik varlığı ile temsil olunmuştur. Fatih Kanunnamesinde bir kimseye saltanat geçerse karındaşlarını nizamı âlem için katletmenin uygun olduğu belirtilmişti. Saltanat ailesine mensup birçok kişinin öldürülmesine yol açan bu uygulama 1617 yılından itibaren terk edilmiş ve hükümdarlığın Osmanlı hanedanının hayattaki en büyük erkek evladına geçmesi yani "ekber evlat" esası kabul edilmişti.⁴

Hükümdara itaat edilmesi görüşü Kur'an'da belirtilmiştir. Nisa süresinin 59 uncu ayetinde "Ey insanlar, Allah'a itaat edin, peygambere ve sizden buyruk sahibi olanlara itaat edin..." ifadesi yer almıştır. XV. yüzyılın ikinci yarısında Tursun Bey hükümdar iktidarının mutlak niteliğini ve ona itaat edilmesi gereğini şu şekilde açıklamıştı: "Hükümdar olmazsa insanlar barış içinde yaşayamazlar, yok olur giderler. Tanrı bu iktidarı sadece hükümdara vermiştir. Düzenin devamı hükümdara mutlak itaat, gerektirir."⁵ Pir Mehmet Efendi padişaha itaat etmenin gereğini düzenin korunması amacıyla 1621 yılında şu şekilde belirtmişti: "...Nizam-ı memleket için emri âliye itaat vecibedir"⁶

Enderun öğrencilerine sessiz durmaları, saygılı alçak gönlü yumuşak başlı olmaları ve başlarını eğik ellerini karnırları üzerinde kavuşmuş şekilde tutmaları öğretilirdi.

III. Selim'in devlet anlayışı da hükümdarın yetkilerinin mutlak olduğunu göstermektedir: "İstediklerim nefsim için değildir. Her kim din ve devlete hiyanet ederse başını kese-

rim ve yerine adam bulurum. Evladım olsa himaye etmem”⁷

Osmanlı toplumunda egemenliğin parçalanması durumu görülmemektedir.

Yavuz Sultan Selim zamanında Tokat yakınlarında Turhal kasabasında Celal isimli birisi mehdi olduğunu (hidayete erdiğini) iddia etmiştir. Daha sonraları celali kelimesi hükümete karşı çıkanlar için kullanılmıştır. Osmanlı devleti değişik zamanlardaki celali ayaklanmalarını bastırmıştır.

Zaman içinde valilerin ve sancak beylerinin gücü azalırken sancaklar fiili olarak mültezimler (bedel vererek vergi toplama yetkisi olanlar) tarafından yönetilir olmuştur.

II. Mahmut döneminde yeniçeri ocağı kaldırıldıktan sonra yaklaşık 75 bin kişilik yeni bir ordu (nizamı cedit) kurulmuştu.⁸

II. Mahmut’un merkezi devleti güçlendirme çabaları çerçevesinde Batı Anadolu, Doğu Karadeniz ve Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinde bazı aşiret reislerinin elindeki toprakların alındığı anlaşılmaktadır.⁹

Bu arada devlet çarkının ağır işlediğini Nabi “Devlet aheste gerektir cari”¹⁰ diyerek açıkladığı gibi Şair Eşref daha sonra yöneticilerin seçiminde özensizliği “Asiyabı devleti (devlet değirmenini) bir har (eşek) dahi olsa döndürür” cümlesi ile belirtmiştir.

Ülkemize ait özdeyişlerde devlet görevlerinin sürekli nitelik taşımadığı belirtilmiştir: “Devlet mensıbı bir güvercinliktir konan göçer”

Bununla birlikte halk deyimlerinde devletin güçlü olduğu ona karşı çıkılmamasının doğru olduğu da belirtilmiştir: “Devletin kolu uzun, kılıcı keskindir”.

İnsanların toplumda birbirlerine bağlı oldukları ama toplum üyelerinin hepsinin devlete bağlı bulundukları halk deyimlerinde açıklanmaktadır: “Baş başa, başlar da devlete bağlıdır”

Devletin ve devlet kurumlarının iktisadi bakımdan güçlü oldukları da ifade edilmektedir: “Topun odu (ateşi) beylikten olunca güllesi Bağdat’a gider”.

Türk insanı kendisini devletten ayırmış başka bir deyişle göbek bağıni devletten koparmış değıldir. Bu anlamda Türk insanı batı insanından farklıdır.¹¹

Türk halkının devlete bağımlılığı Atatürk’ün de dikkatini çekmiştir. Atatürk 1931 yılında “Halkımız teban devletçidir. Her türlü ihtiyacı devletten talep etmek için kendisinde hak görüyor” demiştir.

Çok yaygın olarak ülkemizde kullanılan bir özdeyiş “Allah devlete millete zeval vermesin” şeklinde dikkatleri çekmektedir. Ancak bir çok şeyin devletten beklenmesi Türkiye’de yaşayan insanların inisiyatif üstlenmelerini, kendiliklerinden bazı şeyler yapmalarını olumsuz şekilde etkilemektedir.¹²

Halkın bazı özdeyişleri devlet malının özensiz biçimde kullanıldığını göstermektedir. “Devlet malı deniz yemiyen domuz”, “çaldımsa miri malı çaldım” gibi deyimler devlet malının hesapsız biçimde çarçur edildiğini belirten eleştirilerdir.

Yeniçeri askerleri sefere çıkarken “Sayılmayız parmak ile tükenmeyiz kırmak ile” diye bağııyorlardı. Buna benzer sözler yeniçeri gülbanklarında görölmektedir. “Allah yektir yek”, “Ya devlet başa, ya kuzgun leşe”; “gururlanma padişahım senden büyük Allah var” deyişleri de dikkati çekmektedir.¹³

XVI. yüzyılda Bahşı, Yavuz Sultan Selim’in Mısır seferini şöyle şiirleştirmişti:

“Sultan Salim cülusunda

Salâ dedi de yürüdü

Gidelim Mısır’a doğru”

IV. Murat’ın Bağdat seferinde söylenen Yeniçeri türküsünün sözleri dini motifin askerin söylediğı türküyü de etkilediğini göstermektedir:

*“Askerin üstünde bir seyir gördüm
İnşallah gaziler Bağdat alınır
İmamı Azam türbesinin üstünde
Ezanlar okunur, namaz kılınır.”¹⁴*

Busbecq Osmanlı devletinde askeri törenlerde tam bir düzen ve sessizlik olduğunu belirtmektedir.¹⁵

Ülkemizde “nizamı âlem” deymi fermanlarda ve kanun-namelerde sık sık kullanılmıştır. “Nizamı âlem” deymi huzur ve asayişin korunmasını vurgulamaktadır. Bu da devletin temel amacı olarak kabul edilmektedir.

“Devleti ebed müddet” deymi devletin ömrünün vade biçilemeyecek kadar nihayetsiz yani ebedi olduğunu göstermektedir. Bu deyimnin XIX. yüzyılda Osmanlı varlığının tehlikeye düştüğü dönemde önem kazandığı söylenebilir.

Devlet ödülü ve cezayı belirlediği hedeflere ulaşmak için kullanılmaktadır. Ancak devlete yaranmanın kolay olmadığı da “Devlete yaranmış yoktur” sözünden anlaşılmaktadır.

Osmanlı devletinde yönetimle ilgili kararların verildiği Topkapı sarayı görkemli bir yapı değildi. Şehzadelerin yönetime hazırlık dönemini geçirdikleri Manisa ve Amasya gibi kentlerde de görkemli saraylar yoktu. Osmanlı yönetimi büyük camiler ve öğrencilerin ders gördüğü görkemli medreseler, gereken yerlerde köprüler inşa etmiş fakat XIX. yüzyıla gelinceye kadar büyük saraylar inşa etmemiştir. Otağ kullanma geleneği de Osmanlı siyasi hayatında rol oynamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu’nun başkenti olan İstanbul’da evlerin daha çok ahşap olduğu ağaçtan yapıldığı bu nedenle de İstanbul’da çıkan yangınların hemen yayıldığı görülmüştür. İstanbul evlerinin ahşaptan yapılmasında deprem tehlikesi yanında bu inşaatın ucuzluğunun temel neden olduğu unutulmamalıdır.

Devletten menfaat sağlamak Türk insanının zihninde yer etmiştir. “Allah’tan sağlık, devletten ağalık” ve “Allah’tan

sağlık, devletten aylık” deyimleri devlet gücünün etkisini ve önemini gösteren örneklerdir.¹⁶

İmkanları bu kadar geniş olan devleti ve devlet görevlilerini rahatsız etmemek de insanların özen gösterdiği bir konu olmuştur. “Fincancı katırlarını ürkütmemek” yetkili kişilere karşı gelmemek özdeyişi bu yaklaşımı açıklamaktadır. Ortalıkın çok karışık olduğu bir durum “tozdan dumandan ferman okunmamak” deyimini ile ifade edilmiştir.

Halk bütün mahrumiyetlere rağmen devlet için devletin istediği fedakarlıkları hep yerine getirmiştir. Ünlü halk türküsünün sözlerinden fedakarlığın derecesi anlaşılmaktadır:

“Şu dağın ardında redif sesi var

Varın bakın çantasında nesi var

Bir çift papuçla bir de fesi var”¹⁷

Osmanlı toplumunda geçerli anlayışa göre insanlar kulluk için dünyaya gelmişlerdir. İtaat insanlar için dini bir vecibedir. Padişahta aranan nitelikler, hak bilirlilik, sabır, soğukkanlılık ve akıldır.¹⁸

Osmanlıda devlet tarafından çıkarılan paraların üstünde “muzaffer daima” ibaresi bulunuyordu.¹⁹

Türk atasözleri ve halk deyimlerinde “padişahın dediği kanun olur” ifadesine rastlanmaktadır.

Padişahın huzuruna kabul edilmek büyük bir mazhariyettir. Moltke, 21 Ocak 1837 tarihli mektubunda padişah huzuruna kabul edilecek kimselerin sarayın avlusunda saatlerce beklemek zorunda oldukları gözlemi yapmıştır.²⁰

Padişahı istenen kalem ve kılıç kullananları hoş tutmasıdır. Osmanlı padişahları devlet iktidarını oluşturan unsurlar arasında denge sağlamak için çalışmışlardır.

İngiliz elçisinin eşi Lady Montagu 1 Nisan 1717 tarihli mektubunda padişahın mutlak yetkili olmakla birlikte yeniçerilerin bakışlarından âdeta korktuğunu ifade etmiştir.²¹ Osmanlı ülkesini altı yüz yıl yönetmek kolay değildi. Yönetim becerisi, dini, siyasi ve askeri güçler arasında uyum sağlanması devlet birliğinin devamında rol oynamıştır.

Ancak insanlar padişahın ihtiras sahibi olduğunun bilincine de sahiptirler. Padişah sahip olduğu gücü başka padişahlarla da paylaşmak istemez. “Dünya bir padişaha az, iki padişaha çok” deyimini bu yaklaşımı göstermektedir.²²

Padişahın bayram veya diğer bir nedenle gelmesi sırasında “devletinle bin yaşa” dindikten sonra “mağrur olma padişahım senden büyük Allah var” diyerek alkış çavuşlarının bağıracağı görülürdü.²³

Tahtta değişiklik olduğu ve yeni bir hükümdar tahta çıktığı zaman da şehirlerde ve kasabalarda halk “mağrur olma padişahım senden büyük Allah var” diye bağırırdı. Bu kalıp sözün benzerinin Batı Roma İmparatorluğunda daha önce Kayser için kullanılması daha sonra Bizans’tan Osmanlıya geçmesi ihtimalini hatıra getirmektedir.

Padişah tahta çıktıktan sonra Eyup Sultan camiine gider burada kılıç kuşanma töreni yapılırdı.²⁴

Halk padişahın mutlu olmasını ister. “Padişahım yazın yaz olsun, kışın kış” sözü bu anlayışı göstermektedir.

Osmanlı hükümdarları cirit oyunlarını seyretmeyi severlerdi. Göze girmek ve yüksek görevlere ulaşmak isteyen iç oğlanları cirit oyununda başarılı olmaya çalışırlardı. Padişah güçlü vezirleri ve paşaları denetimi altında bulundurmak için onları kızları ve kız kardeşleri ile evlendirirdi.

Padişahın fermanının Tatar atlılar tarafından götürülmesi geleneği vardır. Bir halk şairi bu durumu şöyle açıklamaktadır. “Padişahlar ferman yazar. Tatarlara yol görünür.”²⁵

Başka bir atasözünde “Tatarın kılavuza ihtiyacı yok” denilmiştir.

Bazı Osmanlı padişahlarının Yavuz Sultan Selim’in ve IV. Murat’ın halkın gerçek durumunu izleyebilmek için tedbil gezdikleri de tarihi bir gerçektir.

İlaç satıcısı, seyyah, sofı, olarak derviş kıyafetinde habercilerin dolaştığı ve bu şekilde haber almaya önem verildiği de bilinmektedir.²⁶

Halkın padişaha sadık olduğu ve onun başarısı için mahrumiyetlere rağmen çalıştığını halk şairleri şiirlerinde açıklamışlardır.

XVI. yüzyıl şairi Öksüz Dede mısralarında şunları söylüyor:

*“Bırakıp illeri dağlar aşanlar
Padişah uğruna seferleşenler
Allah 'ın yolunda şehit düşenler
Gelmedi yad ilde kalanlarımız.”*²⁷

XVII. yüzyıl şairi Hasan Dede de Tamaşvar kalesinin düşmana verilmeyeceğini şöyle belirtmişti:

*“Hasan der göklere çıkmıştır ahım
Hüda 'm bağışlasın çoktur günahım
Tamaşvar kalesin bil padişahım
Vermeyiz kafire kırılmayınca”*²⁸

Osmanlı uygulamasının halk tarafından her zaman beğenilmediğini iyi bulunmadığını ve takdir edilmediğini, verilen sözün tutulmadığını aşağıdaki özdeyiş göstermektedir: *“Osmanlı iyi söyler, fena işler.”*

Padişah fermanı bütün sorunları çözen bir çare sayılmaktadır. Öyleki sevenlerin sevdiklerine kavuşması için de çaresiz aşık, halk türküsünde, padişah fermanından söz etmektedir.

“Gittim padişaktan ferman getirttim.

“Herkes sevdiğine sarılsın diye”

Devletin parası ve malı çarçur edilmemelidir. Aşağıdaki deyim padişah parasını yiyenin daha sonra bunun sonuçlarına katlanmasının gerekli olduğunu göstermektedir.

“Padişahın kazını yiyen yüz yıldan sonra tüylerini geri verir”

Bununla birlikte padişah ve beyler özellikle halk şairleri tarafından bazen hem eleştirilmiş hem protesto edilmiştir.

XVII. yüzyılda Köroğlu Bolu beyini şöyle eleştirmişti:

*“Benden selam olsun Bolu beyine
Çıkıp şu dağlara yaslanmalıdır
At kişnemesinden kargı sesinden
Dağlar seda verip seslenmelidir.”*

Gene Köroğlu padişaha karşı çıkışını ve hakkı arayışını şöyle ifade etmişti.

*“Köroğlu düşer mi yine şanından
Çıkarır çoğunu er meydanından
Kırat köpüğünden düşman kanından
Çevrem dolup şalvar ıslanmalıdır.”
“Köroğluyum kayaları yararım
Halkın kılıcıym Hakkı ararım
Şahtan padişahdan hesap sorarım
Uykudan uyanan katılır bana”²⁹*

Yönetimde bozulmayı aşağıdaki mısralar şöyle açıklamaktadır:

*“Ne günlere kaldık ey gazi Hünkar
Katır mühürdar oldu eşşek defterdar.”*

Pir Sultan Abdal XIX. yüzyılda padişaha açıkça cephe aldığını şiirlerinde belirtiyordu:

*“Yürü bre Hızır Paşa
Senin de çarkın kırılır
Güvendiğin padişahın
O da bir gün devrilir”*

Halk şiirinde sadece padişah değil, onun askerleri de eleştirilmiş ve kınanmıştır:

*“Aman böyle olur mu
Oğlu babayı vurur mu
Padişahın askerleri
Bu dünya size kalır mı?”³⁰*

Padişahın makamına herkesin saygı ve bağlılık göstermesi ve onun iradesini yerine getirmesi gerekir. Ancak pa-

padişahın kendisi kutsal değildir. Padişah vefat ettiği zaman herhangi bir insan gibi cenazesi kaldırılır. Bunu aşağıdaki söz çok iyi biçimde açıklamaktadır: “Padişah olsa da er kişi niyetine derler”

Padişah devlette en güçlü konumda bulunmakla birlikte “Padişahın bile arkasından kılıç sallandığı” görülebilir.³¹

Padişahın sağladığı düzenin bütün ülke topraklarında sürekli bir nitelik taşımadığı da ata sözleri ve halk deyimlerinden anlaşılmaktadır. “Padişah yasağı üç gün sürer”, “Padişah yasağı bir hafta sürer” sözleri padişahın sağladığı düzenin kesintili olduğunu ve güvenliğin her zaman gerektiği gibi sağlanamadığını göstermektedir.

Dadaloğlu’nun şiirinden padişah fermanına karşı çıkıldığı anlaşılmaktadır:

“Belimizde kılıcımız kirmani

Taşı deler mızrağının temrini

Hakkımızda devlet etmiş fermanı

Ferman padişahın dağlar bizimdir”

Osmanlı hükümdarları yabancı elçileri kabul törenlerinde kendilerinin sağlıklı olduğunu göstermek için de çaba harcamışlardır. Busbecq, anılarında Kanuni Sultan Süleyman’ın yabancı elçileri kabul ettiği zaman sağlıklı görünmek için yüzünde kırmızı pudra ile makyaj yaptırdığını söylemektedir.³²

Dilimizde Şavşat Artvin taraflarında çalışmayan, çalışmayı sevmeyen kimseyi göstermek için “padişah tembeli” deyiminin kullanıldığı dikkati çekmektedir.³³

OSMANLI YÖNETİMİ

Yönetim ile ilgili olarak Tanrı'nın takdirinin önemli rolü olduğu Osmanlı hayatında benimsenmişti. Bu yaklaşıma göre yeryüzünde hiçbir şey aynı karar ve düzen içinde yürümez. İnsanın başına herşey gelebilir. Cenabı Hak bu evren için ne buyurmuşsa o olur.

Yönetimde, devlet hayatında istikrarı ve devlet görevlilerinin sadakatini sağlamak için onların yerlerinin sık sık değiştirilmesi yöntemi de karşımıza çıkmaktadır.

Ödül ve ceza devlet için iki göz olarak kabul edilmiştir. Ancak Koçi Bey risalesinde cezanın daha önemli olduğu şöyle açıklanmıştır:

“Adem oğlu kahr ile zaptolunur hükm ile olmaz”,³⁴

Yönetimde yetki kime ait ise baş odur, söz onda başlar ve biter, onun buyruğu geçerlidir.

Atasözlerinde ve halk deyimlerinde yönetimde iktidarın önemi çeşitli şekillerde vurgulanmıştır:

“Baş belirsiz olunca meydan ıssız olur”

“Bir tahtta iki şah olmaz”

“Bir gemide iki kaptan olmaz”

“İki reis bir gemiyi batırır”

“İki aslan bir posta sığmaz”

“Bin işçi bir başçı”

“İki cambaz bir ipte oynamaz”

“İki kılıç bir kına girmez”,³⁵

Bununla birlikte devleti yönetmek zor ve ıstıraplıdır. Aşağıdaki halk sözü bunu belirtmektedir: “Dağın yücesinde kurttan geçilmez, devletin yücesinde dertten geçilmez” “Büyük başın derdi büyük olur” sözünde de aynı görüş kendisini göstermektedir.³⁶

Gene ülkede başın gerekli olduğu “Baş olmazsa aş olmaz” sözüyle de açıklanmaktadır. Türkiye’de yaygın şekilde kullanılan bir atasözü de “Mühür kimde ise Süleyman odor” biçiminde kendisini göstermektedir.

Hasan Reşit Tankut köylünün içine kapalı karakterini şöyle açıklamaktadır: “Anadolu köylüsü kalabalıktan ve insanlardan kaçır, asırlar süren korku ve kanlı kovalaşma bu duruma neden olmuştur. Böylece karamsar bir felsefe, ürkek, kurnaz bir model yapı oluşmuştur”.³⁷ İnsanlar askeri kararlara ve uygulamalara karışmaz. “Ciheti askeriyeinin işine akıl sır ermez” sözü bunu göstermektedir.

Halk ülke yönetimi ile ilgili konuları kendi kavrama gücü dışında görür. İnsanlar kendilerine dokunmayan olaylara yan çizerler, küçük yaşamlarını sürdürmek için gerekli küçük önlemler üzerinde dururlar.³⁸

Atasözlerinde ve deyimlerde yönetimde istişarenin (danışmanın) önemi “meşveretsiz yapılan şeyden hayır gelmez” diye ifade edilmiştir. Ancak yöneticilerden “merhametten maraz hasıl” olacağını göz önünde bulundurmaları da istenmiştir.

İnsanların topluma egemen olan yönetimle şu veya bu şekilde bir bağlantı kurmalarının yararlı olduğu üzerinde durulmuştur. Malatya bölgesine ait deyimde bu husus vurgulanmıştır:

“Oğlumuzun sarayda bir yeri olsun da köşesinde olmazsa dışında olsun”³⁹

Ortaçağın en güçlü ordusu sayılan yeniçerilerin yemeklerinin de mütevazı olduğu anlaşılmaktadır. Yeniçerilere verilen yemeğin “ekmek, bulgur, et ve sade yağ ile Cuma geceleri pırınç olduğu” yeniçerilerin içki içmesinin ve kumar oynamasının yasaklandığı görülmektedir.

Mansıbın elden ele geçen bir mendil olduğunu düşünen halk yönetimin bir kişi elinde olmasını “kuşun kılavuzsuz uçmayacağını” göz önünde bulundurmuş, ancak zulmü de lanetlemiştir: “Mazlum ahı yerde kalmaz”, “Zulüm ile cihan

yıkılır, kazma kürekle yıkılmaz” sözleri bunu göstermektedir.

Osmanlı devleti merkeziyetçi idi. Tarikatlara kendi çizdiği hukuki ve kültürel kurallara göre serbestlik tanımıştır. Bundan başka Osmanlılar siyasi hakimiyet sağlamak için girdikleri yerlere Türk nüfus yerleştirirlerdi. Rumelinin Türkleşmesinde Anadolu’dan gelen göçebe Türkmenlerin çok önemli rol oynadıkları bilinmektedir.

Bununla birlikte aşiret reisleri Osmanlı tarihinde ve Osmanlı devlet yönetiminde önemli bir fonksiyona sahip olmamışlardır. Osmanlı geniş bir ülkede hakimiyet sağlamak zorunluluğu ile karşı karşıya kalmıştır. Bunun yöntemlerinden birisi de gerektiğinde zor kullanmak olmuştur.

“Osmanlıdan gözünü, kadıdan sözünü sakın” deyimini Osmanlı devletinin merkeziyetçi ve baskıcı yapısını göstermektedir.⁴⁰

Osmanlı geniş bir coğrafyada kendi varlığını sürdürmek için sürekli hareket halinde olmuştur. Zaten Osmanlının varlığı da buna bağlıdır:

“Osmanlının ayağı üzengide gerek”; “Osmanlının ekmeği dizi üstündedir” sözleri Osmanlının içinde bulunduğu hayat mücadelesini vurgulamaktadır. “Osmanlı tavşanı araba ile avlar” sözü de Osmanlının araba ile tavşan avlamak gibi zor bir işi kurnazca ve yorulmadan yaptığı anlamında yorumlanabilir.⁴¹

Başka bir deyimde “Osmanlıda oyun çoktur” ifadesi dikkati çekmektedir. Bu sözlerden Osmanlı yönetiminin amacına ulaşmak için değişik yöntemleri uyguladığı anlaşılmaktadır.

Aşağıdaki kıta Osmanlının hayatını sürekli at üstünde ve savaşta geçirdiğini, ekmeğe ve biçmeye karışmadığı halde yemede ortak olduğunu, yiyecekten pay aldığını göstermektedir:

“Şalvarı şaltak Osmanlı

Eğeri kaltak (tahta) Osmanlı

Ekende yok biçende yok

Yemede ortak Osmanlı ⁴²

Bununla birlikte bu kıtayı Osmanlının sürekli at üstünde geçen savaşı mücadele hayatını göz önünde tutarak değerlendirmenin doğru olduğu söylenebilir.

Osmanlı hayatında kuşku da dikkati çekmektedir. Bir kimse atıyla hızlı gidiyorsa onun devlet adına görev yaptığı düşünüldü. Çevresine sağa sola bakıp dolaşan bir kimse-nin başkaları için haber topladığından şüphe edilirdi.

Türkiye’de bir insanın bir yerden bir yere gitmesinin mutlaka bir amacı vardır. Merak yüzünden dolaşmak Osmanlı hayatında görülmemektedir.

Osmanlı devletinde padişahın şehzadelerin bulunduğu şehirlerde haber toplayan adamları olduğu gibi, şehzadelerin de İstanbul’da olup bitenleri kendilerine bildiren habercileri bulunurdu.

“Osmanlı fısıltıdan hoşlanmaz” deymi Osmanlı hayatındaki kuşkuculuğu göstermektedir. Büyük bir imparatorluğun geniş bir coğrafyada birliğini devam ettirmek için Osmanlı devletine yabancı devletlerden haber getiren casusların da kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı devletinin parçalanmazlığı ve birliğini devam ettirmesi görüşü kuruluş yıllarından itibaren benimsenmişti. ⁴³ Osmanlı İdaresi, devlet düzeninin ebed müddet oluşuna dayanır. Çünkü düzen denge içinde varlığını sürdürürse ebedi olur. ⁴⁴

Osmanlı devleti kuzeyde sürekli büyüyen Rus çarlığını kendisi için bir tehlike görmüştür. Osmanlı hükümdarları “halife” ünvanına 1517 yılından itibaren sahip olmuşlardır. Ancak başlangıçta bu ünvanı kullanma konusunda fazla özen göstermedikleri bilinmektedir. 1774 yılında imzalanan Kaynarca Antlaşmasında Osmanlı hükümdarının devletler hukuku bakımından ilk kez kendisinin müslümanların halifesi olduğunu ve Osmanlı sınırları dışındaki müslümanların “halife” ünvanı dolayısıyla kendisine bağlılık yükümlülüğü

olduğunu ileri sürdüğü bilinmektedir. Aşağıdaki atasözleri bu yaklaşımı ileri sürmektedir: “Osmanlı ekmeği yiyip düşmana dua olmaz”, “Osmanlı ekmeği yiyip Moskof’a dua olmaz”

XIX. yüzyılda askerlik yükümlülüğündeki eşitsizliğe karşı eleştiriler dikkati çekmektedir:

“Yemen yolu çukurdandır.

Karasaban bakırdandır

Zenginimiz bedel verir

Askerimiz fakirdendir”⁴⁵

Yemen’le ilgili bir manzumede de aynı eleştiri ile karşılaşılmaktadır:

“Tarlalarda olur kamış

Uzar gider vermez yemiş

Ş’ol Yemende can verenler

Biri Memet, biri Memiş”

Askerlik hizmeti günümüzde de Türk müziğindeki yerini korumaktadır. Aşağıdaki mısralar bunu gösteriyor:

“Bahar geldi koyun kuzu koklaştı

İki aşık dört senedir bekleşti

Kara gözlüm düğün dernek yaklaştı

Vatan borcu biter bitmez ordayım”

Osmanlı uygulaması, halk şairleri tarafından hem eleştirilmiş, hem de devlete isyan etmek kınanmıştır. Haydaroğlu türküsü Osmanlı devletine isyanı kınayan bir yaklaşımı sergilemektedir:

“Haydaroğlu aklın yok mu başında

Niçin Al-Osman’a asi olursun

Her ne zulüm eyledinse dünyada

Ettiklerin bir bir bulursun”⁴⁶

Sünni-alevi çatışmasında Osmanlı devleti İran’daki şii’liğin etkisi altında kalmış olmaları düşüncesiyle alevilere

karşı çıkılmasını benimsemiştir. Aşağıdaki mısralar bunu gösteriyor:

“Kızılbaşın işi aldır (hiledir)

Şüphesiz kanı helaldir”⁴⁷

Akıncılar çoğu kez Aydın, Sarıhan Menteşe Türklerinden oluşuyordu.⁴⁸

Bunlar birleşerek sınır dışı topraklara akınlar düzenlerlerdi. Yahya Kemal

“Bin atlı akınlarda çocuklar gibi şendik

Bin atlı o gün dev gibi bir orduyu yendik” mısraları ile bu akınları değerlendirmiştir.

Avusturya elçisi Busbecq Türklerin çok kanaatkar olduklarını, ekmek, tuz, soğan, sarımsak biraz da içecek bulurlarsa fazla bir şeye ihtiyaç duymadıklarını ifade etmektedir.⁴⁹

Halk arasında bugün de bazen kullanılan “Osmanlı tokadı” deyimini hasma vurulan sert ve ibret verici darbe anlamını taşımaktadır.

Osmanlı devletinin egemen olduğu geniş coğrafya’da kendisine yönelik isyanları batırmak ve asileri mutlaka cezalandırmak konusunda çok duyarlı ve dikkatli olduğunu ayrıca belirtmeye bile lüzum yoktur.

ADALET

Osmanlı döneminde geçerli inanışa göre adalet zulmun zıddıdır ve her hakkı hak edene vermek istek ve iradesidir. İslam inancına göre, âdil sultanın adaletle geçen bir günlük ömrü altmış yıllık nafile ibadetten daha erdemlidir.⁵⁰

Kabusnamede Osmanlı hükümdarına şu tavsiyede bulunuluyor: “Adalet dışı olan düşüncenin gönlüne girmesine yol verme. Ulu Tanrının kulları zulüm derdine uğrayıp sana gelseler... tez adaletle dertlerini iyi et.”

“Adalet mülkün temelidir” özdeyişi Kınalızade’nin “Adalet Dairesinden” gelmektedir.⁵¹

Türkiye’de “şeriatın kestiği parmak acımaz” sözü çok yaygın şekilde kullanılmaktadır. Burada hukuk uygulamasının neden olduğu acıya ve istiraba insanların katlanmaları ve tepki göstermemeleri tavsiye edilmektedir. Suç işleyen bir kişinin cezalandırılması halinde onun ailesi mensuplarının bu cezadan etkilenmemesi görüşü de toplumda egemendir. Başka bir deyişle cezanın kişiselliği esası geçerlidir. Bunun ceza sistemi ile ilgili bir temel olduğu söylenebilir.

Zulüm adaletin karşısı sayıldığı için adaletle zulmün bir arada olamayacağı vurgulanmıştır. Aşağıdaki özdeyişler bunu göstermektedir:

“Hak deyince akan sular durur”

“Hak yerde kalmaz”

“Hak yerini bulur”

“Hak diyen mahrum kalmaz”

“Hak doğrunun yardımcısıdır”

“Hak gelince batıl gider”

Tevfik Fikret de “Hak herşeyin üstündedir. Sert rüzgarlar onu deviremez” derken hakkın üstünlüğünü belirtmişti.

Çok eski bir atasözü “Zor kapıdan girerse şeriat bacadan çıkar” şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Burada zor ve zulüm ile adaletin bağdaşmayacağı zor ve zulüm egemen olduğunda adaletten söz edilemeyeceği açıklanmıştır. Aynı yaklaşım başka bir özdeyişte “Adalet ile zulüm bir yerde durmaz” cümlesi ile belirtilmiştir.

Köroğlu, “halkın kılıcıyım hakkı ararım” derken zulme karşı adaletin savunmasını yapıyordu.

Adaletin gerçekleşmesinde gecikmeler olabilir. Bu durum, insanlarda istirabın nedeni olarak karşımıza çıkar. “Şeriatın parmağı yok ki haksızın sokup gözünü çıkara” deyimini bu durumu göstermektedir. Ancak sonunda adaletin ve hakkın gerçekleşeceğinden şüphe edilmemek gerekir.⁵²

Katip Çelebi XVII. yüzyılda “Dünya küfürle yıkılmaz, zulümle yıkılır” diyerek zulmün adaletin zıddı olduğunu ve ona karşı çıkılması gerektiğini belirtmişti.⁵³

Yöneticilerin ihmalinin ve suçluların cezalandırılmamasının toplumda huzursuzluğa neden olduğu şöyle açıklanmıştır: “Hırsızın azgınlığı subaşının ihmâлиндendir” Rüşvetin değişik biçimleri atasözlerinde ve halk deyimlerinde yer almıştır. Aşağıdaki deyim yeniçeriyi yumuşatmanın çaresini göstermektedir: “Ballı pide yeniçeriyi yumuşatır”.

Adalet uygulaması ile ilgili olarak çelişik deyimler dikkati çekmektedir. “Devlet malı deniz, yemeyen domuz” sözünde devlet malını korumak için özen gösterilmemesi ve bu malın talan edilmesi fikri bulunmaktadır. Buna karşılık “miri malı balığın kılçığı boğazda kalır” sözü devlet malının çalçur edilmemesini öngörmektedir.

Adalet uygulamasını gerçekleştiren kadı'nın kararlarına devletin müdahale etmediği görülmektedir. “Hasmın kadı ise yardımcın Allah olsun” sözü bu durumu yansıtmaktadır.

Kadıların rüşvet aldıkları yolunda eleştiriler de karşımıza çıkmaktadır: “Asiyi yara, kadıyı para yola getirir” sözünde bu gerçek dikkati çekmektedir.

Adalet sisteminin iyi işlememesi özellikle XIX. yüzyılda eleştiri konusu olmuştur. Halk şairi Seyrani diyor ki:

“Mahkeme rüşvetçi, fetva şüpheli, şahit yalan.

Hakkı iptal etmekten kadılar ar eylemez”

Gene XIX. yüzyıl halk şairi Ruhsati toplumda adaletin yokluğunu şöyle açıklamıştır:

“Adalet kalmadı hep zulüm oldu.

Geçti şu baharın gülleri soldu.

Dünyanın gidişi acayip oldu.

Koyun belli değil, kurt belli değil”⁵⁴

XIX. yüzyılda Namık Kemal de memleketi kurtarmak davasını takip edenlerin daha sonra amaçlarını unuttuklarını şöyle açıklamıştı:

“Geldik Vatan kavgasına

Düştük rütbe yağmasına

Daldık dünya sefasına

Ne utanmaz köpekleriz.”

Toplum hayatında danışma (istişare) tavsiye edilmekte Allah'ın “işleri danışın” emrine uyulması istenmektedir. Çünkü danışanın “dağı aşacağı, danışmayanın düz yolda şaşacağı” üzerinde durulmaktadır. Bir halk deymi “kendinden büyüğüne danışmayınca bir işe başlama” diyor. “Meşveretsiz yapılan işte hayır yoktur” İnsanın “bir bilse bile bir bilene danışması gereklidir”. “Çünkü soran dağı aşar sormayan düz ovada yolunu şaşırır”.

Atasözlerinde ve halk deyimlerinde başkalarının görüşlerinin alınmasının kişinin kendi bilgi dağarcığını güçlendirmesi için gerekli olduğu vurgulanmaktadır. “Sorucu ol ki bilici olasın”. Sözü ile deneyimin gerekliliği açıklanmaktadır.

Bu arada insanın çok konuşmaması insanda bir ağız iki kulak olduğu, “dokuz defa yutkunup bir defa söylemenin” gerekliliği üzerinde durulmuştur.

Ancak insandan başkalarına danışması istendiği gibi kendi aklından şaşmaması da talep edilmektedir. “Kırk kişiye danış kendi aklından şaşma” görüşü bu esası ifade etmektedir.

“Akıl yaşta değil baştadır”. “İnsanlar yanmış mal ile ölmüş baba” ile övünmemelidir. Karar verirken danışma önemli olmakla birlikte sürat de unutulmamalıdır. Başka bir deyişle “göle su gelinceye kadar kurbağanın gözünün patlayacağı” da düşünülmelidir. “Bu arada maslahatların hayırlısı ortasıdır” sözü insanların davranışlarını belirlerken ifrattan ve tefritten kaçınmalarını öngörmektedir. Osmanlı yönetiminde devlet için önemli kararlardan önce devlet ileri gelenlerinin toplanarak istişarede (danışmada) bulundukları bilinmektedir.

CEZA VE ÖDÜL

Osmanlı devleti ödül ve cezayı devlet için iki uygulama yöntemi saymıştır. “Sırasında okşayan el kadar, döven el de öpülmeye layıktır” deyimini bu yaklaşımı ifade etmektedir. Toplumumuzda dayak içeren çok sayıda atasözüne tesadüf edilmektedir. Aşağıdaki söz çok yaygın bir kullanıma sahip bulunmaktadır: “Deniz dalgasız, kapı halkasız, mektep falakası olmaz”.⁵⁵

Okula gönderilen çocukların hocaya “eti senin kemiği benim” diye emanet edildiği bilinmektedir. “Hocanın vurduğu yerde gül biter” atasözünde de dayağın öncelik kazandığı görülmektedir.

Dilimizde “beş kardeş”, “dayak arsız”, “şamar oğlanı” gibi deyimlerde de dayağın vurgulandığı dikkati çekmektedir. Dayağın süresi de deyimlerde görülmekte ve bu sürenin pek kısa olmadığı anlaşılmaktadır: “Eşşek ağaca çıkıp inene kadar dövmek”, “Eşşek suya gidip gelene kadar dövmek” deyimleri bunu göstermektedir. Moltke 27 Eylül 1836 tarihli Türkiye Mektubunda “Bugün Serasker kapısında falakaya yatırılıp dövülen insanlar gördüm” beyanında bulunmaktadır.⁵⁶ Toplumda “dayağın cennetten çıktığını” gösteren deyimler de vardır.

II. Abdülhamit devrinde ihtilal girişiminde bulunmakla suçlanan Ali Suavi’yi yedi sekiz Hasan Paşa sopa ile döve rek öldürmüş ve sopasına “Mehdi” adını vermişti.⁵⁷ Dayak yönteminin kullanımı ile ilgili Ziya Paşa’nın sözü ün kazanmıştır: “Nush (nasihat) ile uslanmayı etmeli tekdir (azarlama), tekdir ile uslanmanın hakkı kötektir”

Türk Atasözlerinde ve deyimlerinde “cennetten çıkma” sayılan dayağın XIX. yüzyılda bile uygulandığını Ahmet Rasim açıklamaktadır: “1829 yılında Azaplar Mahallesi delikanlıları helva sohbeti yapmışlar, saz çalmışlar ve hepsi

250 şer değnekle cezalandırılmışlardır”⁵⁸ Falaka cezasının Osmanlı toplumunda oldukça yaygın şekilde uygulandığını yabancı gözlemciler ifade etmektedir.⁵⁹ Yeniçeri ocağında dayak emrinin çorbacı tarafından verildiği ve odabaşı tarafından yerine getirildiği anlaşılmaktadır.

İnsanlara şiddet kullanan Cengiz Han’ın sevilmediğini “Uğursuz Cengiz Han soyundan” deyimi göstermektedir. Başka bir atasözünde “Cengiz yasası kanla yazılmış” olarak nitelendirilmiştir.⁶⁰ Benzer şekilde Timur’un da halka kullandığı şiddet dolayısıyla kınandığını aşağıdaki deyim göstermektedir: “Sana bir iş edeyim ki Timurlenk Sivas’a etmemiş ola”⁶¹

Türk atasözleri ve deyimlerinde zulüm de kınanmış ve eleştirilmiştir. “Zalim ettiğini bulur”, “Zalimin ettiği yanına kalmaz”, “Zulüm ile abad (şen) olanın akibeti berbat olur”, “Alma mazlum ahını çıkar aheste aheste” gibi sözler zulmün tasvib edilmediğini açık seçik göstermektedir. İnsaflı subaşının zulüm yapan kadıya tercih edilmesi gerektiği şöyle ifade edilmiştir: “Zalim kadıdan insaflı subaşı yeğdir”

Zulüm edenin Tanrısal tekdirle (kınama) cezasını bulacağı da kabul edilmiştir. Ziya Paşa’nın “Elbette olur ev yıkanın hanesi viran” sözü bu yaklaşımı açıklamaktadır.

Halkın, genelde talebenin hocadan, karının kocadan korkması gerektiğini benimsediği, hocaya ve kocaya toplum hiyerarşisinde üstün bir konum tanındığı unutulmamalıdır.

Daha öncede ifade edildiği gibi insanlara birbirinin rızıkına göz koymamaları, rızka engel olmamaları tavsiye edilmektedir. “Allah kulunu kısmeti ile yaratır” atasözü bunu göstermektedir. Rızka engel olanın rızkının kesileceği üzerinde durulmaktadır. XIX. yüzyıl şairi Vehbi diyor ki: “Mannii rızık olanın rızkını Allah keser”

Bununla birlikte toplum hayatında huzursuzluk insanların huzursuzluğunun ve üzüntüsünün de nedeni olmaktadır. XIX. yüzyıl şairi Ruhsati toplum yaşamı ile ilgili şikayetleri şöyle açıklamaktadır:

“Adalet kalmadı hep zulüm oldu

Geçti şu baharın gülleri soldu

Dünyanın gidişi acayip oldu

Koyun belli değil, kurt belli değil”⁶²

Toplum yaşamında ceza tıpkı ödül gibi fakat ondan daha öncelikli bir yöntem olarak benimsenmiştir. Ancak “zulmün zeval getireceği” unutulmamıştır. Türk atasözleri ve deyimlerinde zulüm her zaman kınanmıştır.

TÜRKLER

Yabancı gözlemcilere göre, Türklerin doğruluğu ve namusluluğu övülmeye layıktır. Sokaklarda gürültü ve kavga olmaz. İnsanlar konuşurken bağırmaz, heyecanlı el ve kol hareketleri yapmazlar. Yaşlılara saygı gösterirler. Türkler, rahatlarına düşkünlüdürler. Silah oyunlarından başka idman yapmazlar. Kazanç hırsları yoktur. Satranç, üç taş ve tavla oynarlar.

Türklerin güldükleri nadirdir. Kısa konuşurlar ve kısa konuşulmasını isterler. Türk insanı sükunetten hoşlanır, erken yatar ve erken kalkar. Türk insanının hayatında üç ilke geçerlidir. Bunlar çalışmak (itaat) ibadet ve istirahatır. Türk insanı azla yetinir ve yoksulluğa kolayca katlanır. Türk ulusu gururlu bir ulustur.

Padişah çocuklarının doğumu, bir şehzadenin sünnet düğünü, bir savaşın kazanılması, bir kalenin fethi dolayısıyla şenlik yapılır. Bu şenlikler 3, 5 veya 7 gün sürebilir. Kadınlar bu şenlikleri kafes arkasından seyrederler.⁶³

Türkler 600 yıllık dünya imparatorluğunun sorumluluk sahibi ağırbaşlı varisleridir.⁶⁴ Cemil Meriç, “600 sene bu millet kendisini yeryüzünde Tanrının mümtaz (seçkin) kulu görmüş batıya minarelerden bakmıştır” diyor.⁶⁵ Ancak Türk kimliğinde kendiliğinden davranabilmek (spontane) eksikliği vardır.⁶⁶

Toplumda güzel ile zengine itibar gösterildiği halk türkülerinden anlaşılmaktadır. Aşağıdaki türkü bu yaklaşımı açıklamaktadır.

“Çek deveci develeri engine aman

Şimdi rağbet güzel ile zengine aman”⁶⁷

Türklerin az yedikleri ve sofraya zevkine fazla düşkün olmadıkları da yabancılar tarafından gözlemlenmiştir.⁶⁸ “El-

çiye zeval olmaz” kuralına Türkler saygılı” davranırlar ve elçiye devletin şanını göstermek için herşey yaparlar. Hükümet politikasında bazan işi sürüncemede bırakmak yoluyla çözüm arayışı etkili olur. Yeni çözümsüzlük yoluyla çözüm esası uygulanır.⁶⁹

Türkler, Allahın kibirli insanlardan nefret ettiğine inan-
dıkları için kendini beğenenlerden hoşlanmazlar.

Türkler avcılığı ve avcılarını sevmezler. Bu yüzden Osmanlı padişahı Avcı Mehmet (IV.Mehmet) (1641-1692) halk tarafından sevilmemiştir. Lonca niteliğini taşıyan Ahi derneklerine avcılar kabul edilmemiştir. Toplumda erdemli olanlara az ödün verilmesi ve kusur işleyenlere çok hoşgörü gösterilmesi ile zaman zaman karşılaşmıştır.

Türkiye’de İslam öncesi inanış olan şamanlığın etkisinin de varlığını bir ölçüde koruduğu A. Vamberg tarafından ileri sürülmüştür. Onun görüşüne göre şamanlığın etkisi nedeniyle kadınlar köylerde erkeklerle beraber hayatın içinde bulunmaktadır.⁷⁰

Türklerin süratle karar verdikleri ve bu yüzden yanlış yapabildikleri de belirtilmiştir. Bu durumu vurgulayan atasözü “Türkün aklı sonradan gelir” şeklindedir. Türklerin kurnaz olduğu da atasözlerinde yer almıştır. “Türkün bildiğini tilki bilmez” sözü Türk insanının pratike ve pragmatike yönelik ruh yapısını ifade etmektedir. Aynı yaklaşım, “Su akarken küpünü doldurur”; “iş görünce sıvış, aş görünce yanaş”, “yemişini ye bağını sorma”, “kan akacak damarı bilir” sözlerinde de görülmektedir.

Türkiye’de insanın cömert bir hayat görüşüne sahip olduğu cimri olmadığı da halk deyimlerinde yer almıştır. “Türk’e bir selam ver, yiyeceğini düşünme” deyiminde böyle bir felsefe bulunmaktadır.

Türk hayatında eğlence önemli bir yere sahip değildir. Ramazanda karagöz ve hacivat oyunları ve orta oyunları göze çarpar. İnsanlar büyük şehirlerde ve onların civarında sükunetle gezmekten başka bir şey yapmazlar. Gürültü ve

eğlenceden hoşlanılmaz.⁷¹ “Çok gezen papuç pislik getirir” sözü de Türk insanının hayatında gezmenin ve eğlenmenin önemli yeri olmadığını doğrulamaktadır.

Politik taşlamalar ve bazen müstehcen ifadeler Türklerin ilgisini çeker. Mizah anlayışında hareketten çok söz önem taşır.

Öyle anlaşıyor ki Türkler hemen her zaman savaşmayı bilen bir ulus olarak tanınmışlardır. Tarihçi Fisher, “Türkleri rütbesiz askerlerden oluşan bir ulus” olarak nitelendirmiştir.⁷² Türklerin at üzerinde savaşmayı sevdikleri de söylenmiştir.⁷³

Divanı Lugat it Türk’te Türkler Tanrının ordusu olarak nitelendirilmişlerdir. “Türkün at bindiği yerde ot bitmez” deymi de Türklerin savaşçı karakterinin bir ifadesi sayılabilir. Bu karakter halk türkülerine de yansımıştır: “Vefalı Türk geldi yine, Selam Türkün bayrağına”.

Haçlı seferleri sırasında Türklerin hıristiyan askerleri ile kıyasıyla savaşmışları ve onların baş düşmanı oldukları da tarihsel bir gerçektir.⁷⁴ Luther, Tanrının Türkleri, hıristiyanları cezalandırmak Tanrı’dan korkmayı ve dua etmeyi öğrenmek için gönderdiğini ileri sürmüştür.

Türklerin uzun vadeli düşünmedikleri şeklinde bazı özdeyişlere de rastlanmaktadır. “Türkün göçü yolda düzülür” deymi bunu göstermektedir. XVII. yüzyıl şairi Nefi de Türk insanın kültürle bağlantısı olmadığını şöyle eleştirmişti. “Türke Hak çeşme-i irfanı (kültür çeşmesini) haram etmiştir”

XVIII. yüzyıl şairi Sümbülzade Vehbi esnafın kazanç peşinde koşmasını, insafsızlığını ve tamahkârlığını eleştirmektedir:

“Sınıfı esnafa yoktur insaf

Yani nadir bulunur sinesi saf”⁷⁵

Hayatın ve insanların vefasızlığı Türk insanının Tanrıya daha çok yaklaşmasında muhtemelen etkili olmuştur: “Dost ararsan Allah, doğru ararsan minare” sözü bunu gösteriyor.

Toplumda insanların asıl ilgisi ilkelere değil insanlara yöneliktir. Bu da soyut anlamda ilkelerin tartışılması ve değerlendirilmesi uğraşının öncelik kazanmasını engellemiştir.

Tarikatların Anadolu'da ve Rumelide Türk kültürünün ve dilinin yayılmasında ve üstünlük kazanmasında rol oynadığı söylenebilir. Bu yaklaşımda insan unsuruna öncelik verildiği dikkati çekmektedir.

Hacı Bayram Veli'nin aşağıdaki mısraları bunu göstermektedir:

“Dervişlik hırkada tacda değildir

Her ne ararsan insanda ara

Kudüste Mekke'de Hacda değildir.”

İnsanların cinsel duygularına hakim olmaları isteği yaygındır. Cinsel duyguların insanı olumsuz etkilememesi için Türkiye'de özellikle kırsal kesimde erken evlenme geleneğinin etkin olduğu söylenebilir. Ancak toplumsal gelişme bu geleneğin değişmesinde etkili olmaktadır.

Evlat sevgisi Türkler arasında önemli bir psikolojik özelliktir. Kırsal kesimde erkek çocuk gelecek için bir destek sayılmakta ve ona daha çok değer verilmektedir.

Bir yabancı gözlemciye göre “Türk karakteri sıradan, inatçı, kararlı, otoriter ve itaat-kâr. Yunanlılar gibi geveze, Araplar gibi heyecanlı değil, sakindir.”⁷⁶ Türk karakteri üzerinde yapılan incelemelerde girişim noksanlığı, değişmeye ve başkalaşmaya karşı koyma niteliği üzerinde de durulmuştur.⁷⁷

Osmanlı hayatında yönetime itaat büyük önem taşımıştı. Padişahın ölüm fermanı üzerine hakkında ferman verilen sadrazam veya vezir abdest aldıktan ve namaz kıldıktan sonra padişahın emrinin yerine getirilmesini sükunetle beklemiştir.⁷⁸

Türk atasözleri ve deyimleri arasında Firavun kelimesine de rastlanmaktadır. Bu kelime zalim olan ve istediğini mutlak yaptırmak isteyen insanlar için “Firavun gibi sözünden dönmez” şeklinde kullanılmıştır. Evliya Çelebi'de Firavun

kelimesini şöyle kullanmıştır: “Sizin hepiniz bir Firavun olup alemi haraba verdiniz”⁷⁹

Bedduaların (kargışların) da Türk halk deyimleri arasında yeri vardır. Aşağıdaki beddua düşmana veya kötülük yapana yönelen ağır istekleri içine almaktadır:

“Ocağın söne.”

“Yılan ola sürünesin.”

“Ağlaya ağlaya gözden olasın”

Tekerlemeler geçmişten günümüze değişmeden varlığını sürdürmektedir. Aşağıdaki tekerlemeler Lady Montagu’nun 16 Mart 1718 tarihli mektubundan alınmıştır:

“İnci = sensin güzellerin genci

Gül = Ben ağlarım sen gül

Armut = Bize ver bir umut

Sırma = Gözünü benden ayırma

Üzüm = Benim iki gözüm⁸⁰

Bu sözler Türk halk dilinin ne kadar sade olduğunu ve o zamandan bu yana değişmediğini göstermektedir.

AYAN BEYLİK ve AĞALIK

Ayan kelimesi bey, ağa, eşraf gibi memleketin ileri gelenlerini ifade için kullanılmıştır. Ülkenin ileri gelenlerinin toplumdaki ve yönetimdeki konumunu belirlemek için Osmanlı tarihine kısaca göz atmak gereklidir.

Osmanlı devleti kuruluşundan itibaren toprağa bağlı bir aristokrasinin ortaya çıkmasını engellemiştir. Bu nedenle egemenliğin parçalanması durumu Osmanlı ülkesinde görülüyordu.

Başlangıçta arazi timar sistemi içinde işleniyor ve devletin payı bu sistemde öşür yöntemi ile belirleniyordu. En fazla gelir sağlayan dirliklere has, orta boydakilere zeamet, çok büyük çoğunluğu oluşturan dirliklere timar adı veriliyordu. Dirlik sahipleri araziden sağladıkları gelirin bir bölümünü kendileri için ayırıyor savaş sırasında orduya sipahi olarak katılıyor, ayrıca cebelü adı verilen askerlerin orduya katılmasını sağlıyordu. Müslüman olmayanlar cizye adındaki bir vergiyi ödeyecek askeri yükümlülükten kurtuluyordu.

Devlet timar sahiplerinin toprağından göç etmesini önlemeye önem veriyor ve toprağı işleyenin başka bir timara geçmesini engellemek için çift bozma resmi adında bir vergi alıyordu. Kabul etmek gerekir ki timarların devlet tarafından bir imtiyaz fermanı ile verilmesi dirlik sahipleri arasında devlete karşı çıkacak bir hiyerarşinin oluşmasını engellemiştir.

Hristiyan çocuklar küçük yaşta köylerinden alınıyor ve müslüman değerlerine göre yetiştirilmek üzere Türk köylü ailelerinin yanına veriliyordu. Devşirme adı verilen bu çocuklar belli yaşa gelince yeteneklerine göre eğitiliyor, askeri ve sivil hizmetlerde kullanılıyordu. Aynı zamanda kapıkulu

olarak da isimlendirilen devşirmeler için asıl olan devlete sadakatti.

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devşirme sisteminin önemi azalmaya, Türk ve müslüman kökenlilerin devlet içinde etkinliği göze çarpmaya başlamıştır.

Feodal toplumların önemli özelliklerinden birisi olan egemenliğin parçalanması toplumun tarımsal ve siyasi yapısı dolayısıyla Osmanlı ülkesinde geçerli değildi.

Ulema (bilginler) devşirmeler arasından değil medrese eğitimi gördükleri şehirlerdeki müslüman Türklerden oluşuyordu. Ulema hiyerarşisinin üst basamaklarında müftüler ve kadılar görülüyordu. Kadı yargı işlevine baktığı gibi belediye başkanlığı görevine benzer bir görevi de yürütüyor, su-başı güvenlik konusunda kadıya yardımcı oluyordu. Ulema hiyerarşisinin en üstünde din işlerinden sorumlu şeyhülislam ve yargı işlerinden sorumlu Anadolu ve Rumeli kazaskerleri görülüyordu.

Savaş döneminde ordunun iâşesini sağlamak için avarız veya avarızı divaniye adlı bir verginin alındığı da bilinmektedir.

Timar sisteminden daha sonra vazgeçilmiş ve devlet gelirlerini belirli bir bedel karşılığında toplama yetkisi iltizam usulü uygulaması çerçevesinde XVI. yüzyılda mültezimlere verilmiştir. İltizam usulü vergi toplama yetkisinin bedel karşılığında devredilmesi usulüdür. Devlet gelirlerinin iltizam usulü ile toplanmasının bey, ağa, eşraf diye isimlendirilen kişilere bazı ayrıcalıklar sağladığı ve daha önce timar sisteminde toprağı işleyenlerin sahip olmadığı bazı yetkileri mültezimlere temin ettiği söylenebilir.

Ahilik adındaki derneklerin esnaf hayatında etkili oldukları anlaşılmaktadır. Esnaf loncası niteliğı taşıyan bu derneklerde çıraklıktan kalfalığa terfi etmek peştamal kuşanmak yoluyla oluyordu. Bu derneklere Anadolu'da olduğu gibi Rumeli de tesadüf ediliyordu. Bu loncalar esnaf gediklerini, işyeri, dükkan ve tezgah sayısını belirleme yet-

kisine sahipti. Loncalara müslüman olmayanların da katıldığı ve loncaların üretim işini lonca kurallarına göre sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Loncaların devlet tarafından desteklendiği, vergilerin loncalarca toplanarak devlete ödendiği görülmektedir. Ordunun ve donanmanın ihtiyaçlarının da loncalarca karşılandığı bilinmektedir.

Devlet adına vergi toplayan mültezimler faizle borç para da vererek ekonomik bakımdan güçlü hale gelebilmişlerdir. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren kent ve kasabalarda ayanın yükselişi olayı ortaya çıkmıştır. Zaman içinde valilerin ve sancak beylerinin gücü azalırken sancakları fiili olarak mültezimler yönetir olmuştur.

1808 yılında Osmanlı devletinin ilk anayasal belgesi sayılan Senedi İttifak imzalanmıştır. Böyle bir metnin hazırlanması ve imzalanması hükümdarın yanında ayanın güçlendiğini göstermektedir. Ayan, devletten bağımsız davranabiliyor geniş toprakların fiili denetimini elinde tutuyordu.

II. Mahmut döneminde merkezi devleti güçlendirme girişimi dikkate çekmektedir. Bu çerçevede Anadolu’da ve Rumeli de bazı bölgelerde ayanın elindeki topraklar alınmış ve köylülere dağıtılmıştır.

Osmanlı devletini XIX. yüzyılın pek çok ülkesinden ayıran özellik merkezi devletin toplumsal kesimler ve yerel unsurlar karşısında güç kazanması olmuştur.

Osmanlı devleti Avrupa’da geliştirilen teknolojilerden de yararlanarak Birinci Dünya Savaşına kadar güçlenmiş, ordusunu güçlendirmiş ve devlette merkeziyetçi eğilimler ağır basmıştır. Buna karşılık taşradaki unsurlarla büyük toprak sahiplerinin ve tüccarların güçleri sınırlı kalmıştır.

Cumhuriyet yönetiminde ulus devlet, merkezi yönetimin güçlenmesini egemenliğin parçalanmamasını benimsediği gibi Efendi, bey gibi ünvanların kullanılmasını 1934 yılında çıkarılan 2590 numaralı kanunla yasaklamıştır (2590 numaralı kanun “Efendi, Bey, Paşa gibi lakap ve ünvanların kaldırılmasına” dairdir).

Bey kavramı toplumda önemli ve saygın bir yere sahip olmuştur.

“Beylerde zulüm olur yalan olmaz”

“Beylerin sözü sözlerin beyidir”

Bey ve ağa olarak tanınan kişilerin zaman zaman haksızlık yaptıkları ancak kendileri için çalışanları aç bırakmadıkları da söylenmiştir.

“Ağanın haksız olur ama ekmeksizi olmaz”

“Soylu evladından kötülük gelmez”

“Arap atı çul içinde de belli olur”

“Beylik lahana pazarında satılmaz”

“Asılzadeden kemlik (kötülük) gelmez”

Bey olan kişinin çevresindekilere yardım etmesi de beyliğin gereği olarak düşünülmüştür.

“Beylik verme ile yiğitlik vurma ile”

“Ağa ol ki bey desinler”

“Soy köpek adam ısırılmaz”

“Soylu evladından kötülük gelmez”

Toplum hiyerarşisinde önemli yere sahip olan beye saygı gösterilmesi onun işlerine karışılmaması üzerinde de durulmuştur.

“Beylik çeşmeden su içme”

“Senden büyükle alış veriş etme”

“Büyük dağa kar yağmadıkça, küçük dağa sıra gelmez”

“Ulular köprü olsa basıp geçme”

Beyin toplumda belirli bir fonksiyon ifa ettiği ve varlığının gerekli olduğu halk tarafından gerekli görülmektedir:

“Bey bellisiz, meydan ıssız”

Bey olabilmek için belirli bir fonksiyon ifa etmek ve deneyime sahip olma gereği üzerinde de durulmaktadır.

“Eşşeği görmeden ata binmek”

“Kıçı suda gözü beylikte”

“Beyden gelen beydir”

“Ata da soy gerek ite de”

Ancak toplumda üst hiyerarşide bulunanların rahat içinde yaşadıkları ve daha aşağıda bulunanları ezdiklerinden şikayet de edilmektedir.

XVI. yüzyıl şairi Fakiri diyor ki:

*“Bilir misin nedir beyler ağalar
Sürerler daima zevki sefalar”*⁸¹

Gene halk şiirinde beylerin davranışı eleştirilmektedir:

*“Beyler azdı yolundan
Bilmez yoksul halinden”*⁸²

Bu arada toplum hiyerarşisinde önemli bir yere sahip olan kadıların eleştirildiği de dikkati çekmektedir: “Davacın kadı, yardımcın Allah ola”⁸³ Camızı kadı etmişler, samanlığı kendine ayırmış”⁸⁴

*“Ağanın arabası yokuşa gider,
Fakirin ki inişe gitmez”*⁸⁵

*“Kadı ekmeğini karınca yemez”*⁸⁶

“Evimi soyan kadı kime şikayet edeyim”

“Ağanın keyfi oluncaya kadar fakirin canı çıkar”

Toplum hiyerarşisinin üstünde bulunan kadı'nın kendi çocuklarını daha iyi eğittiği “kadı kızı” deyiminin toplumda örnek sayılmasıyla anlaşılmaktadır.

Hiyerarşide üstün bir konumda bulunmak toplum üyelerinin takdirini kazanan bir durumdur. “Bir günlük beylik beyliktir”, “Keyfi beyde olmamak” bu görüşü yansıtmaktadır.

Ancak bey veya ağa da toplumda üst yönetimin söylediğini yerine getirmekle yükümlüdür. Evliya Çelebi XVII. yüzyılda emir sahibi olanların yetkisini şöyle açıklamıştır: “Mevlaya itaat edip her ne fermanı şehriyari (padişah fermanı) sadır olursa onu işleriz” Gene Evliya Çelebi'ye göre önemli olan hükümdarın iradesidir: “Hükmi Sultan olmazsa hata gelmez cellattan”⁸⁷

Hiyerarşide üst konuma gelebilmek kolay değildir. Ayrıca bu konum sürekli nitelik de taşımayabilir: “Baba beyliği

ile oğul adam olmaz”, “Mahkeme kadıya mülk değildir”, “Abdaldan paşa, kamyştan maşa olmaz” sözleri bunu göstermektedir.

Hiyerarşide üst konumda bulunmak isteği de insanların duygularını etkilemektedir.

“Evinde yok ayran aş, kendi gezer bölük başı”

“Giyinince bakan beyoğlu sanır” sözleri bunu göstermektedir.

Ancak nasıl devletin başı olan hükümdarın arkasından eleştiri olursa aynı durum beyler için de söz konusudur: “Beylerin ardından avradına söverler” sözü bunu belirtmektedir.

Sürekli olarak görevin sürdürülmesi mevkiin korunması Türk toplumunda mümkün sayılmamıştır. “Eski çamlar bardak oldu” sözü bu yaklaşımın geçerli olduğunu göstermektedir.

Hiyerarşide üst konuma gelmiş olan kişi hükümdara karşı gelmemek şartıyla istediğini yapmakta serbesttir. Bu nedenle yanında bulunanlara baskı yapabilmektedir.

“Ağaya hizmetçi oldum, elim hamur, karnım aç çıktım”⁸⁸ “Ağaya söz anlatmak dağı yerinden oynatmak gibidir”

Toplumun siyasi ve sosyal hayatında üst kademede bulunan kişilerin sanal anlamda insanların aşk hayatında bile etkili olabilecekleri düşünülmüştür. Halk türküsündeki iki mısra bu yaklaşımı göstermektedir:

“Çıkayım gideyim Urum eline

“Arzuhal vereyim Beylerbeyine”

Köroğlu’nun ünlü şiirinde de Bolu beyinin davranışlarına başkaldırı açık şekilde belirtilmiştir:

“Benden selam olsun Bolu beyine

Çıkıp şu dağlara yaslanmalıdır

Ok gıcirtısından kalkan sesinden

Dağlar seda verip seslenmelidir

*Düşman geldi tabur tabur dizildi
Alnımıza kara yazı yazıldı
Tüfek icat oldu mertlik bozuldu
Eğri kılıç kında paslanmalıdır”⁸⁹*

TÜRK İNSANI

Türk insanı kendi sınırlı hayatını yaşamaktan başka bir hayat felsefesine sahip gözükmemektedir.

Osmanlı yönetimi itaate büyük önem vermiştir. Mithat Paşa tebanın itaat duygusunu kaldırmak Osmanlı devletini karmakarışık etmektir demişti.

İnsanların birlik ve dayanışma içinde olması çoğu kez vurgulanmaktadır. “Nerde birlik orada dirlik”, “Her kuş sürüsü ile uçar”, “Akranı ile uçmayan kuşun sesi havadan değil tavadan gelir” sözleri bunu göstermektedir. Ancak birlik ve dayanışma içinde olan insan da ilk önce kendisine inanmalı ve güvenmelidir. “Önce can, sonra canan”, “Herkes kendi nefsinı düşünür”, “Her koyun kendi bacağından asılır”, “Can cümleden aziz” sözleri bu yaklaşımı gösterdiği gibi, başarılı olması için insana “suya sabuna dokunmamak” öğüdü verilmektedir. Bunun yanında “duvara dayanma yıkılır, adama dayanma ölür” deyiimi de insanın yeryüzünde kendi kaderi ile başbaşa bulunduğunu ve yaşam süresinin geçici olduğunu ifade etmektedir.

İhtiyat insanın temelli özelliği olarak vurgulanmakta ve ihtiyatlı olmak teşvik edilmektedir. “Karga kemiği yutmadan önce gerisini ölçermiş” deyiimi bunu göstermektedir. İnsanlara belirli bir davranışta bulunmadan önce sonuçları değerlendirmesi tavsiye edilmektedir. Ortalama insanın tercih edildiği şöyle açıklanmaktadır. “Ne kalburun üstü, ne eleğin altı”

Düşmanı Türk insanı hiç arzu etmemekte çok tehlikeli bulmaktadır. “Su uyur düşman uyumaz”, “Dost bin ise az, düşman bir ise çok”, “Düşmanın karınca ise sen onu fil zannet”, “Ademin yere bakanından, suyun sessiz akanından kork” sözlerinde de ihtiyat görüşü egemendir. Bundan başka insanlara konuşurken de dikkatli olmaları önerilmektedir.

“Her sözü söyleme yerin kulağı var”, “Hayvanın alacası dışında, insanın alacası içinde”, “Elini, dilini, belini sağlam tut” sözleri bu yaklaşımı sergilemektedir. “Dokuz defa yutkun bir defa söyle”, “Mecliste dilini, sofrada elini kısa tut” deyimlerinde de aynı görüş dikkati çekmektedir.

Türk insanı sade yaşamı içinde kendisini diğer milletlerin insanlarından ve Türk milletini diğer milletlerden üstün görmüştür. Bunda 600 yıldan fazla süren ve geniş bir coğrafyada egemenlik sağlayan Osmanlı İmparatorluğuna mensup olmanın rol oynadığı kuşkusuzdur.

İnsandan fazla hırslı olması istenmemektedir. “Ne vezir ol, ne rezil”, “Dibi görünmeyen sudan geçme”, “Çizgiden çıkma, sıradan ayrılma”, “Herkesin geçtiği köprüden sen de geç”, “Alçak yerde yatma sel alır, yüksek yerde yatma yel alır”, “Ne ağır ol ki assınlar seni, ne şeker ol ki yutsunlar seni” sözlerinde de insan için ihtiyatın asıl olduğu ifade edilmektedir. Aşağıdaki deyimde de aynı yaklaşım saklıdır. “Geri kalsan teperler, ileri gitsen burnunu kırarlar” İnsanlara sakın olmaları önerilmektedir. “Ne taşkın ne şaşkın” deyimi bunu göstermektedir.

İnsan kavgacı ve hırçın olmamalıdır. “Meşe gibi dikilmesini değil, kavak gibi eğilmesini bil” bu yaklaşımı göstermektedir. Aşağıdaki Kayseri sözü birlikte yaşayan, müslümanların ve müslüman olmayanların iyi geçinmelerinin önemini vurgulamaktadır. “Ne imamı küstür, ne keşişi”

İnsanlara ihtiyat tavsiyesi birçok atasözünde dikkati çekmektedir. “Diz kapağından yukarı suya dalma, boyundan yukarı ağaca çıkma”

Aslında Osmanlı yönetimi de ihtiyata çok önem vermiştir. Anadolu kalelerine Rumeliden ve Rumeli kalelerine Anadolu'dan asker yerleştirilmesi bu ihtiyat görüşünün ifadesidir. Ayrıca yöneticilerin sık sık değiştirilmesi de devletin ihtiyat anlayışı ile bağlantılıdır. Bu şekilde yöneticilerin ilerde devletin başına dert açmalarının önlenmesi amacı takip edilmiştir.

Türk insanı savaşçı bir ruha sahiptir. Savaşan Türkün ölümü durumunda onun şanı toplum tarafından unutulmaz ve takdir edilir. “At ölür meydan kalır, yiğit ölür şan kalır” sözü topluma ait bu değeri yansıtmaktadır.

Ancak Türk insanı güçlükler karşısında yılmaz, uygun çözüm bulmaya çalışır ve uygun çözüm bulma ümit ve cesaretini kaybetmez. Aşağıdaki atasözü bunu gösteriyor:

“Dağ ne kadar yüce olursa olsun
Üstünden daima yol aşar”

Ortalama insan felsefesi insanın maddi durumunu ve mal varlığını dikkate alınarak vurgulamaktadır. “Ne dilenecek hal, ne zekat verecek mal”, “Bir lokma bir hırka” felsefesi Türk insanının ihtirassız hayat anlayışını yansıtmaktadır.

Türk insanı mekan sahibi olmak oturacak bir ev sahibi olmak konusunda ihtirassıdır. Ancak onun isteği büyük evlere konaklara sahip olmak değildir. Bu yaklaşımı “Nohut kadar oda bakla kadar sofa” sözü göstermektedir.

Evde gösteriş ve konfor aranmaz. Çünkü Türk insanına göre dünyada herşey geçicidir. Ev yağmurdan, sıcaktan, soğuktan ve hırsızdan korumaya elverişli olduğu ölçüde değerlidir. “Dünyada mekan ahirette iman” halk deymi de Türk insanının hayatını sürdürebileceği bir mekana sahip olmak arzusunu ifade etmektedir.

Hayatlarını kazanmak için sılaya gidenlerin yoksulluğunu aşağıdaki mani açıklamaktadır:

*“İstanbul İstanbul ezel İstanbul
Çarşı pazarı güzel İstanbul
Yedi yılda yedi kuruş kazandım
Onu da elimden alan İstanbul”*⁹⁰

Hayatın sürprizlerle akla gelmedik olaylarla dolu olduğu göz önünde tutulmaktadır. Hayatta insanın tam bir güvenlik içinde olmadığını ve yaşamadığını “Ava gelmeyen kuş, başa gelmeyen iş olmaz” deymi yansıtmaktadır.

Türk insanını olumsuz etkileyen üç durum Rumelinin bozgunu, Anadolunun salgını, İstanbul'un yangını olarak insanların hafızasında yer etmiştir.

Türk atasözlerinde ve halk deyimlerinde hayatın diyaletik gelişim süreci içinde devam ettiği vurgulanmıştır. "Her zevalin bir kemali, her kemalin bir zevali vardır" sözü bunu göstermektedir. Bu şekilde hayattaki sürekli değişim açıklanmıştır.

Atasözlerinde ve halk deyimlerinde insanlara ihtiyatlı olmaları yanında kendi çıkarlarını korumalarının da gerekli olduğu hatırlatılmaktadır.

Dost ile yemek ve içmek tavsiye edilmekte fakat alışveriş yapılmasının doğru olmadığı üzerinde durulmaktadır. Aşağıdaki atasözü bunu gösteriyor:

"Dost ile ye iç alış veriş etme."

İnsanlara gelecekteki çıkarlarından çok bugünkü çıkarlarını düşünmeleri tavsiye edilmektedir.

"Yarınki kazdan bugünkü yumurta yeğdir." Sözü bunu gösteriyor. Bu arada insanlara mücadelecilik olmamaları da tavsiye ediliyor. "Gelen ağam giden paşam." "Gemisini kurtaran kaptan." "ne azgın ol asıl, ne miskin ol basıl." "Ne yavuz ol asıl, ne yavaş ol basıl." "Devletliye dokun geç fukaradan sakın geç."

Başka bir atasözü de ortalama Türk insanının alçak gönüllülük isteğini açıklamaktadır.

"Herşeyin ortası hayırlıdır." "Azıcık aşım kaygısız başım." Bu tür atasözleri ve deyimler Türk insanının büyük ihtirasları bulunmayan kişiliğini göstermektedir. İnsana ne ileri koşması, ne de geride kalması tavsiye edilmemektedir. "Ne ileri koşmalı, ne geride kalmalı" sözü bu yaklaşımı ifade etmektedir.

Türkler nazara inanırlar, çocuklarına, dükkanlarına, hayvanlarına nazarlık takarlar. "Elemtere fiş, kem (kötü) gözleri şiş" deyiminde de nazarı def etme isteği bulunmaktadır.

Birlik, beraberlik fikri de her zaman her vesile ile vurgulanmaktadır. “Birlik olmayan yerde dirlik olmaz.” deyiimi bunu açıklamaktadır.

İnsan yaşadığı sürece kendisini korumak konusunda dikkatli olmalıdır. “Sen köprü olursan herkes üstünden geçer.” deyiimi bunu belirtmektedir. “Hangi tavuğun darısı çok ise onun civciviyim.”, “Dostluk başka alış veriş başka.” “İnanma dostuna, saman doldurur postuna” gibi deyimlerde de insanın bencil mizacı vurgulanmıştır. “İnsanoğluna iyilik yarasa sarı öküze bıçak olmazdı.” şeklindeki beyan hayvanları da gözetmeyen insanın bencil yapısının eleştirisini yansıtmaktadır.

Türk toplumunda intihar olayları çok sık görülmez. Bunun nedeni insanların intiharı dine saygısızlık ve Tanrı iradesine karşı gelme olarak nitelendirmeleridir. Bununla birlikte erkekler arasında intihar olaylarının kadınlarınkine oranla daha yüksek olduğu görülmektedir.

Ortaklığın, ortak çalışmanın ve ortak mal edinmenin de tasvip edilmediği doğru bulunmadığı anlaşılmaktadır. “Ortak malda hayır yoktur.” “Ortak malı köpek bile yemez.” deyimleri bu yaklaşımı ifade etmektedir. Türk toplumunda ortak çalışmanın ve ortaklığın verimli olmadığı şeklinde bir anlayış vardı. “Sana vereyim bir öğüt, ununu sen kendin öğüt.” deyiimi de “Ortak pislige sinek bile konmaz” “Her koyun kendi bacağından asılır.” sözleri de ortaklık fikrinin benimsenmediğini açıklamaktadır. “Az olsun öz olsun.” Sözü de aynı düşünceyi yansıtmaktadır.

İnsanların tehlikelere karşı kendilerini korumaları üzerinde ısrarla durulmaktadır. “Yılanın başı küçükken ezilmeli.” deyiimi bu fikri ifade etmektedir. Osmanlı devletinin siyasi politikası da bu yönde olmuştur.

İnsanlara emre itaat etmeleri tavsiye edilmektedir. “Emre boyun eğen kimse çok geçmeden emretmeye başlar.” Çünkü emre uyanın emretmeyi öğreneceği kabul edilmektedir. Türklerde yönetici ve komutan olma ihtirası mevcuttur. Bunun yanında ortalama Türk insanı kendisini her göreve ve

mevkiye layık sayar. Yeteneklerinin görev ya da mevki için yeterli olup olmadığını bazan düşünmez.

Bazı insanların başkalarına iyilik yapmaktan hoşlanmadıkları atasözlerinde ve halk deyimlerinde dikkati çekmektedir. “Güneş olsa kimsenin mendilini kurutmaz.” “Yağmur olsa kimsenin tarlasına yağmaz.” “Gün olsa kimsenin üstüne doğmaz.” sözlerinde de başkalarına en az biçimde bile iyilik yapmaktan hoşlanmayan kişiliğin eleştirisi söz konusu olmaktadır.

İnsanlara tutumlu olmalarının tasarrufa riayet etmelerinin de atasözlerinde tavsiye edildiği dikkati çekmektedir. “İşten artmaz dıştan artar.” sözü bu yaklaşımı ifade etmektedir.

Bazı insanların çıkarcılığı da eleştirilmektedir. “Kimin arabasına binerse onun türküsünü çıkarır.” “Çayı geçinceye kadar keçiye Abdurrahman Çelebi derler.” “Bahşiş atın dişine bakılmaz.” “Benden irak olan düşman bin yaşasın”, “Benden uzak olsun da Mısır sultan olsun”

İşkilli ve tedirgin insan da toplum tarafından sevilmemektedir. “İşkilli b... dingilder” sözünde de tedirgin insana yönelik bir eleştiri saklı bulunmaktadır.⁹¹

Türk insanı da her insan gibi tarih boyunca varlığını sürdürme savaşı içinde olmuştur. Önemli olan insanın karnını doyurmak, sağ kalmak amacına ulaşmasıdır. “Doğduğun yere değil doyduğun yere bak”, “Nerede iş oradan sıvış, nerede aş oraya yanaş”, “Gelen ağam giden paşam”, “Ne şiş yansın ne kebab”, “Mecliste dilini sofrada elini kısa tut” “Üzümünü ye bağını sorma”, “Çizgiden çıkma, sıradan ayrılma” sözleri bu yaklaşımı yansıtır.

İnsana kendi hayatını sürdürmesi yolunda kavgadan kaçınması da tavsiye edilmektedir.

“Sofra görünce giriş, döğüş görünce sıvış”

Evlatlıkların hiçbir zaman öz çocuk gibi olamayacakları da vurgulanmaktadır. Evlat edinmenin benimsenmemesinde islam hukukunun evlat edinmeyi red etmesinin de rolü var-

dır. Aşağıdaki sözler bunu göstermektedir: “Çam ağacından ağıl, el çocuğundan oğul olmaz”, “İyilik etme yetime büyür de kor g...”

İhtiyat

“Kocalıkta genç alma el için, yüksek yere harman yapma yel için, dere içine ev yapma sel için” Malatya deyiimi bu genel ihtiyat görüşünü yansıtmaktadır.

İnsan egoizmi de halk sözlerinde eleştirilmektedir. “Hem karnım tok dursun, hem somun bütün kalsın” deyiimi bu yaklaşımının vurgulanması olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnsana oturduğu yerden uzaklaşmama, başkaları ile iddialaşmama tavsiye edilmektedir. “Okumak istersen eliften (arap alfabesinin ilk harfi) başla, üşümeym dersen şehirde kışla, geçineyim dersen iddiayı boşla” sözü ile insanlara ders verilmeye çalışılmaktadır.

Osmanlı toplumunda Hint toplumunda görülen kast sistemi, batı toplumdaki aristokratik yapı mevcut değildir. Bu anlamda toplumda eşitlikçiliğin daha belirgin olduğu söylenebilir.⁹²

İnsanın bulunduğu çevreye uyması varlığını sürdürme nedeni olarak vurgulanmaktadır.

“Kurtlarla bir olup ulumazsan, kurtlara yem olursun”

İnsana açıkgozlük de tavsiye ediliyor:

“Üzümünü ye bağını sorma”

“Kartallar döğüşün bir sehim bize düşsün”

İnsana başına gelen sıkıntıları saklaması da tavsiye edilmektedir:

“Kol kırılır yen içinde baş kırılır fes içinde” sözü yalnız insanın varlığını sürdürme çabasını göstermektedir.

İnsana itidal tavsiye ediliyor: “Yatan yılanın kuyruğuna basma”

Ölümün bütün insanlar için kaçınılmaz bir gerçek olduğunu aşağıdaki atasözü anlatmaktadır. “Düğünsüz ev olur

ölümsüz ev olmaz” Bu söz ölümün bütün insanların ortak ve değişmez kaderi olduğunu vurgulamaktadır. Ölüm insanların değişmeyen kaderi olduğuna göre ölümle mücadele ve ona karşı çıkma söz konusu olamaz. Yapılması gereken insanın kendisini ölümden sonraki ahret gününe ve hayata hazırlamasıdır. Türk insanı ölüm yanında ayrılık ve yoksulluğun da insanın ruh durumunu derin biçimde etkilediğini kabul etmektedir. Karacaoğlan’ın aşağıdaki mısraları bunu belirtmektedir:

“Karacaoğlan der ki kondum göçülmez

Acıdır ecel şerbeti içilmez

Üç derdim var birbirinden seçilmez

Bir ayrılık, bir yoksulluk, bir ölüm”

Büyüklerin küçükleri yutması değişmeyen kanundur.

“Büyük balık küçük balığı yutar”

Pratik ve pragmatik yaklaşım Türklerin hayatında etkin ve egemen olmuştur. Başarı takdir edilen ve özenilen bir davranıştır. “Gemisini kurtaran kaptandır” sözü bu yaklaşımı yansıtmaktadır.

İnsanlara ihtiyatlı yaklaşmanın gerekli olduğu hep belirtilmektedir:

“Yavaş akan sudan, yere bakan insandan korun”

“Az olsun öz olsun” aynı görüşü yansıtıyor.

İnsanlara iyilik yapılmasının doğru olduğu iyiliğe muhatap olanın bunun değerini bilmesi gerektiği, bilmezse Tanrının takdirinin gerçekleşeceği anlatılmaktadır. “İyilik et denize at, balık bilmezse Halik (Yaratan) bilir.”

İnsanların fazla konuşmamaları tavsiye ediliyor:

“Söz gümüş ise sükut altındır.” İnsanları dikkat ve süku-net tehlikelerden kurtarır.

“Bir naldan ötürü bir at, bir attan ötürü bir insan kurtulur” Sözü de küçük şeylerin büyük sonuçlar doğurmaya elverişli olduğunu göstermektedir.

Üzüntünün insanların ruhsal bakımdan çökmesine neden olduğu unutulmamalıdır.

“Demir nemden insan gamdan çürür.” Sözü bunu anlatıyor.

Yalnızlığın iyi olmadığı da vurgulanmaktadır. Aşağıdaki atasözleri ve deyimler bunu ifade ediyor:

“Yalnızlık Allah’a mahsustur.”

“Yalnız yiyen sofrasını kendi kaldırır.”

“Yalnızın arkadaşı şeytan olur.”

Türk insanı ortaklık fikrine sıcak bakmamaktadır.

“Ortak öküzden yalnız buzağı yeğdir.”

“Ortak gemisi yürümez.”

“Ortak malda hayır yoktur.”

“Ortak malı köpek bile yemez.”

Bu nedenledir ki ülkemizde şirketler geç kurulmuş ve az gelişmiştir. Şirketlerin daha çok aile şirketi olduğu görülmektedir. Derneklerin de 1907 yılından itibaren faaliyete başladığı unutulmamalıdır.

Ancak yalnız ve korumasız insana gerektiğinde kendi kişiliğinden feragat etmesi de tavsiye ediliyor:

“El etek öpmekten dudak aşınmaz.”

“Faydasız duaya amin denmez.”

“Tayfanın akıllısı geminin dümeninden uzak durur.”

“El için başını yakma boşa.”

“Arap eli öpmekle dudak kararmaz.”⁹³

İnsanlarla ve çevre ile ilgisiz kişilik de eleştirilmektedir.

“Ne yasta ağlar, ne toyda güler.”

Dolayısıyla makbul olan insan tipi toplumda bir şeye bulaşmayandır.

“Söyleyenden olma dinleyenden ol.”

“Ne hak aldık, ne battal (işe yaramaz) kaldık.” Sözü de orta yolu göstermektedir.

İnsan güçlükleri yenmek için bazen kendi kişiliğinden de taviz vermek zorunda kalabilir.

“Köprüden geçinceye kadar ayıya dayı derler.”

Hayat sürprizlerle tahmini zor olaylarla doludur. Onun için insanın geleceğin olumsuzluklarına da hazırlıklı olması gerekir.

“Ava gelmeyen kuş, başa gelmeyen iş olmaz.” Bu yaklaşımı ifade etmektedir.

İnsanların gerçek konumu, yakınlıkları ve arkadaşlıkları tehlikeli bir durum ortaya çıktığında anlaşılır:

“Ak don, kara don geçit başında belli olur.”

“Dert bir olayda ağlamas: kolaydı.”

“Bugün sana ise erte banadır”

Hayatta çaresizlik de olabilir. O zaman ne yapılabileceğini söylemek zordur. Ancak insanın Tanrının yardımına güvenmesi ve onu beklemesi gereklidir.

“Et kokarsa tuzlamalı ya tuz kokarsa.” Bu söz, yönetimin üst kademesinde bozulma olursa düzelme olmayacağını, toplumun kendi kaderi ile baş başa kalacağını ve toplumsal yıkımın kendini göstereceğini vurgulamaktadır.

Bir halk manisinde tuzun kokması halk dili ile şiirleştirilmiştir:

“Aşık der ki biçare

Biçareye ne çare

Et kokarsa tuz katarlar

Tuz kokarsa ne çare”⁹⁴

Bu söz aynı zamanda yönetimin üst kademesinde bozulma olduğunda toplumun çaresizliğini göstermektedir.

Bununla birlikte bir başarı kazanıldığı zaman başanyı kazananın halk tarafından taçlandırıldığı da anlaşılmaktadır:

“Hoş gelişler ola Mustafa Kemal Paşa

Askerin milletin bayrağıyla çok yaşa”⁹⁵

Aşağıdaki Adana Türküsü halkın milli mücadele döneminde Mustafa Kemal Paşa'ya olan övgüsünü dile getirmiştir:

“Adananın kozası çiçek açıyor

Mustafa Kemal de şiddetli harp açıyor.

Fransızlar da Adana'dan kaçıyor”

DİN ve KADERCİLİK

İslam inancına göre Tanrı birdir. Ona ortak koşmamak gerekir. Tanrının öncesi yoktur, sonrası da yoktur. Ebedidir. Herkesin kismeti Tanrı tarafından belirlenmiştir. “Kimse kimsenin kismetini yemez.” Zaten almadan vermek Tanrıya yakışır. İnsanın kismeti onu arar ve bulur. İnsanın Tanrı’nın belirlediğini değiştirmesi söz konusu değildir. Başka bir deyişle takdirle yazılan tedbirle bozulmaz. İnsanın kismetinde olan onun kaşığına çıkar.

Tanrının tayin ettiği kismetin değiştirilmesi de söz konusu olmaz. Bir halk deyimi Tanrı’nın belirlediğinin mutlaka gerçekleştiğini şöyle ifade ediyor:

“Kısmetinse gelir Hintten, Yemenden, kismetin değilse ne gelir elden.”

İnsanın alnına yazılı olanın başa gelmesi kaçınılmazdır. “Altı olur yedi olur, hep Allah’ın dediği olur.” Gene bir deyme göre “Allah’ın işine karışılmaz.” Dünya’da olanlar aynı konum ve düzen içinde devam etmez. İnsanın başına herşey gelebilir. En büyük sultanların bile devletleri son bulabilir. Herşeyi var eden herşey için sebep belirleyen canlı ve cansız herşeyin kaderini önceden takdir eden Allah bu evren için ne buyurmuşsa mutlaka o olacaktır.

Herkesin kaderinin Tanrı tarafından alnına yazıldığı ve insanların kaderlerini değiştiremeyecekleri şeklindeki Tanrı inancı Osmanlı devletinin güçlenmesine yardım etmiştir. Bu kaderci inanç insanların devlete itaat etmelerinin, devletin isteklerini yerine getirmelerinin zorunlu olduğu bir hayat felsefesinin oluşmasında etkin rol oynamıştır.

İbadet yerlerine saygı fikri de atasözlerinde halk deyimlerinde yer almaktadır.

“Caminin mumunu yiyen kedinin gözü kör olur.”

“Eceli gelen köpek cami duvarına işer.”

Tanrının merhametli ve yardımedici olduğu da halkın belleğinde yerleşmiş bulunmaktadır.

“Büyüklik Tanrı’ya yakışır.”

“Allah uçamayan kuşa alçak dal verir.”

Bununla birlikte yapılan haksızlıkların bazen cezasız kalması da halk tarafından eleştirilmemiştir. “Şeriatın parmağı yok ki haksızın sokup gözünü çıkara.”⁹⁶

Tanrı’nın büyüklüğü her vesile ile belirtilse bile, bazı şairlerin kadere ve Tanrı’ya eleştiri yönelttikleri anlaşılmaktadır. 1772-1845 yılları arasında yaşayan Dertli Tanrı’ya şikayetini şöyle açıklıyor:

“Dertliye tükenmez nice dert verdin.

Ne çekmeye sabır ne gayret verdin.

Ne selamet verdin ne devlet verdin.

Ya niçin dünyaya getirdin beni?”⁹⁷

Aşık Veysel’de de Tanrıya yönelik benzer bir eleştiri dikkati çekmektedir:

“Bu alemi gören sensin.

Yok gözünde perde senin.

Hakka yol veren sensin.

Yok mu bunda suçun senin.

Türlü türlü dillerin var.

Ne acayip hallerin var.

Ne karanlık yolların var.

Sırat köprün nerde senin?”⁹⁸

Osmanlı devletinde sünnilğin bir devlet politikasına dönüşmesi siyasi nedenlerden dolayı Yavuz Sultan Selim zamanında İran’la çekişme sonunda oluşmuştur.⁹⁹

Ancak Tanrıya bağlanmanın ve inanmanın gerekliliği atasözlerinde ve halk deyimlerinde her zaman vurgulanmaktadır.

“Sensin aziz sensin kerim.

Allah sana sundum elim.

“Düşmez kalkmaz bir Allah.”

“Allah gümüş kapıyı kaparsa, altın kapıyı açar.”

“Takdire nızadan gayri çare olmaz.”

“Takdiri Huda (Tanrı) kuvveti pazu ile bozulmaz.”

Bu arada Türk atasözlerinde bilim ve zenginlik arasında bir ayırım yapıldığı ve bilime saygın bir konum verildiği dikkati çekmektedir: Dolayısıyla bilim insanlarının toplumdaki yerinin zenginlerin konumundan çok daha üstte olduğu açıklanmaktadır.

“Allah ilmi dileylene, malı dilediğine verir.” Sözü bu yaklaşımı göstermektedir.

Tanrının insanların isteklerini ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurduğu da atasözlerinde yer almaktadır:

“Çiftçi yağmur ister, kiremitçi kurak, ikisinin de muradını verir Hak.”

“Ev alanla, evlenene Allah yardım eder.”

Allah’ın insanlar bakımından gerçekleştirdiği paylaşımın ve bölüşümün eşitlikçi olmadığı da halk sözlerinde belirtilmiştir.

“Vermeyince Mabud neylesin Mahmut.”

“Beş parmağın beşi de bir değil” şeklindeki deyimlerde insanlar arasında doğuştan gelen bir eşitlik olmadığı açıklanmıştır.

Halk şairi Ademi’nin (XIX. yüzyıl) mısralarında da beylerin ve paşaların mutluluk içinde yaşamaları ve Tanrı’nın kullarının eşitsiz durumu eleştiri konusu yapılmıştır.

“Dünyayı bölüşmüş paşalar beyler.

Utan Tanrı kendi kulundan utan.”¹⁰⁰

XIX. yüzyıl şairi Sivaslı Ademi’nin şiiri şöyledir:

“Şu kullar sultanın kulu diyorlar.

Utan Tanrı kendi kulundan utan.

Etli sütlü yiyip atlas giyiyorlar.

Utan Tanrı kendi kulundan utan.

Bu sözü burada Ademi söyler.

Utan Tanrı kendi kulundan utan. ”¹⁰¹

İslam inancı bu dünyanın geçici olduğunu asıl olanın ölümden sonraki dünya olduğunu vurgulamıştır.

“Dünya fani, ahiret baki” sözü bu inancı yansıtmaktadır. Bu inanış, geçici dünya malı ve dünya işleri için fazla çaba harcanmasının ve bunlara önem verilmesinin doğru olmadığı yorumuna imkan vermektedir.

Allah’ın insanlara yardımcı olduğu ama hata yapanları da mutlaka cezalandıracağı bazı insanların geç cezalandırılmasının onların cezalarını görmeyeceği anlamına gelmediğini aşağıdaki söz belirgin şekilde ortaya koymaktadır:

“Allah imhal (mühlet verir) eder ama ihmal etmez.” Yani insanlar için Tanrı’nın cezasından kurtulmak söz konusu olamaz.

İslam inanışına göre:

“Tanrı kulunun rızkını verir.”

Bundan başka Tanrı’nın insanlarla ilgili takdirinde yardım ve iyimserlik yaklaşımı vurgulanmaktadır.

“Allah bir kapıyı kaparsa bir kapıyı açar.” Sözü bu yaklaşımı açıklamaktadır.

Ancak atasözleri insanlara ihtiyatlı olmayı onun bunun işine, devletin işine karışmadan hayatlarını sürdürmelerini tavsiye etmektedir.

“Allah bir ağız iki kulak vermiş bir söyleyip iki dinlemek için”

“Taamın (yemeğin) azından, kelamın (sözün) çoğundan Allah ırak eyleye” sözlerinde az konuşan bir insan tipinin beğenildiği anlaşılmaktadır.

Olacakları takdir gücü Tanrıya ait sayılmakla birlikte insanlarda bir sezgi gücü bulunduğuna da halk sözlerinde dik-

kat çekilmektedir. “Allah bilir ama kul da sezer” sözü bu yaklaşımı ifade etmektedir.

Aslında Osmanlı toplumunda din propagandası başka bir deyişle dini yayma için çaba gösterme uygulaması göze çarpmamaktadır. Başka bir ifade ile Osmanlı toplumunda hristiyanlığın misyoner teşkilatı benzeri bir oluşum bulunmamaktadır. İslamiyetin Anadolu’da ve Avrupadaki Osmanlı topraklarında yayılmasında fetihler yanında tarikatlar etkili olmuştur.

Tanrı insan ilişkisinde Tanrının insan davranışlarını denetim altında tuttuğu yaklaşımı halk sözlerinde göze çarpmaktadır:

“Kul azmayınca Hak yazmaz”

“Allah dağına göre kar verir” sözlerinde Tanrının dünya olayları ile ilgisiz olmadığı belirtilmektedir.

“Allah balmumu yakana balmumu, yağ mumu yakana yağ mumu verir”

Bununla birlikte kişinin iyi olmak için sürekli çaba göstermesi de ondan istenmektedir:

“Hacı hacı olmaz gitmekle Mekkeye

Dede dede olmaz gitmekle tekkeye” sözleri takdir Tanrıya ait olmakla birlikte insanın tedbirli ve düzenli olmasını da bir gereklilik olarak ortaya koymaktadır.

Kabul etmek gerekir ki halk ozanları baskıcı din uygulamalarına karşı çıkmışlar toplumdaki yanlışlıkları vurgulamaktan geri kalmamışlardır. XIX. yüzyıl şairi Dertli hem müzik üzerindeki baskıyı eleştirmekte hem, kadınların haram yediğini açıklamakta hem de kendi yoksulluğunu belirtmektedir.

“Telli sazdır bunun adı

Ne ayet bilir ne kadı

Bunu çalan anlar kendi

Şeytan bunun neresinde

*Abdest alsan aldın demez
Namaz kulsan kıldın demez
Kadı gibi haram yemez
Şeytan bunun neresinde
Dertli gibi sarıksızdır
Ayağı da çarıksızdır
Boymuzu yok kuyruksuzdur
Şeytan bunun neresinde?*”¹⁰²

İnsanlara hoşgörülü olmaları da tavsiye edilmektedir. Yunus Emre'nin “Yaradılanı hoş gör yaradandan ötürü” mısraı aynı zamanda bir halk deyimini niteliğini kazanmıştır ve insanlara hoşgörüyü öğütlemektedir.

İslamiyet, yalnız insanların gönüllerine egemen olan bir din değil aynı zamanda insanların davranışlarını da etkileme ve yönlendirme iddiasında bulunan bir inanç sistemidir. Bununla birlikte insan davranışlarını düzenlemek amacını güden dini ilkelerin yorumlanmasında ve değerlendirilmesinde her çağın gereklerinin ve koşullarının dikkate alınması, uygulama değeri kalmamış ilkelerin bir yana bırakılması gereklidir.

Yunus Emre dünya değerlerinin, fani hayatla ilgili istemlerin önemsizliğini asıl olanın Tanrı sevgisi olduğunu “İsteyene ver sen onu, bana seni gerek seni” mısraı ile açıklamıştır.

Allahın herşeyi belirlediği halk tarafından şöyle ifade edilmiştir:

“Kuldan bela gelmez Hak yazmadıkça
Hak bela yazmaz kul azmadıkça”

Ancak “cennet de bu dünyada cehennemde” sözü insanların kendi çabaları ile dünyadaki yaşamı etkileme ve değerlendirme gücüne sahip olduklarının unutulmamasını ifade etmektedir. Bu şekilde insanların kendi davranışları ile mutluluğu yakalayabilecekleri ya da mutsuzluk ve istirap çukuruna düşebilecekleri görüşü dile getirilmiş olmaktadır.

PARA, ZENGİNLİK ve YOKSULLUK

Toplumda diğer toplumlarda görüldüğü gibi para önemli bir yere sahiptir ve zenginlik insanların ulaşmak istedikleri önemli amaçtır.

“Parayı veren düdüğü çalar”

“Şık şık eden nalçadır iş bitiren akçadır”

“Elinde var ise pulun her adam kulun”

“Elinde yok ise pulun cehennemden geçer yolun” sözleri paranın toplum hayatında diğer toplumlarda da olduğu gibi ne kadar etkin bir güç olduğunu ortaya koymaktadır.

Zenginlik istenen bir şey yoksulluk insanı mutsuz eden ve onu yıkan bir durum olarak toplum hayatında karşımıza çıkmaktadır.

XIX. yüzyılı halk şairi Ruhsati zenginin mutluluğu ve fakirin mutsuzluğu arasındaki çelişkiyi açıklamaktadır.

“Zenginin faytonu dağlardan aşar

Züğürt düz ovada yolundan şaşar”

“Zenginin helvası bal ile pişer

Züğürt helvasına un da bulamaz”

“Zengin nere varsa ırahat olur”

Züğürdün her işi kabahat olur”

“Zenginin kefeni dokuz kat olur

Züğürt gömleğine yen de bulamaz”¹⁰³

Toplumda zenginlik yanında güzellik de bir itibar konusudur.

“Aslında itibar zengin ile güzeldir” sözü bu yaklaşımı sergilemektedir.

Para ve zenginlik insana toplumda itibar kazandırmaktadır. Atasözlerinde ve halk deyimlerinde “Dünyanın kavgasının para üstüne” olduğu açıklandığı gibi parası olanların

görüşlerini daha serbest şekilde açıkladıkları ve para sayesinde iyi giyinenlerin insanları daha fazla etkiledikleri de ifade edilmiştir. “Para söyletir, kıyafet yürütür” sözü bu yaklaşımı ifade etmektedir. Başka bir sözde de aynı yaklaşım daha başka şekilde açıklanmıştır: “Para adama akıl öğretir, esvab yürüyüş”

Toplumda zenginin sosyal statüsü yüksek, yoksulun statüsü ise düşüktür. Zengin fakire göre daha güçlü olduğu için onun üzerinde hâkimiyet kurmak şansına sahiptir. Çok yaygın şekilde kullanılan şu atasözü bu durumu, fakirin zengine tâbi olmasını, açıklamaktadır: “Zenginin gönlü oluncaya kadar fukaranın canı çıkar”

Zengin toplumda sahip olduğu üstün konumun avantajlarından da yararlanır. “Zenginin ayıbı, fukaranın hastalığı meydana çıkmaz”, “Zenginin horozu da yumurtlar” sözleri bu durumu belirtmektedir

Para diğer toplumlarda da olduğu gibi Türk toplum hayatında çok etkili bir silahtır. Öyle ki paranın parayı çektiği ve paranın insana akıl öğrettiği kabul edilmektedir.

Yoksul insanlar için fazla bir tercih hakkı olamaz. Onlar buldukları ile yetinmek zorundadırlar. Bir Isparta deyiimi bunu açıklıyor: “Aç olana acı soğan baklava” Açlığın insanları dövüşçü yaptığı da vurgulanmaktadır. “Açlık tilkiyi aslan yapar” sözü bu durumu göz önüne sermektedir.¹⁰⁴

“Aç kalan

Kiminle olsa savaşıır”.

Devlet görevlileri de yoksula iyi davranmamakla halk şairleri tarafından suçlanmaktadır:

XIX. yüzyıl şairi Serdari yoksulun durumunu şöyle açıklıyor:

“Tahsildar çıkmış köyleri gezer

Elinde kamçısı fakiri ezer

Yorganı döseği mezatta gezer

Hasırdan serilir çulumuz bizim”

Toplumdaki yoksullarla ve yoksullukla yöneticilerin ilgilenmedikleri ve bu yaklaşımın yanlış olduğu da halk ozanları tarafından vurgulanmıştır. XIX. yüzyıl halk ozanı Serdari duygularını şöyle açıklıyor.

“Benim bu gidişe aklım ermiyor

Fukara halin kimse sormuyor

Padişah sikkesi selam vermiyor

Kefensiz kalacak ölümüz bizim” ¹⁰⁵

Halk sözlerinde yoksullara yardım edilmesi, onların gönlünün alınması da tavsiye edilmekte ve yoksullara yardımın bazı felaketleri önleyeceği belirtilmektedir. “Döner taşı, öten kuşu olmayan” yoksulun gözetilmesini “Yoksul gönlü almak belayı savar”; “Dilenci yalvara yakara bir şey isteyince ver, yoksa zalim zorla alır” sözleri göstermektedir.

İnsanlara tavsiye edilen karınlarını doyuracak yer aramalarıdır. İnsanlar kendi geçimlerini sağlamak için doğdukları yerlerden göç edebilirler. “Doğduğun yere bakma doyduğun yere bak” sözü bu yaklaşımı açıklamaktadır.

Toplum büyük paraların ve zenginliklerin meşru yoldan elde edilemeyeceği düşüncesindedir. Az konuşan, az konuşmayı seven Türk insanı çok konuşmayı da kınamaktadır. “Çok para talansız, çok söz yalansız olmaz” tarihten gelen toplumsal bir gözlemi ve değerlendirmeyi yansıtmaktadır.

Fakirlik insanları üzen şanssız bir durumdur. Zenginlik zengine ve onun çocuklarına üstün bir statü sağlar. Onun için “Fukaranın doğurduğuna ya oğlan ya kız, zenginin doğurduğuna ya bey ya hanım derler” ¹⁰⁶ Bu nedenle insanlara “Fukaradan sakın geç, devletliye dokun geç” tavsiyesi yapılmaktadır. Fakirliğin şansızlığını en iyi açıklayan deyim: “Fukarayı deve üstünde yılan ısıtır” şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

İnsanlar aslında devlet işlerine karışmamalı, zengin olanların arkasından da gitmemeli, kendi günlük işleri ile uğraşmalı ve günlük hayatlarını yaşamalıdır.

“Karışma devletin işine, düşme zenginin peşine, boy-nunu kır bak işine”¹⁰⁷

Zenginliğin sağladığı statü, zengin malvarlığını kaybetse de devam eder:

“Zengin fakir düşse de kırk yıl zenginlik kokusu çıkmaz” Çünkü toplumda “zenginin sözü tutulur” Bu değerlendirme zenginliğin kazandırdığı statünün hemen kaybolmadığını bir süre daha varlığını devam ettirdiğini göstermektedir.

İnsanların şüpheciliği de zenginin yararına ve yoksulun zararına toplum duygusunu etkilemektedir. Aşağıdaki Isparta sözü bunu gösteriyor:

“Zengin buldu mu mübarek ola

Fakir buldu mu nerden bula?”

Toplum zenginden kendi varlığından fedakarlık yapmasını da istemektedir.

“Veren eli herkes öper”

“Veren eli kimse kesmez”

deyimleri bunu göstermedir. “Yiğitlik vurmakla gerçekleştirmek zenginlik de vermekle” toplumdaki statüsünü korumaktadır. Bununla birlikte zengin kendi varlığından başkalarına verirken dikkatli olmalıdır. “Ver elindekini ellere, sonra vur başını yerlere” sözü kişinin kendi malvarlığını dikkatli şekilde kullanmasını öğörmektedir.

Zenginlikle ilgili atasözleri ve halk deyimleri toplumda yoksulluğun yaygın olduğu izlenimini vermektedir. “Zengin helvasını baldan pişirir, züğürt derman için pekmez bula-maz.” Bundan başka halk arasında bir zamanlar çok yaygın olan verem hastalığından daha çok yoksulların etkilendiği anlaşılmaktadır. “Var evi kerem evi, yok evi verem evi” sözü bu durumu açıklamaktadır. Zenginlik toplum tarafından o kadar itibarlı sayılmıştır ki “Zenginin iki dünyasında mamur” olduğu kabul edilmiştir. Ayrıca “paralı adamdan dağların bile korktuğu” düşünülmüştür. “Dünyanın kavgası

para üstüne” deyiimi de paranın belirleyiciliğinin açık bir ifadesi özelliğini taşımaktadır.

Gösteriş merakı bir özellik olarak Türk toplumunda kendisini göstermektedir.

“Mal der Hindistan

Akıl der Frengistan

Haşmet der Al-i Osman”

deyiminde görüldüğü gibi Osmanlı haşmete (görkeme) yani gösterişe düşkündür. “Ye kürküm ye” sözü kıyafetin itibar sağladığını açık seçik ifade etmektedir. “Akça akıl öğretir, don (giysi) yürüyüş” atasözünde de iyi kıyafetin toplumda itibar sağlamanın yolu olduğu açıklanmıştır.

“Veren eli herkes öper” atasözü başkaları için harcayan kişinin toplumda saygın bir konuma sahip olduğunu göstermektedir. Bir araya gelen insanların ilk önce yemeyi daha sonra sohbeti düşündükleri “evvel taam, sonra kelim” sözü ile belirtilmiştir.

“Abdal derviş düğünden, çocuk oyundan usanmaz” atasözünde de eğlenme düşkünlüğü vurgulanmıştır.

Ancak gösteriş peşinde koşarken insanlardan para ile ilgili davranışlarında dikkatli olmaları tavsiye edilmektedir. “El adamı cömert der maldan eder, yiğit der candan eder” sözü bunu gösteriyor.

İnsanların “bey gibi yaşamak”, “gününü gün etmek” isteğine sahip oldukları halk deyimlerinden anlaşılmaktadır. “Rastgele para harcamak”, “Hacı ağalık etmek”, “Parayı havaya savurmak” yaklaşımlarının ise hoş karşılanmadığı ileri sürülmektedir. Dolayısıyla insanlardan “sermayeyi kediye yüklememeleri” ve “sıfırı tüketmemeleri” de talep edilmektedir.

KADIN

Türk toplumunda diğer doğu toplumlarında olduğu gibi kadının namusu çok önemlidir. Kadın ergenlik yaşına ulaştıktan sonra kapalı bir hayatın süjesi sayılır.

İnsanlardan aile hayatının mahremiyetini toplum istemektedir. XVII. yüzyıl şairi Nesimi'nin aşağıdaki dördlüğü bunu gösteriyor:

*"Nesimiye sordular
Yerin ile hoş musun
Hoş olayım olmayayım
O yar benim kime ne"*

Türk evinde ve hayatında mahremiyet asıldır. XIX. yüzyıl halk şairi Emrah'ın mısraları bu mahremiyetin ifadesi sayılabilir.

*"Birin bilir birin bilmez
Şu gözümün yaşı dinmez
Yar ismini desem olmaz
Düşer dillere dillere"*

Evlendikten sonra kadın kocası ve çocukları dışında yalnızca yakın erkek akrabalarını görür. Kadının kocasının erkek yakınlarıyla görüşmesi bile hoş karşılanmayabilir.

Evlenme için seçilen kadının görgülü bir aileden gelmesi, iyi terbiye almış olması tercih edilir. Kadının iyi aileden olmasını gösteren değişik deyimler görülmektedir. "Pekmezi küpten, kadını kökten al"; "Bez alırsan Musul'dan kız alırsan asilden", "gül dalından odun, beslemeden kadın olmaz"; "Beslemeden kadın hamamı kapatır sesi ile, halayktan kadın kurnayı deler taşı ile"

Aynı yaklaşımın geçerliğini aşağıdaki mısralar da göstermektedir:

“Su alırsan derin gölden al bulanmasın

Kız alırsan ekmekli yerden al şımarmasın ”

Evlenmede denklik yani evlenenlerin yakın veya benzer statüde olması öngörülür. “Davul dengi dengine çalar” deyişi bunu göstermektedir.

Kadının evde sürekli olarak çalışması üzerinde durulmaktadır. Ailenin ekonomik bir birim olarak varlığını sürdürmesinde kadının katkısının önemli olduğu vurgulanmaktadır. “Kadının eli kaşık sapından kabarır” sözü kadının ekonomik işlevini ve değerini göstermektedir.

Ancak kadının aile içindeki statüsü birinci derecede değil, ikinci derecededir. Tarım toplumunda ondan istenen evde, gerektiğinde tarlada çalışması ve çocuklarını büyütmesidir.

Aşağıdaki sözler kadının ikinci derecede bir konumda olduğunu ortaya koymaktadır. “Er ölür, avrat baş olur”, “kırk yılda bir karı sözü dinlemeli”

Evlenen kadının aileye getireceği ekonomik katkının da kuşku ile karşılandığı bu konuda kocanın dikkatli olması gerektiği üzerinde de durulmuştur.

“İç güveysi” deyiminin iyilikten ve mutluluktan çok mutsuzluğu ifade ettiği söylenmiştir. “Kadının malı kapı mandalı, girerken değer çıkarken değer”; “karı malı hamam tokmağı” sözleri de aynı yaklaşımı yansıtmaktadır.

“Karı dediğin el kiridir, yıkarsın gider” ve “eksik etek” deyimleri de kadının toplumdaki konumunun birinci sınıf olmadığını ifade etmektedir.

Kadın halk sözlerinde “saçı uzun aklı kısa” olarak nitelendirilmiştir. İsteklerinin fazlalığı bakımından da kadın eleştirilmiştir. “Köyden şehre gelen Türk kızı, inci yakut ister mercan beğenmez” deyişi bunu gösteriyor. Bunun nedeninin kadının ruhsal hayatında duygunun birinci planda, akıl unsurunun ikinci derecede rol oynaması ile ilgili olduğu söylenebilir.

Toplum kadının çocuk yapmamasını ayıp saymıştır. Kadının doğurduğu çocuk sayısı ne kadar çoksa itibarı da o kadar büyümektedir. Lady Montagu Türkiye Mektuplarında kadının görevinin çocuk doğurmak ve çocuk büyütme olduğunu ve hatta hamile kadının ikiz çocuk doğurmasının temenni edildiğini belirtmektedir.¹⁰⁸

Ataerkil Türk ailesinde kadının evlenme yaşının 15 olarak belirlendiğini Dadaloğlu şöyle açıklıyor:

“At 4, kız 15’e yettiği zaman

Severim kır atı birde güzeli”

“15’nde kız ya erde ya yerde” deymi evlenme yaşının 15 olduğunu ifade ediyor.

Mahkeme kararlarına da geçmiş olan “Kadının sırtından sopayı, karnından sıpayı eksik etme” deymi de kadının özellikle bir çocuk doğurma aracı olarak algılandığını göstermektedir.

Kız çocuğunun yetiştirilmesi konusunda ailenin dikkatli olmasının gerekli olduğu üzerinde de durulmaktadır. Kız çocuğunun evliliğe aile tarafından dikkatli şekilde hazırlanması için özen gösterilmelidir. “Kızını dövmeyen dizini döver” atasözü kız çocuğunun özenli ve koruyucu şekilde yetiştirilmesinin önemini açıklamaktadır. “Kızı kendi gönlüne (keyfine) bırakırsan ya davulcuya varır ya zurnacıya” sözü de kızın evlenme konusunda aile tarafından yönlendirildiğinin ifadesidir. “Tarlayı düz al, kadını kız al” deyiminde bu yaklaşım açıklanmıştır. Kız çocuğunun bekaretini korumasının toplum tarafından benimsendiğini aşağıdaki deyim açıklamaktadır. “Bey beyliğini verir, kız kızlığını vermez” Kız çocuğun yetiştirilmesinde özellikle annenin öğretici ve yol gösterici olduğu üzerinde durulmuştur. “Kız annesinden görmeyince sofrayı kaldırmaz” deymi annenin etkisini göstermektedir.

Ancak kadın ve erkek arasında sınırlı da olsa bazı ilişkilerin ve anlaşmaların olduğunu aşağıdaki maniler göstermektedir:

*“Gittim kuyu başına
Başım değdi taşına
Anası kurban olsun
Kızının oynasına”¹⁰⁹
“Siyah saçı örmezler
Seni bana vermezler
Gel beraber kaçalım
Karanlıkta görmezler”*

Kız çocuğun doğumu ile birlikte çeyiz hazırlıklarına da başlanmaktadır: “Kız kundakta çeyiz sandıkta” bu durumun açıklanmasıdır. Kız evlenme yaşına gelinceye kadar bazı hazırlıkların yapılması zorunludur. “Kız evi, naz evi” de-yimi de erkek evinden mümkün olduğu kadar çok başlık pa-rası ve kurulacak yeni yuva için maddi imkan sağlanması anlamında değerlendirilmek gerekir.

*“Masa üstü pekmez
Bu pekmez bana yetmez
Memleketimin kızları*

Altınsız gelin gitmez” manisi bu yaklaşımı açıkla-maktadır.

Başlık parası da halk manilerinde yer almıştır. Aşağıdaki mani bunu gösteriyor:

*“Masa üstünde pekmez
O pekmez bana yetmez
Sakarya’nın kızları
Başlıksız gelin gitmez.”¹¹⁰*

Mutlu bir evliliğin erkeğin hayattaki başarısını olumlu şekilde etkilediği atasözlerinde ve halk deyimlerinde belir-tilmiştir: “Kadın adamı vezir de eder, rezil de”, “ at ile avrat yiğidin bahtına”, “avrat var ev yapar, avrat var ev yıkar”, “yuvayı dişi kuş yapar”, “kadın erkeğin eşidir, evin güneşi-dir”, “Evi ev eden avrat, yurdu yurt eden devlet” sözleri de

kadının aile hayatındaki önemini ve etkinliğini göstermektedir.

Kadına fazla güvenilmemesi de halk deyimlerinde dikkati çekmektedir. Aşağıdaki sözlerde kadın eleştirilmekte ona güvenilmemesi gerektiği ifade edilmektedir. “Ateşle oynama elini, avratla oynama evini yakar”, “Avrattan vefa zehirden şifa olmaz”, “ak akça ile ak baldıra güven olmaz”, “Bal arıdan kavga karıdan çıkar”, “kötü söz söyleme eşine, agu katar aşına” deyimlerinde erkeklere kadınlarla olan ilişkilerinde dikkatli ve ihtiyatlı olmaları tavsiye edilmektedir.

Aşkta vefasızlık ve belirsizlik XVII. yüzyıl halk şairi Karacaoğlu tarafından belirtilmektedir:

“Her sabah her sabah gelir geçersin

Kanımlı kadehe koyar içersin

*Ne candan seversin, ne vazgeçersin”*¹¹¹

Kadının kendisine yapılanları unutmayacağı da halk sözlerinde vurgulanmıştır. “Düşman uyumaz kadın unutmaz”, “Babaya dayanma, kadına güvenme”

Evliya Çelebi (1618-1684)’de XVII. yüzyılda “At ve avrata güvenme” sözünün kullanıldığını belirtmektedir.¹¹²

Kadının okumak ve bilgi sahibi olmak girişiminin de toplumda her zaman hoş karşılanmadığı anlaşılmaktadır: “Erkeğin okumuşu kadı, kadının okumuşu cadı” sözü bu yaklaşımı yansıtmaktadır.

Kadının erkeğe göre daha kurnaz olduğu da atasözlerinde ve halk deyimlerinde yer almıştır. “Kadının fendi erkeği yendi” sözü bunu gösteriyor.

Kadının erkeğe sadakatsız olmasında kadının etkili olduğunu açıklayan söz oldukça sık kullanılmaktadır. “Dişi köpek kuyruğunu sallamayınca erkek köpek ardına düşmez” deymi bu türlü bir yoruma elverişli bulunmaktadır.

Kaynana ile gelin ve görümce arasındaki kıskançlıklar ve geçimsizlikler halk manilerine yansımıştır. Aşağıdaki maniler bunu gösteriyor:

“Yumurtanın sarısı

Yere düştü yarısı

Görümcem verem olmuş

Kaynanama darısı”

“Odaya serdim kilimi

Tut kaynana dilini

Akşam oğlun gelirse

Kırar kambur belini”

“Kaynanasına kızan gelin değirmencinin yanına gider” sözünde de kaynanasıyla uyuşmazlığa düşen gelinin değirmene gidip sıkıntı gidereceği belirtilmiştir.

Müslüman erkeğin müslüman olmayan bir kadınla evlenmesini ve kadının müslüman olmasını toplum hoş görmekte ancak müslüman kadının müslüman olmayan erkeklerle evlenmesi ataerkil aile anlayışının bir sonucu olarak kınanmaktadır.¹¹³

Kadının erken yaşta evlendirilmesi kırsal kesimde bir gelenek olarak benimsenmiştir. “Onbeşinde kız ya erde, ya yerde” bu yaklaşımı gösteriyor. Ancak hızlı kentleşme kırsal kesime ait bu geleneğin önemini yitirmesinde etkili olmaktadır.

Aslında Osmanlı sarayında da erken evlenme geleneği dikkati çekmektedir. Osmanlı padişahları kız çocuklarını ve kız kardeşlerini 3 ile 4 yaşlarında beşik kertmesi yolu ile kendilerinden çok yaşlı vezirler ve paşalarla söz kesmesi ile bağlar ve 14-15 yaşlarına geldiğinde evlendirirlerdi. Saray evliliklerinin siyasal amacı bulunduğu siyasal hesaplara dayandığı da unutulmamalıdır.

Beşik kertmesi Dede Korkut'ta belirtilen çok eski bir Türk geleneğidir.¹¹⁴ Kırsal kesimde beşik kertmesi ve erken evlenme geleneğinin sınırlı şekilde de olsa halâ geçerliğini kaybetmediği dikkati çekmektedir.

Toplumda islam dini olanak tanınmasına rağmen, birden fazla kadınla evlenme nadir rastlanan bir durumdur. Evlen-

meden sonra eve getirilen kadın kuma olarak isimlendiriliyordu. Ancak birden fazla kadına bakma güçlüğü, evin huzurunun bozulacağı endişesi, kız anne ve babalarının birden fazla kadınla evliliğe karşı çıkması çok kadınla evliliğin sayıca az olmasının nedenleri arasında sayılabilir. “Rahat bulur mu avrat üstüne avrat alan” deyimini birden fazla kadınla evlenmenin sıkıntısını vurgulamaktadır.

Kadının namusu konusunda mahalle sakinlerinin de ilgili ve duyarlı olduğu anlaşılmaktadır. Davranışları şüphe uyandıran kadın toplum tarafından hor görülürdü. Kadının şüpheli davranışlarını denetleme konusunda eskiden mahalle imamının ve bekçisinin yetkili sayıldıkları bilinmektedir.

Kadının gezmeye ve eğlenmeye düşkünlüğü de halk deyimlerinde yer almıştır. “Gökyüzünde düğün var deseler kadınlar merdiven kurmaya kalkar” deyimini kadının eğlenmeye düşkünlüğünü açıklamak için kullanılmıştır.

Özellikle kadının doğurma yeteneğinin toplum tarafından takdir edildiğini ve nesillerin devamının kadın sayesinde olduğu bilincinin toplumca değerlendirildiğini şu deyim göstermektedir: “Doğuran avrat azraili yenmiş”¹¹⁵ Bu atasözü kadının doğurma niteliği dolayısıyla toplumun varlığının güvencesi olduğunu ortaya koymaktadır.

Evlenme töreninin davullu zurnalı olması geleneği halk manilerine de yansımıştır.

“Köyün içinde pekmez

Bu pekmez bize yetmez

Bizim köyün kızları

Davulsuz gelin gitmez”

Kadının evlenmeyi gösterişli bir törenle gerçekleştirmek arzusunu taşıdığını aşağıdaki halk türküsü gösteriyor:

“Aynalı körük olmazsa ben gelin gitmem,

Ut kemane çalmazsa aynalı körüğe de binmem”

Aslında evlenme ilgili törenlerin gösterişli olması geleneğinin etkili olduğu aynı yaklaşımın sünnet düğünleri için

de geçerli olduğu söylenebilir. Osmanlı hükümdarlarının çocukları ile ilgili sünnet düğünlerinin bir zaferin kazanılmasından bir kalenin alınmasından sonra yapılan törenlerin çok debdebeli olduğu bilinmektedir.

Ancak farklı iki insanın hayatlarını birlikte sürdürmelerinin zorluğu da halkın dikkatini çekmiştir.

“Evlenmesi alaca kuş, geçinmesi bora ile kış” deyimini bunu gösterdiği gibi karı koca arasında bazı çekişmelerin olabileceğini de aşağıdaki deyim ifade etmektedir:

“Dumansız baca, çekişmesiz karı koca olmaz”

Aşağıdaki mısralar mutsuz bir evlilikten istirap duyan kızın anasına şikayetini belirtmektedir.

“Anamın kızı benim

Aşının tuzu benim

Gidin anama deyin

Gülmemiş kızı benim ”

MÜSLÜMAN OLMAYANLAR ve YABANCILAR

Gavur kelimesi daha çok din ayrılığı ve farklılığı dolayısıyla müslüman olmayanları küçültücü anlamda kullanılmıştır. “Gavurdan dost domuz derisinden post olmaz” “Ayıdan post gavurdan dost olmaz” özdeyişleri gavur kelimesinin övücü herhangi bir özellik taşımadığını tersine aşağılayıcı anlamda kullanıldığını göstermektedir.

Gavura güvenilemeyeceği atasözlerinde ve halk deyimlerinde göze çarpmaktadır:

“Gavura inan olmaz”, “gavurdan insaf beklenmez”

“Gavura iyilik şeytana kandil yakmak gibidir”

“Sonradan görme gavurdan dönme”

Bu arada gavurun tembelliğinden de söz edilmektedir ve aynı tembelliğin dervişlerde de görüldüğü açıklanmaktadır:

“Gavurun tembeli keşiş, müslümanın tembeli derviş olur”

Gavurun fitneci ve ihtilaf çıkarıcı olduğunu belirten sözlerle de rastlanmaktadır:

“Karnının içinde gavur pınarı durmak” (yani çok fitneci olmak)¹¹⁶

Gavur kelimesi günlük dilde hakaret anlamında da kullanılmaktadır.

“Gavur dölü” deyimi bunu göstermektedir.

Gavurun gavur olmayanlar tarafından güvenilmeyen insan sayıldığı da anlaşılmaktadır:

“Gavurdan vefa zehirden şifa”

“Acemi nalbant mesleğini gavur eşşeğinde öğrenir”

Gavura ağır muamele yapılmasının onun dostluğunu kazanmak için gerekli olduğunu gösteren deyimler de vardır.

İnce Memed türküsünde de gavur kelimesinin aşağılayıcı içerikte kullanıldığı görülmektedir:

“Bana İnce Memed derler”

“Gavur beylerden dolayı”¹¹⁷

“Döv gavuru dostun olsun”¹¹⁸

Bazı beddualarda (kargışlarda) da gavur kelimesinin kullanıldığı görülmektedir.

“Gavur mezarına konasın”

“Bre canım dost dost

Ağrım sızım gavura

Gavuru Allah devire

Bre canım dost dost”¹¹⁹

Toplumda günahkâr olmak gavur olmakla eşdeğer sayılmıştır:

“Günahkâr olduk

gavur olduk”

Gavurla arkadaşlık yapılmaması da din farklılığı dolayısıyla tavsiye edilmemektedir:

“İmanı olan kafirle arkadaş olmaz”, “gavurun ekmeğini yiyen kılıcını sallar” deyimlerinde gavurla birlikteliğin oluşturabileceği tehlikeye de dikkat edilmesi insanlardan istenmektedir.¹²⁰

Müslüman olmayan Osmanlı tebasına ata binme izni verilmediği müslüman olmayan tabiblere görevlerinin niteliği dolayısıyla ata binme müsaadesi verildiği bilinmektedir.¹²¹

Moğol istilası sırasında Moğolların Anadolu’da en çok güvendikleri Ermeniler olmuştur. Ermeniler Moğolların Anadolu’ya gelmelerinden itibaren onlarla işbirliği yapmışlardır.

XIII. yüzyılda tasavvuf düşüncesi başka bir ifade ile sufilik önem kazanmıştır. Tasavvufa olan bu yönelişte Moğol zulmünün ve baskısının rolü olmuştur. Yunus Emre ve Mevlana bu dönemin önemli düşünürleridir. Buna karşılık

aynı dönemde İran'da sufi olmayan şairler değer kazanmıştır.

Ermenilerle ilgili deyimler ve sözlerde onların eleştirildiği ve kınandığı dikkati çekmektedir.

“Dinsiz Ermeni, gamsız Ermeni
İnsafa gelmiyor gavur Ermeni”

Bir Van sözünde Ermenilerin ölü öküzün etinden köfte yapıp sattıkları belirtilmiştir.

“Her zaman Agop'un öküzü ölmez, içli köftenin kırkı bir kuruş olsun”

Tire'de halkın kullandığı bu tekerlemede gayri müslim Yahudiler ve Ermeniler eleştirilmektedir.

*“Yahudi Ermeni
Ne çok yedin peyniri
Peynir seni öldürür
Cehenneme gömdürür”*

Başka bir türküde Ermenilerin kınandığı görülmektedir:

*“Agop da der ki binbaşyım binbaşı
Köprünün altına serildi leşi
Beyliği aldın mı alçak Ermeni”¹²²*

Türk atasözleri ve deyimleri arasında Ermenilerle ilgili kınamalar eksik değildir:

“Ermeni gelini gibi kırıtır.

“Agop'un kazı gibi yutar”

“Ermeniden dönme, sonradan görme.”

Lady Montegu Ermenilerin Türkiye'de değişik yerlerde oturduklarını ve ticarete başarılı olduklarını belirtmektedir.¹²³

Bazı sözlerde Ermeni ganmaz (fitneci) olarak nitelendirilmiştir:

“Ermeni gibi gammaz”

Başka bir deyimle de muhtemelen ticaretle uğraşmaları dolayısıyla “Ermeni’de irfan (kültür) olmaz” görüşü karşımıza çıkmaktadır.¹²⁴

Van şehri Ermeni hayatında çok beğenilmiştir. Bu nedenle Ermeniler “Dünyada Van, öbür âlemde cennet” demişlerdir.¹²⁵

Çingenelerin toplumda saygın bir yere sahip olmadıkları ve eleştirildikleri de atasözlerinden ve halk deyimlerinden anlaşılmaktadır:

“Çingene kızı hatun olmaz, dilenmezse karnı doymaz”

“Çingene eşiği önden gider”

Çingenelerin sözlerinde durmadıkları üzerinde de durulmuştur

“Çam odununun özü mü olur, çingenenin sözü mü olur?”. Bu deyim Fethiye bölgesinde söylenmiştir.

Çingene kadınları da toplumda saygın bir yere sahip bulunmamaktadır:

“Kara eşekten katır olmaz, elekçiden hatun olmaz”

Çingenelerin vefasız olduğu da vurgulanmıştır:

“İt anasını çingene babasını tanımaz”

Bu söze Trabzon yöresinde tesadüf edilmektedir.¹²⁶

“Çingene (Abdal) ata binince bey oldum sanır”

“Çingeneye beylik vermişler, önce babasını asmış”

1585 yılında İstanbul kadısına gönderilen bir hükümle çingenelerin ata binmeleri yasaklanmış sadece eşiğe ve arabaya binmelerine izin verilmişti.

Çingenelerin eşekten ve arabadan başka bir şeye binmeleri de halk deyimlerinde yer almıştır.

“Her şey gördük, develi çerçi görmedik”

Çingene insanın açgözlülüğü de Denizli halk sözlerinde yer almıştır.

“Her gün bayram olsa, çingene bazlama yer”.

Çingenelerin çalgıya ve oynamaya düşkünlükleri de halk deyimlerinde görülmektedir:

“Çengi ölüsü çalgı ile kalkar”

“Çingene düğünü ve hoyrat derneği davulsuz olmaz”¹²⁷

Çingenelerin yoksul bir hayat sürmeleri de halk sözlerinde yer bulmuştur:

“Garip çingenenin nesine gerek gümüşlü zurna”

Kavmi necip (soylu kavim) olarak nitelendirilen Araplarla ilgili deyimlerde de eleştiri ve kınama dikkati çekmektedir.

“Dokuz Arabın akli bir incir çekirdeğini doldurmaz”

“İçme Arabın çorbasını erişte olsa bile”

Karışık, anlaşılmaz durumları belirtmek için de Araplarla ilgili sözler kullanılmıştır.

“Arap saçı”

“Anladımsa Arap olayım”

“Ne şamın şekeri, ne Arabın yüzü”

Özellikle Birinci Dünya Savaşında Arapların İngilizlerle işbirliği yaparak Türk ordusuna arkadan hücum etmeleri Araplara karşı eleştiri dozunun yükselmesinde etkili olmuştur.

“Köprünün altı Bostan

Yıkılsın Arabistan

Arabistan kızları ne don giyer, ne fistan”¹²⁸

“Tahtadan meşe, Araptan paşa olmaz”

İstanbul’a hayatlarını kazanmak için gelen Arnavutların odun yarıcılığı ve ciğer satma işleri ile uğraştıkları ve hırsızlık yaptıkları şüphesi olduğunda cezalandırıldıkları bilinmektedir.¹²⁹

Arnavutlarla ilgili deyimler daha çok onların yoksulluğu ile ilgilidir:

“Arnavut’a sormuşlar, cehenneme gider misin diye, aylık kaç demiş”¹³⁰

Atasözlerinde ve halk deyimlerinde eleştirilseler bile Yahudilere daha fazla hoşgörü gösterildiği anlaşılmaktadır.¹³¹

Aşağıdaki sözler Yahudilerle ilgilidir: “Yahudi dükkanında besmele olmaz”, “Çıfıt çarşısı”, “Yahudi havrası”, “Yahudi pazarlığı”, “Yahudi yaygarası”

“Yahudiyi öldürmektense korkutmak yeğdir”

“Yahudiden pehlivan olmaz”

“Yahudi züğürtledikçe eski defterleri karıştırır”¹³²

Büyük bir imparatorluğa mensup olmak, en son dinin mensubu olmak Türklerde imparatorluk vizyonuna sebep olmuştur. “İmanı olan kafirle arkadaş olmaz” deyimini bunu göstermektedir. Bu durum gayrimüslimlerin kendilerini azınlık olarak hissetmelerinde rol oynamış olabilir.

Yüz yıl önce Türkiye’yi ziyaret eden bir İngiliz yazar, Türk taşıyıcının yükünü taşıdığı Avrupalı hristiyanın arkasından yürümek istemediğini açıklamıştı.¹³³

Sürekli savaşlar ve sınır uyuşmazlıkları dolayısıyla Türklerin Ruslara da fazla sempati duymadıkları anlaşılmaktadır. Aşağıdaki türkü sözleri bunu yansıtıyor:

“Kavurmalar tenekede paslandı

Urus geldi Erzuruma yaslandı

İzin ver Şevketlim hücum edelim

Şehitler şerbetin biz de muş edelim ”¹³⁴

RENKLER

Türkiye’de sevilen rengin kırmızı olduğu halk deyimlerinden ve türkülerinden anlaşılmaktadır. Aşağıdaki deyimlerden al rengin tercih edildiği görülmektedir.

“Allar giymiş ne yakışmış Ayşe’ye, Aşye’ye.”¹³⁵

Kırmızı (al) rengin bayramlarda da kullanıldığı görülmektedir.

“Tez gel ağam tez gel bayram geliyor.

Eller sevdiğine allar alıyor.”

Bir halk türküsünde gene kırmızı övülmektedir.

“Kırmızılar giymiş alınan oynar

Yar beni bırakmış el ilen oynar

El ilen oynayan yari neyleyim?”¹³⁶

Askere giden sevgilisinin dönmesini bekleyen kadın da sevgilisine al giydiğini bildirmektedir.

“Al giydim alsın diye

Mor giydim sevsin diye

Kimseleri istemedim

Askerden gelsin diye.”¹³⁷

Al ve yeşil rengin tercih edildiğini aşağıdaki mani gösteriyor:

“Baban çarşıya vardı mı

Alını yeşilini aldı mı

Şu da kızıma olsun dedi mi?”¹³⁸

Gene bir baskın olmadan sevgilisini alıp kaçırmayı düşünen delikanlı sevgilinin entarisinin renginin kırmızı olduğunu belirtmektedir:

“Entarisi al basmadan

Kalk gidelim kol basmadan

Ayrılmam o yosmadan.”¹³⁹

Bu türkü kadın kaçırma olaylarının toplumun güvenlik kuvvetlerince izlendiğini de göstermektedir.

Başka bir türküde kırmızı (al) rengin mutluluğu siyah rengin yası ve ıstırabı gösterdiği söylenmiştir.

“Vurmayın arkadaşlar ben yaralıyım

El alem al giymiş ben karalıyım.”¹⁴⁰

Oysa öyle anlaşıyor ki ilk Türk devletlerinde ve Oğuzlarda beğenilen renk gök mavisi idi. Abbasilerin tercih ettiği renk siyahtı. Siyahın yas rengi olarak kabul edildiği ve Oğuzların bu töreye uydukları tarihsel bir gerçektir.¹⁴¹

Osmanlı uygulamalarında da siyah yas rengi kabul edilmişti. Ölen hükümdarın cenaze töreninde atların siyah örtülerle örtülmesi usulü geçerli idi. Busbecq’in anlatımına göre siyah renk Türklerce sevilmediği gibi uğursuz sayılırdı. İslam Peygamberi’nin hayatının son yıllarında yeşil rengi tercih ettiği rivayeti de yeşil rengin beğenilmesinde rol oynamıştır.¹⁴²

Ancak uzun süre lekelenmeden kullanılabilmesi nedeniyle gri ve bej renklerin uygulamada tercih edildiği bilinmektedir.

MÜZİK

Türk sanat müziğinin temel temaları aşk, hüznün ve hasrettir. Aşk asıl ilgi konusu olarak karşımıza çıkar. Çoğu zaman karşılıksız bir aşkın ıstırapı seslendirilir. Cinsellik müzikte ikinci planda bir yere sahiptir.

*“Anladım sevmeyeceksin beni sen ey nazlı çiçek
Hasta gönlüm yine hicranını yalnız çekecek.”*

Güftesinde karşılıksız bir aşkın ıstırapından söz edilmektedir.

Aşağıdaki güfede de sevgilinin hayali ile yaşayan bir aşkın ümitsiz bekleyişi ifade edilmiştir.

*“Hastayım yaşıyorum
Görünmez hayal ile
Belki bir gün gelir diye
Beklerim ümit ile.*

Hüznün dolu bir aşkın karşılıksız özelliğini aşağıdaki güfte de ifade etmektedir:

*“Senelerce aşkı anmış
Mahzun kalpler hep ağlamış
Gül dudaklar da sararmış
Diyorlarki aşk yalanmış.*

Ağlamakla geçen hasret günleri Türk müziğinde önemli bir yere sahip bulunmaktadır. Aşağıdaki güfteler bunu belirtmektedir.

*“Ağlamakla inlemekle gönlüm gelip geçiyor.
Devası yok garip gönlüm günden güne eriyor.”
“Gönlümü başka emellerle avutsaydım
Ne olurdu seni bir lahza unutsaydım.*

Kendisine büyük sevgi duyulan karşılıksız aşkın muhatabı kadından aşık erkek şikayet etmekte, fakat onun adını gizli tutup kimseye söylememektedir:

“Nereden sevdim o zalim kadını

Bana zehir etti hayatın tadını

Söylemem sormayın asla adını.

Sevgili uzaklarda olsa bile sevginin hep süreceği sevgilinin de unutulmayacağı şarkıda belirtilmektedir:

“Nerdesin sen gönlümün nazlı cıvanı

Kimbilir hangi diyarda hangi ıssız yerdesin

Bir tesellim varsa ancak her zaman gönlümdesin.

Hayatın sürekli akışı içinde sevgili gelmemekte ancak beklemenin kesintisiz devam edeceği vurgulanmaktadır:

“Beklerim hergün bu sahillerde

Mahzun böyle ben,

Gün batar kuşlar döner

Dönmez bu yoldan beklenen.”

Türk sanat müziğine göre, bu dünya gerçek değildir, gerçek olan insanın hayatını ve ümidini dolduran sevgidir:

“Şu yalan dünyaya yeniden gelebilsem

Seni bir ömür değil bin ömür sevebilsem.”¹⁴³

“Yıldızlara baktırdım fallara çıkmıyorsun

Seni görmem imkansız rüyalarım olmasa

Pencereden bakmıyor, yollara çıkmıyorum

Seni görmem imkansız rüyalarım olmasa” şarkısında da karşılıksız bir aşkın derin acısı kendini göstermektedir.¹⁴⁴

Fiziki engellerin sevenleri birbirinden ayırması da müziğe yansımıştır.

“Nerde sevgilim nerde

Yol uzun gurbet acı

Dağlar var ara yerde.

Askerlik görevinin yarattığı zorunlu ayrılık halk türkülerinde özellikle yer almıştır.

“Asker bayrağını burca diktiler

Küçücük yarimi asker ettiler

Ben doyamadım o yari de alıp gittiler.”¹⁴⁵

“Yaş nanenin kurusu

Akan suyun borusu

Biraz daha yazacaktım

Öttü içtima borusu” mısralarında da askerliğin sevenleri birbirinden ayırdığı belirtilmiştir.

“Asker yolu beklerim

Günü güne eklerim

Sen git yarım talime de

Ben burayı beklerim.”¹⁴⁶

“Şu kışlanın kapısına

Mail oldum yapısına

Telli kurban bağlayayım

Asker yarin kapısına.

Bu türkülerde de askerlik görevinin bir an önce bitmesi arzusu kendini göstermektedir.

Yemen’e giden askerlerin yarattığı ayrılık halk türkülerinde yer bulmuştur:

“Mızıka çalındı düğün mü sandın

Al yeşil bayrağı gelin mi sandın

Yemene gideni gelir mi sandın.”¹⁴⁷

Yemen’e giden askerlerin çektikleri ıstırap ve içinde bulundukları koşullar ünlü bir halk türküsüne yansımıştır.

Havada bulut yok bu ne dumandır.

Mahlede ölüm yok bu ne şivandır (yas)

Şu Yemen elleri ne de yamandır.

Şu dağın ardında redif (yedek asker) sesi var.

Varın bakın çantasında nesi var

*Bir çift papuçla
Bir de fesi var.* ”¹⁴⁸

IV. Murat’ın Bağdat seferinde yeniçerilerin türküsünde dini motif ve Bağdat’ın alınması isteği vurgulanmıştır. Aşağıdaki mısralar bunu göstermektedir.

*“Askerin üstünde seyir gördüm
İnşallah gaziler Bağdat alınır
İmamı Azam türbesinin üstünde
Ezanlar okunur, namaz kılınır.”*¹⁴⁹

Halk türkülerinde düşmana karşı savaşma ve onu yenme isteği de kendisini göstermektedir.

*“Kırımdan gelirim adım da Sinan’dır.
Haber geldi Macar Tuna’ya inmiş.
Haddin bildirmeye ahdımda yamandır.”*¹⁵⁰

Asker olanın bir an önce dönmesi, evine kavuşması da önemli bir tema olarak karşımıza çıkmaktadır.

*“Asker yolu beklerim
Günü güne eklerim
Sen git yarım talime de
Ben burayı beklerim.
Müzikte kaderin büyük rolü de dikkati çekmektedir.
“Sepetçioğlu bir ananın kuzusu
Hiç gitmiyor yüreğimden sızısı
Böyle imiş alnımızın yazısı.”*¹⁵¹

Bayburtlu Zihni de ünlü şarkı güftesinde kaderden şikayetini ifade etmektedir:

*“Zihni dehr (zaman) elinden her zaman ağlar
Vardım ki bağ ağlar bağıban (bahçıvan) ağlar
Sümbüller perişan güller kan ağlar
Şeyda (divane) bülbül terk edeli bu bağı.”*

Hasret ve hüznün halk türkülerinde daha yalın biçimde ifade edilmektedir:

*“Bülbül ne gezersin Çukurovada
Eşin şahin kapmış kendin yuvada
Kendin gurbet elinde gönlün sılada
Ötme garip garip gönül şen değil.”¹⁵²*

Müzikte tevekkül ve sabır özellikleri de kendisini göstermektedir.¹⁵³

Sivas türküsünde bu durum sevgiliye yazılan arzuhal (dilekçe) şeklinde açıklanmıştır:

*“Kul olayım kalem tutan ellere
Katip arzuhalim yaz yare böyle.*

Öyle anlaşıyor ki Türk musikisinde hüznün ve hasret birlikte önemli bir rol oynamaktadır. Halk musikisinin Türk sanat musikisine kıyasla daha hareketli, daha yalın ve daha gerçekçi olduğu da bu vesile ile belirtilebilir.

Türk halk müziğinin en büyük temsilcilerinden birisi olan Karacaoğlan (XVII. yüzyıl) türkülerinde kalıplaşmış soyut bir aşkın değil, platonik havadan uzak somut bir aşkın sözcüsü olmuştur. Onun şiirlerinde ve türkülerinde doğa sevgisi de önemlidir:

*İncecikten bir kar yağar
Tozar Elif Elif diye
Deli gönül apdal olmuş
Gezer Elif Elif diye
Elif kaşlarını çatar
Gamzesi sineme batar
Ak elleri kalem tutar
Yazar Elif Elif diye
Evlerinin önü çardak
Elif'in elinde bardak
Sanki yeşil başlı ördek
Yüzer Elif Elif diye
Karac'oğlan eğmelerin
Gönül sevmez değmelerin*

*İliklenmiş düğmelerin
Çözer Elif Elif diye¹⁵⁴*

Karacaoğlan sevgilisinin vefasızlığından da türkü söyleyerek şikayet etmektedir:

*Benim yarım bana küsmüş
Zülfünü gerdana dökmüş
Muhabbeti benden kesmiş
Seilmeyi seilmeyi
Çağır Karacaoğlan çağır
Taş düştüğü yerde ağır
Yiğit sevdiğinden soğur
Sarılmayı sarılmayı¹⁵⁵*

ÖLÜM

Türk toplumu ölümü dünya hayatının geçiciliğinin bir aşaması kabul etmektedir. Her doğanın ölmeye mahkum olması ve insanın ölüm karşısındaki çaresizliği halk bilincinde önemli bir yere sahip bulunmaktadır.

Atasözlerinde ve halk deyimlerinde “öleceklerle olacağına çare bulunmadığı” belirtilmiştir. “Düğünsüz ev olduğu, ölümsüz ev olmadığı” da halk sözlerinde vurgulanmıştır.

Bir halk türküsünde ölüm ve kader arasındaki bağlantı şöyle ifade edilmiştir:

*“Yüce dağ başında harmanın mı var
Elinde yazılı fermanın mı var
Azrail gelmiş canım olmaya
Benim can vermeye dermanım mı var.”*¹⁵⁶

Kabusnamede ölüm şöyle değerlendirilmiştir.

“Bilmiş ol ki her kim ki doğdu ölecektir ve her kim ki cihana geldi gidecektir.”¹⁵⁷

Karacaoğlan da ölümün kaçınılmazlığını şöyle ifade etmiştir:

*“Karacaoğlan der derdim pek beter
Bahçede bülbül şakayıp öter
Anayı atayı dün aldım yeter
Var git ölüm bir zamanda gene gel.”*¹⁵⁸

Yüzü soğuk olan ölüme karşı gelinmesi söz konusu olamaz. Yunus Emre'ye ait olduğu sanılan iki mısırda ölüm şöyle açıklanmıştır:

*“Yavuzluk taslama sakın
Ölüm sona senden yakın.*

Ölümünden sonra ölünün fazla zaman geçirilmeden gömülmesi geleneği Türkiye’de egemendir. Ölünün yüzünü

görmek ve göstermek şeklinde bir uygulama ülkemizde yoktur. Ölümle ilgili yaygın kullanılan bir deyim “Ölüyü örte korlar, deliğe düрте korlar” şeklinde dikkati çekmektedir.¹⁵⁹

XV. yüzyıllarda yazıya geçirildiği tahmin edilen Dede Korkut da dünya hayatının geçiciliği vurgulanmıştır.

“Hani dediğim bey erenler

Dünya benim diyenler

Ecel aldı yer gizledi

Ölümlü dünya kime kaldı

Gelimli gidimli dünya

Son ucu ölümlü dünya”¹⁶⁰

Toplum ölenle beraber ölmeyeceğini, ölümün hak mirasın helal olduğunu benimsemektedir. Ancak hayatı iki kapılı bir han sayan ve öleceğe çare bulunamayacağını kabul eden toplumda ölenle beraber ölmeyeceği geride kalanların yaşamlarını sürdürme için çaba harcamalarının gerektiği savunulmaktadır.

Halk sözlerinde ölümden de büyük felaketler olduğu vurgulanmaktadır. “Ölüsü olan bir gün ağlar, delisi olan her gün ağlar.” Deyimi bu yaklaşımı göstermektedir. Bu deyim Türk halkının pragmatizmini de göstermektedir.

GENETİK ve AKRABALIK

Atasözlerimizde ve halk deyimlerimizde insanda doğumla gelen bazı özellikler bulunduğu bunların değişmesinden veya değiştirilmesinden söz edilemeyeceği değişik şekillerde ifade edilmiştir. Başka bir ifade ile insan ne ise odur, insanın nitelikleri kendi soyundan gelenlere de geçer. Aşağıdaki sözler bu gerçeği açıklamaktadır:

“Sütle gelen huy canla çıkar.”; “Can çıkmayınca huy çıkmaz.”; “Aslı ne ise nesli de odur.”; “Kömür olmaz şeker herkes cinsine çeker.”; “Olur mu şaptan şeker, cinsi cinsine çeker”, “Soyuna çekmeyen haramzade.”

Evlenmede de genetik kanunların varlığı vurgulanmakta kadınla evlenirken annesinin göz önünde bulundurulması tavsiye edilmektedir: “Anasına bak kızını al, sandığına bak bezini al.”; “Anaları ne ki danaları ne olsun.”

Samsun bölgesi ile ilgili bir deyim ecdattan gelen özelliklerin değişmesinin veya değiştirilmesinin söz konusu olmadığını veciz bir şekilde ifade etmektedir:

“Soydum ektim soyuna çekti; soyundum ektim gene soyuma çekti.”

İyi ve kötü niteliklerin farklılaşmadan geçtiği dolayısıyla iyiliğin ve kötülüğün kökende aranması gerektiği vurgulanmaktadır:

“Katrandan olmaz şeker”, “Cins cinse çeker.”; “Yedisinde ne ise yetmişinde de odur.”

İnsanın yazgısının, alın yazısının belirgin olduğu, bunun değiştirilmesinden de söz edilemeyeceği dolayısıyla insanın kendi iradesi ile Tanrısal aklın yazdığından farklı bir sonuca ulaşamayacağı da bir kader sorunu olarak halk bilincinde yerleşmiştir.

Günümüzde her insanın doğumla belirlenmiş bir genetik şifresinin olduğu ve bunun değiştirilmesinin de söz konusu olamayacağı bilim adamları tarafından tartışılmakta ve değerlendirilmektedir.

Çocuklar

Atasözlerinde ve halk deyimlerinde erkek çocuk kız çocuğa nazaran daha önemli bir yere sahiptir. Çünkü kız çocuk evlenecek ve başka bir ailenin bireyi olacaktır.

Aslında kız çocuğun erken evlenmesi önerilmektedir. “15 inde kız ya erde ya yerde.” Deyimi bunu gösteriyor. Çünkü evlenmeyen kız çocuğu toplum tarafından dışlanabilir.

Sosyal güvenlik sisteminin gelişmediği ve yaygın olmadığı dönemde erkek çocuk yaşlılık döneminde babasının ve annesinin dayanağı sayılmıştır. Ancak erkek çocukların fazla vefalı olmadığını gösteren sözlere de tesadüf edilmektedir:

“Bir baba dokuz oğlu besler, dokuz oğul bir babayı beslemez.” deyimini bunu göstermektedir.

Erkek çocuğun başarılı olmasını aile ister. “İyi evlat vezir, kötü evlat rezil eder.”; “Hayırsız evlat baba ocağına incir diktirir.” deyimleri bunu göstermektedir. Çocuğun geleceği biraz da kendi atasının dürüstlüğü ile ilgilidir. “Atası acı elma yese, oğlunun dişi kamaşır.” sözü bunu gösteriyor.

Bununla birlikte çok fazla çocuk sahibi olmanın aileyi sıkıntıya sokacağı ve çocukların iyi yetişmesini engelleyeceği de toplumun gözünden kaçmamaktadır:

“Çok çocuk anayı şaşkın, babayı düşkün eder.”

Erkek çocuğun ailenin oluşturulması ile birlikte geleneksel aileden ayrılmayacağı bilinmektedir. Bununla birlikte evlendikten sonra erkek çocuğun yeni evine bağlı kalacağı ve eski evini unutacağı da halk deyimleri arasında yer almıştır. “Kızım ölünceye kadar kızım, oğlum evleninceye

kadar oğlum”, “Oğlan anası kapı arkası, kız anası minder kabası” sözleri bu gözlemi göstermektedir.

Toplumda miras bölünmesinin önlenmesi, aynı geleneğe sahip olan ve eğitimi gören erkek ve kadın arasında uyum ve geçimin daha kolay olacağı düşüncesi akraba evliliklerini teşvik eden ve yaygınlaştıran önemli bir nedendir. Kadın erkek ilişkilerindeki muhafazakarlık da kadın ve erkek akrabalar arasında aşk ilişkisinin oluşmasında ve bu ilişkinin evliliğe dönüşmesinde rol oynamaktadır. Ancak sağlık bilincinin gelişmesi akraba evliliğinden olan çocukların aynı aileden gelenler arasında olan çocukların sakat doğması ihtimalinin öğrenilmesi ve hızlı kentleşme akraba evliliklerinin sayıca azalmasında etkili olmaktadır.

Akrabalar arasında en çok sevilen annedir. Bu çerçevede “ana gibi yar, Bağdat gibi diyar olmaz.” sözü çok ünlüdür.

Bir halk deyiminde de “Annemin ekmeğine kuru ayranına duru demem.” denilerek annelik yüceltilmiştir. Buna karşılık insanın diğer akrabaları ile aynı ölçüde yakın olmadığı gene halk deyimlerinden anlaşılmaktadır:

“Amcam (emmim) dayım herkesten aldım payım.”

Türk halk deyimlerinde akrabalarla alış veriş ve iş yapma tavsiye edilmemektedir:

“Akraba ile ye iç alış veriş etme.”

Akrabanın akrabaya en büyük fenalığı yapabileceği “Akrep etmez akrabanın akrabaya ettiğini” sözü ile belirtilmiştir.

Yaşlılık

“Bebekler uyuya uyuya büyür, ihtiyarlar uyuya uyuya ölür.” İhtiyarlıkla ve bebeklikle ilgili iki tanımı içermektedir.

“Atın yaşlısı kasaplık, adamın yaşlısı maskaralık.” deyiminde de ihtiyarlığın ihtiyar için ıstıraplı ve tatsız bir dönem olduğu vurgulanmaktadır.

“Yaş yetmiş iş bitmiş.” Deyimi de yetmiş yaşında ölümün insana çok yaklaşmış olduğunu ifade etmektedir.

Bununla birlikte yaşlıların görüşlerinden yararlanılması, onlara saygı gösterilmesi, özellikle yaşlı olanların deneyimlerinden yararlanmanın gerekliliği de toplumda bir değer yargısı olarak kendisini göstermiştir. Bir karara varmadan önce danışma gerekli sayılmıştır. danışılacaklar arasında da yaşlılar ön sırada bulunmaktadır.

Sakatlık

“Sakın kendini kelden ve körden” özdeyişi sakat olanların insana hiç ummadığı bir zamanda kötülük yapabileceği şeklindeki bir tecrübeyi yansıtmaktadır.

Aynı şekilde insanların bir işi yaparken sağlam hayvanları kullanmaları da atasözlerinde ve halk deyimlerinde yer almıştır. “Topal eşekle deve katarı çekilmez.” Sözü bunun bir örneğidir.

Sakat insanların umulmadık zamanda ve şekilde kötülük yapabilecekleri yazar Lermontof da belirtmiştir.

Sakatlara yardım edilmesi sadakanın onlardan esirgenmemesi de toplumda geçerli bir değer yargısıdır. Özellikle Ramazan ayında yoksullara yardım edildiği bu arada sakatların da gözetildiği unutulmamalıdır.

Boy Sorunu

Atasözlerinden ve halk deyimlerinden orta boylu insanın tercih edildiği gibi bir intiba ortaya çıkmaktadır.

Aşağıdaki deyimlerde özellikle kısa boyluların eleştirildiği anlaşılmaktadır.

“Bacak kadar boyu var türlü türlü huyu var.”

“Bir karış boyu bin türlü huyu.”

“Ayağı yere yakın olandan kork.”

“Kısa boylular dolapçı olur.”

Buna karşı uzun boylu olanların da halk arasında bazen uzun ahmak olarak nitelendirildikleri bilinmektedir. Aşağı-

daki deyim de boyu uzun olanlara yönelen bir eleştiri özelliğini taşımaktadır.

“Uzun ne tadın var ne tuzun.”

Ancak boyun uzunluğu ve kısalığı ile ilgili bu değerlendirmelerin bilimsel bir gerçekliği ve doğruluğu yansıtmadığı unutulmamalıdır.

HAYVANLAR

Hayvan sevgisinin görünen bir biçimi Pazar yerlerinde kuş satın alınması bu kuşların azad edilmesidir. Türkler hayvanların ruhlarının kıyamet günü kendilerine şahitlik yapacağına inandıkları için kuşları özgür bırakma geleneği oldukça yaygındır.

Güvercin ve leylek Türklerce sevilir, çünkü bunlar ma- sum sayılırlar. Özellikle güvercinlere dini içerikli saygı gösterilmektedir. Leyleklerin kış aylarında Mekke'ye gittiğine yazın kendi yerlerine döndüğüne inanılmaktadır.¹⁶¹

XVI. yüzyılda binaların cephesine kuş evleri yapmak veya binaların önünü kuş evleri ile süslemek adeti geçerli bulunuyordu. Bu uygulama XIX. yüzyıl sonlarına kadar devam etmiştir.¹⁶²

Ordu sefere çıktığında deve ve katırın yük hayvanı olarak kullanıldığı bilinmektedir.¹⁶³

Pir Sultan Abdal, hayvanlara iyi davranılmasını istemekte ve bu konuda öğütler vermektedir.

“Öküzün damını alçak yapın

Yaş koman altını kuruluk serin

Koşumdan koşuma gözlerin öpün.”¹⁶⁴

Dadaloğlu atlar için 4 ve kızlar için 15 yaşın önemli olduğunu şöyle vurgulamaktadır:

“At 4 kız 15'e yettiği zaman

Severim kır atı bir de güzeli,

Dadaloğlu'm hile yoktur içimde.

Yiğit olan yiğit görür düşünde

At dördünde güzel 15 yaşında.”¹⁶⁵

Köpeklerin ev içinde beslenmesi uygun görülmemiş bunlar için evin dışında barınaklar yapılması ve köpeklere

bu şekilde bakılması tercih edilmiştir. XVII. Yüzyıl Türk düşünürü Katip Çelebi (1608 – 1657) içinde köpek olan eve meleklerin girmeyeceğini “Nasıl içinde köpek olan eve melaike girmezse” diyerek açıklamıştır.¹⁶⁶

Aşağıdaki deyimler köpeklerin çok fazla sevilmediğini ifade etmektedir:

“İti an sopayı eline al.”

“Eceli gelen köpek cami duvarına işer.”

“İti seven bite katlanır.”

“İtin duası kabul olsaydı gökten kemik yağardı.”

Köpeği ev içinde değil ev dışında besleyen ve çobanlıkla ilgili olarak kullanan toplum muhtemelen İslam peygamberinin kedi sevmesi rivayeti dolayısıyla kedilere evlerinde yer vermeyi uygun bulmuştur.

Köpeğin çobanlığın önemli olduğu toplumdaki temel işi sürüyü kurtların hücumundan korumaktır.

“Ürümesini bilmeyen it sürüye kurt getirir.” deyimini köpeğin asıl işlevini belirtmektedir.

Türkler özellikle at terbiyesine ve savaştan önce atların dinlendirilmesine önem vermişlerdir.

Ata iyi bakılması gerektiği de halk deyimlerinde göze çarpmaktadır. Bu konudaki ünlü özdeyiş şöyledir:

“Ata dost gibi bak, düşman gibi bin.”

Bir başka özdeyiş

“At binicisini bilir” olarak yaygın kabul görmüştür.

Bir halk deyimini “insan laftan anlar, hayvan dayaktan” olarak bilinirse de hayvanların dayakla terbiye edildiği görüşünün toplumda yaygın bir uygulamayı ifade etmediği belirtilmek gerekir.

Bazı Türk kavimlerinin Akkoyunlu, Karakoyunlu, Koçkar, Keçili, Karakeçili gibi hayvanlarla ilgili isimler taşıdıkları ve bunların Türklerin göçebelik dönemi ile ilgili bir gözlemin ifadesi olduğu da unutulmamalıdır.

SONUÇLAR

Pragmatizm, uygulamayı ve ulaşılan sonuçları doğrunun ölçüsü saymakta ve akıl aracılığı ile insanın davranışlarını yönlendirebileceğini kabul etmektedir. Bir davranışın geçerliğini sağlayan onun yararlı olmasıdır. Yarar sağlamayan bir davranış doğru sayılmaz.

Dini pragmatizm, dini inancı ve din dogmalarını insan hayatına katkısı, olumlu sonuç sağlaması ahlak hayatına yön vermesi bakımından değerlendirir.

Türk insanının hayatında uygulamanın önem taşıdığı, başarıya ulaşamıyan başarısızlığı nedeniyle dışlandığı söylenebilir.

Dini dogmaların etkinliği de Türk hayatının bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Her şeyin Allah'ın takdirine dayandığı inancında böyle bir yaklaşım kendisini göstermektedir. İslam dini herşeyi yaratan ve gerçekleştiren ilahi iradenin üstünlüğünü kabul etmeyi öngörür. İnsanlar kendi davranışları ile ilgili kuralları saptarken ve kararlar verirken meydana gelecek sonuçta Allah'ın iradesinin etkisini göz önünde bulundurmamak durumundadırlar. Ancak temelde teori değil pratik, soyut değil somut Türk insanın takdirinde önemli rol oynamaktadır.

Atasözlerinde ve halk deyimlerinde rastlanan çelişkiler değişik zamanlarda ve koşullarda günlük hayatla ilgili farklı değerlendirmelerin yapıldığını göstermektedir. Bazı atasözleri ve deyimler İslam öncesi dönemden gelmiş aynen benimsenmiş veya zaman içinde değişmiştir. Kabul etmek gerekir ki altı yüz yıl süren Osmanlı egemenliğinde halk sözlerindeki birlik insanları bağlayan bir çimento işlevini görmüştür.

Türk deyimlerinde “birlik ve dirlik” ana temalardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. “Birlik olmadan dirlik

olmayacağı” İslam öncesi ve İslam sonrası dönemde halk sözlerince vurgulanmıştır.

İnsanlardan devlete itaat etmeleri istenmiş ve devletin varlığını itaat sayesinde sürdüreceği belirtilmiştir. Osmanlı devleti varlığını sürdürmek için ceza ve ödül yöntemlerini uygulamış ama asıl ağırlık cezaya verilmiştir.

Geniş bir coğrafyada yüzyıllar süren bir egemenliğin Türk insanında bir üstünlük duygusu ve imparatorluk vizyonu yarattığı söylenebilir. Böyle bir imparatorluk vizyonunun geniş bir coğrafyada hakimiyet kurmuş ve hakimiyetini uzun süre sürdürmüş diğer toplumlarda da görüldüğü bilinmektedir. Büyük bir imparatorluğun egemenliği altında yaşamasına rağmen ortalama Türk insanının yoksul olduğu anlaşılmaktadır. Türklerin hayatında yemek, hayatı sürdürmek için gerekli bir araç sayılmış sade, ucuz ve basit bir yemek kültürü etkin olmuştur. Türk insanı “Dünyada mekan, ahirette iman” ve “bakla kadar sofa, nohut kadar oda” sözleri ile kendisini kışın soğuktan yazın sıcaktan koruyacak küçük bir eve sahip olmak özlemini taşımıştır. Karacaoğlu (XVII. yüzyıl) köy evlerinin nasıl yapıldığını “Dünyanın fani olduğunu bilirsin, ev yaparsın çamurlayıp samanı” diyerek açıklamıştır.

Türklerin yabancı gözlemciler tarafından savaşçı olarak nitelendirildiği ve Türk milletinin “ordu millet” olarak da adlandırıldığı görülmektedir. Protestanlığın kurucularından Luther Tanrı’nın hristiyanlar cezalandırmak için Türkleri kullandığını ileri sürmüştür. “Türk atının geçtiği yerde ot bitmez” sözü Türklerin daha çok at üstünde yaşadıkları yorumuna elverişli bulunmaktadır.

Osmanlı devletinde yönetim padişahın iradesine dayanmıştır. Bununla birlikte padişahlar devleti oluşturan güçler arasında denge kurmaya ve önemli bir karardan önce devlet ileri gelenleri ile danışmayı ihmal etmemişlerdir.

Türkiye’de Avrupa tipi soyluluğa dayanan bir feodalizm görülmemiştir. Askeri özellik taşıyan Osmanlı feodalizminin belirleyicisi devlet olmuştur. Devlet tarım hayatı düze-

ninde etkili olan has zeamet ve tımar gibi yapılanmaları kendisi tespit etmiştir. Böyle bir düzenden yararlananların devlet gücüne karşı çıkmaları söz konusu olamazdı. Daha sonra vergi toplama yetkisinin bir bedel karşılığında devredilmesini öngören iltizam usulü uygulanmıştır. Bu uygulama vergi toplayanların merkezi devlet iktidarı karşısında güçlenmesinde rol oynamıştır. Ancak Yeniçeri ocağının kaldırılması ve modern teknolojiyi benimseyen yeni bir ordunun kurulmasından sonra merkezi iktidar güçlenmiş ve ayan olarak isimlendirilen bey, eşraf aileleri devlet gücünün etkinliğini kabul etmek zorunda kalmışlardır. XIX. yüzyıl Osmanlı devletinde merkezi iktidarın güçlenmesine tanıklık etmektedir.

Esnaf loncaları da devletin denetiminde faaliyette bulunmuşlardır. Bu loncalar esnaf hayatının düzenlenmesinde, vergi toplanmasında, ordu ve donanmanın ihtiyaçlarının karşılanmasında yararlı olmuşlardır.

Türk ailesinde kadının konumunun ataerkil özellikli diğer toplumlarda olduğu gibi erkeğinkine oranla ikinci derecede olduğu görülmektedir. Kız çocuğunun iffetini koruması hususunda toplum duyarlıdır. Tarım toplumuna ait değerlerin geçerli olduğu dönemde kız çocuğunun 15 yaşında evlendirildiğini halk sözleri göstermektedir. Ancak toplum hayatında değişme, kentleşme ve ilerleme ile birlikte erken evlenme uygulaması özellikle şehirlerde anlamını yitirmiştir. Kadın özgürlüğünün gerçekleşmesinde Atatürk'ün öncülüğünü yaptığı aydınlanma hareketi büyük rol oynamıştır.

Türk atasözlerinde ve halk deyimlerinde kadın psikolojisi, evlenme sorunu ile ilgili yaklaşımlar görülmektedir. İki ayrı kişiliğin hayatlarını birleştirmeleri ile oluşan aile birliğinin zorlukları da Türk halkının bilinci tarafından gerçekçi şekilde değerlendirilmiştir.

Türk müziğinin özünde neşe ve sevinç değil, hüznü vardır. Sevenlerin sevdiklerine kavuşamaması, ayrılık acısı, karşılıksız aşkların doğurduğu ızdıraplar temel temalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk sanat müziğine kıyasla halk

müziği daha doğal, daha yalın, daha hareketli ve daha gerçekçidir.

Askerlik yükümlülüğü, halk türkülerinin ve manilerinin önemli bir konusudur. Ancak erkek vatandaşların askerlik yüzünden sevdiklerinden ayrılması şikayetsiz kabul edilmektedir.

Toplumda etkili olan kaderci (fatalist, yazgıcı) yaklaşım insanların yaşamın güçlüklerine karşı koymasını kolaylaştırmaktadır. Her şeyin belirleyicisi olan Allah iradesine insanın karşı çıkması istenmemektedir. Ölüm kesin şekilde Allah iradesi tarafından belirlenir. Her insanın ölümle ilgili kaderi alnında yazılıdır. Fani insan için ölümü kabul etmekten ve Allah huzurundaki hesap gününü beklemekten başka çare yoktur. İnsandan istenen Dede Korkut'ta söylendiği gibi "gelimli gidimli, ucu ölümlü dünyada" aklını kullanarak doğru yaşam için çaba göstermektir.

Devlet uygulamalarına karşı çıkan halk şairleri dini ve siyasi sorunlara yönelik eleştirilerini açık yüreklilikle ve sade bir Türkçe ile açıklamışlardır. Halk şiirlerinde insanların yoksulluğu temel şikayet konularından birisi olarak karşımıza çıkmakta ve fakirlerin dertlerine çare bulunması istenmektedir.

Türk toplumunda dinin öngördüğü kadercilik (fatalizm, yazgıcılık) Osmanlı devleti için bir güç nedeni olmuş ancak ortalama Türk insanını devlete karşı çıkmaktan, tepki göstermekten alıkoymuştur.

1923 yılında Cumhuriyetin kurulması ile birlikte padişah iradesine dayanan yönetim yerine halk egemenliğine, hukuk kurallarına dayanan laik ve demokratik bir yönetim biçimi oluşmuştur. Bu büyük gelişimin halk atasözlerine ve deyimlerine yansımalarının zaman içinde belirginleşeceği söylenebilir.

NOTLAR

- 1 İzden, Ekmel. Tarih Boyunca Türk Kültürü ve Sanatı, s.46, 1972
- 2 Boratav, Pertev Naili. 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, s.131, 132, 1997
- 3 İnalçık, Halil. The Ottoman Empire, The Classical Age, 1300-1600, s.62, 1973
- 4 Lewis, B. İstanbul ve Osmanlı Uygarlığı, çev: Nihal Önal, s.60, 61, 1975
- 5 İnalçık, Halil. The Ottoman Empire, The Classical Age, 1300-1600, s.68, 1973
- 6 Anhegger, R-İnalçık, H. II. Mehmet ve II. Beyazıt Devirlerine Ait Yasakname ve Kanunnameler, s.X, 1956
- 7 Karal, Enver Ziya. Selim III'ün Hattı Humayunları, s.22, 1988
- 8 Pamuk, Şevket. 100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi, 1500-1914, s.242, 2003.
- 9 Pamuk, Şevket. 100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi, 1500-1914, s.250, 2003.
- 10 Ülgener, S. İktisadi İnhitat Tarihimizin Ahlak ve Zihniyet Meseleleri, s.196, 1951
- 11 Ergun, Doğan. Türk Bireyi Kuramına Giriş, s.152, 1991
- 12 Ergun, Doğan. Türk Bireyi Kuramına Giriş, s.174, 1991
- 13 Boratav, P.N. 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, s.131, 132, 1997
- 14 Bardakçı, Murat. Dinlemediğimiz Yeniçeri Şarkıları, Hürriyet Gazetesi, 2 Aralık 2000
- 15 Busbecq, Türk Mektupları, çev: Derin Türkömer, s.52, 2005
- 16 Boratav, P.N. 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, s.127, 1997
- 17 Özoğuz, İsmet. Hep O Türküler, s.223, 1999
- 18 Lewis, B. İstanbul ve Osmanlı Uygarlığı, çev: Nihal Önal, s.51, 1975
- 19 Lewis, B. İstanbul ve Osmanlı Uygarlığı, çev: Nihal Önal, s.43, 1975
- 20 Moltke. Türkiye Mektupları, çev: Kemal Vehbi Gül, s. 40, 1967
- 21 Montagu, Türkiye Mektupları, çev:Aysel Kurutluoğlu, (tarihsiz)
- 22 Aksoy, Ö. A. Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler, cilt I,II, s.100, 1996
- 23 Ahmet Rasim. Osmanlı Tarihi, cilt 2, s.695, 1999

- 24 Ricaut, Türklerin Siyasi Düsturları, Haz. M. Reşat Uzman, s.16 (tarihsiz)
- 25 Püsküllüoğlu, Ali. Türk Halk Şiiri Antolojisi, s. 350, 1975
- 26 Timur, Taner. Osmanlı Toplumsal Düzeni, s.191, 192, 1979
- 27 Püsküllüoğlu, Ali. Türk Halk Şiiri Antolojisi, s. 177, 1975
- 28 Püsküllüoğlu, Ali. Türk Halk Şiiri Antolojisi, s. 277, 1975
- 29 Bayrak, Mehmet. Öyküleriyle Halk Anlatı Türküleri, s.49, 1996
- 30 Bayrak, Mehmet. Öyküleriyle Halk Anlatı Türküleri, s.644, 1996
- 31 Aksoy, Ö.A. Atasözleri ve Deyimler, cilt I, s.353, 1965
- 32 Busbecq, Türk mektupları, çev: Derin Türkömer, s.11, 2005
- 33 Aksoy, Ö.A. Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler, cilt 2, s.374, 1996
- 34 Ahmet Rasim, Osmanlı Tarihi, cilt 3, s.716, 1999
- 35 Aksoy, Ö.A. Atasözleri ve Deyimler, cilt I, s.266, 1965
- 36 Gerçek, S.N. Atalar Sözü, s.37, 1939
- 37 Tankut, Hasan Reşit. Köylerimiz, s.37, 1939
- 38 Anday, Melih Cevdet, Sosyalist Bir Dünya, s.241-245, 1975
- 39 Aksoy, Ö.A. Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler, s.367, 1996
- 40 Timur, Taner. Osmanlı Toplumsal Düzeni, s.173, 1979
- 41 Aksoy, Ö.A. Atasözleri ve Deyimler, cilt I, s.327, 328, 1996
- 42 Güvenç, Bozkurt. Türk Kimliği, s.165, 1993
- 43 Akdağ, Mustafa. Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi, cilt I, s.369, 370, 1971
- 44 Ohri, İskender. Anadolu'nun Öyküsü, s.114, 1987
- 45 Ayan, Dursun. Osmanlıda İdeoloji İzleri, Düşünen Siyaset, Osmanlı İdeolojisi, Ağustos-Eylül, s.202, 1999
- 46 Bayrak, Mehmet. Öyküleriyle Halk Anlatı Türküleri, s.119, 1996
- 47 Bayrak, Mehmet. Öyküleriyle Halk Anlatı Türküleri, s.56-58, 1996
- 48 Evliya Çelebi, Gördüklerim, cilt II, s.755, 1977
- 49 Timur, Taner. Osmanlı Toplumsal Düzeni, s.194, 1979
- 50 İlyasoğlu, Mercüme Ahmed. Kabusname, Haz. Attila Özkırımlı, cilt I, s.27, 46
- 51 Güvenç, Bozkurt. Türk Kimliği, s.177, 1993
- 52 Akdağ, Mustafa. Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi, cilt 2, s.226, 1971
- 53 Gökyay, O.Ş. Katip Çelebi'den Seçmeler, cilt I, s.223, 1997
- 54 Püsküllüoğlu, Ali. Türk Halk Şiiri Antolojisi, s.401, 1975
- 55 Gerçek, Selim Nüzhet. Atalar Sözü, s.45, 1939

- 56 Moltke. Türkiye Mektupları, çev: Kemal Vehbi Gül, s.40, 1967
- 57 Ahmet, Rasim. Osmanlı Tarihi, cilt 2, s.643, 1999
- 58 Ahmet Rasim, Osmanlı Tarihi, cilt 2, s.642, 1999
- 59 Poole, S.L. Lord Stratford Canning'ın Türkiye Anıları, çev: Can Yücel, s.89, 1959
- 60 Peremeci, Osman Nuri. Atalar Sözü, s.77, 1943
- 61 Atsız, N. Evliya Çelebi, cilt II, s.275, 1972
- 62 Püsküllüoğlu, Ali. Türk Halk Şiiri Antolojisi, s.401, 1975
- 63 D'ohsson, çev: Zerkân Yüksel, 18. yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Âdetler, s.241, 242
- 64 Güvenç, Bozkurt. Türk Kimliği, s.364, 1993
- 65 Meric, Cemil. Sosyoloji Notları ve Konferansları, s.164, 1993
- 66 Ülgener, Sabri. İktisadi İnhitat Tarihimizin Ahlak ve Zihniyet Meseleleri, s.202-204, 1951
- 67 Özoğuz, İsmet. Hep O Türküler, s.115, 1999
- 68 Busbecq, Türk Mektupları, çev: Derin Türkömer, s.46, 2005
- 69 Poole, S.L. Lord Stratford Canning'ın Türkiye Anıları, çev: Can Yücel, s.39, 1959
- 70 Turan, Şerafettin. Türk Kültür Tarihi, s.231, 1990
- 71 D'ohsson, çev: Zerkân Yüksel, 18. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Âdetler, s.237-238
- 72 Hotham, David. Türkler, çev: Mehmet Ali Kayabal, cilt II, s.83, 2000
- 73 Schreiber, G. Edirne'den Viyana Kapılarına Kadar Türklerden Kalan, çev: Esat Necmi, s.156, 1982
- 74 Hotham, D. Türkler, çev: M. A. Kayabal, cilt I, s.10, 2000
- 75 Ülgener, S. İktisadi İnhitat Tarihimizin Ahlak ve Zihniyet Meseleleri, s.150, 1951
- 76 Güvenç B. Türk Kimliği, s.322-323, 1993
- 77 Ergun, D. Türk Bireyi Kuramına Giriş, s.77, 1991
- 78 Kantemir, D. Osmanlı İmparatorluğunun Yükselişi ve Çöküşü Tarihi, cilt I, s.398, 426, 430, 1998
- 79 Evliya Çelebi, Gördüklerim, cilt I, s.331, 1976
- 80 Montagu, Türkiye Mektupları, çev: Aysel Kurutluoğlu, s.119 (tarihsiz)
- 81 Ülgener, S. İktisadi ve İnhitat Tarihimizin Ahlak ve Zihniyet Meseleleri, s.96, 1951
- 82 Başgöz, İ. Yunus Emre, II, s.105, 1999
- 83 Evliya Çelebi, Gördüklerim, cilt I, s.130, 1976

- 84 Aksoy, Ö.A. Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler, cilt 2, s.32, 1996
- 85 Aksoy, Ö.A. Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler, cilt 2, s.20, 1996
- 86 Özdemir, Emin. Atasözleri Sözlüğü, s.177, 2001
- 87 Evliya Çelebi, Gördüklerim, cilt I, s.78, 79, 1976
- 88 Aksoy, Ö.A. Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler, cilt 2, s.20, 1996
- 89 Bayrak, Mehmet. Öyküleriyle Halk Anlatı Türküleri, s.50, 1996
- 90 Ali Kemal, Maniler, s.123, 2004
- 91 Aksoy, Ö.A. Atasözleri ve Deyimler, cilt I, s.273, 1965
- 92 Lewis, B. İstanbul ve Osmanlı Uygarlığı, çev: Nihal Önal, s.66, 1975
- 93 Aksoy, Ö.A. Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler, cilt I, s.44, 1996
- 94 Ali Kemal, Maniler, s.125, 2004
- 95 Özoguz, İsmet. Hep o Türküler, s.232, 1999
- 96 Akdağ, Mustafa Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi, cilt 2, s.13, 1971
- 97 Ergüven, A.R. Türk Halk Yazını, s.80, 1983
- 98 Zelyut, Rıza. Halk Şiirinde Gerçekçilik, s.207, 1982
- 99 Akpınar, Turgut. Türk Tarihinde İslamiyet, s.103, 1993
- 100 Bayrak, Mehmet. Öyküleriyle Halk Anlatı Türküleri, s.34, 1996
- 101 Bayrak, Mehmet. Öyküleriyle Halk Anlatı Türküleri, s.34, 1996
- 102 Zelyut, Rıza. Halk Şiirinde Gerçekçilik, s.156, 157, 1982
- 103 Zelyut, Rıza. Halk Şiirinde Gerçekçilik, s.158, 159, 1982
- 104 Aksoy, Ö.A. Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler, cilt 2, 1996
- 105 Zelyut, Rıza. Halk Şiirinde Gerçekçilik, s.156-158, 1982
- 106 Peremeci, O.N. Atalar Sözleri, s.119, 1943
- 107 Aksoy, Ö.A. Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler, cilt I, s.92, 153, 1996
- 108 Montagu, Türkiye Mektupları, çev: Aysel Kurutluoğlu, 4 Ocak 1718 tarihli mektup, s.74, 105 (tarihsiz)
- 109 Ali Kemal, Maniler, s.64, 2004
- 110 Ali Kemal. Türk Manilerinden Seçmeler, s.107, 2005
- 111 Esen, Ahmet Şükrü. Anadolu Türküleri, s.153, 1986
- 112 Atsız, N. Evliya Çelebi, cilt 2, s.158, 1972
- 113 Boratav, P.N. Türk Folkloru, s.33, 1997
- 114 Boratav, P.N. Türk Folkloru, s.173, 174, 1997

- 115 Özdemir, Emin. Atasözleri Sözlüğü, s.111, 2001
- 116 Aksoy, Ö.A. Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler, cilt 2, s.145, 1996
- 117 Bayrak, Mehmet. Öyküleriyle Halk Anlatı Türküleri, s.397, 1996
- 118 Aksoy, Ö.A. Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler, cilt I, s.98, 1996
- 119 Boratav, P.N. Türk Folkloru, s.221, 1997
- 120 Aksoy, Ömer Asım. Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler, s.122, cilt I, 1996
- 121 D'ohsson, çev: Zerkân Yüksel, 18. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Âdetler, s.117 (tarihsiz)
- 122 Esen, Ahmet Şükrü. Anadolu Türküleri, s.291, 1986
- 123 Bak. Busbecq, Türk Mektupları, çev: Derin Türkömer, 2005
- 124 Peremeci, O.N. Atalar Sözleri, s.119, 1943
- 125 Hotham, D. Türkler, çev: Mehmet Ali Kayabal, cilt 2, s.89, 2000
- 126 Aksoy, Ö.A. Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler, cilt 2, s.59, 1996
- 127 Gerçek, Selim Nüzhet, Atalar Sözü, s.40, 41, 1939
- 128 Esen, Ahmet Şükrü. Anadolu Türküleri, s.240, 1986
- 129 Zelyut, Rıza. Halk Şiirinde Gerçekçilik, s.31, 1982
- 130 Aksoy, Ömer Asım, Atasözleri ve Deyimler, cilt I, s.85, 1965
- 131 Hothom, David. Türkler, çev: Mehmet Ali Kayabal, cilt II, s.52, 2000
- 132 Peremeci, O.N. Atalar Sözleri, s.276, 1943
- 133 Turhan, Mümtaz. Kültür Değişimleri, s.222, 1987
- 134 Esen, Ahmet Şükrü. Anadolu Türküleri, s.256, 1986
- 135 Özoğuz, İsmet. Hep o Türküler, s.301, 1999
- 136 Özoğuz, İsmet. Hep o Türküler, s.410, 413, 1999
- 137 Aksan, Doğan. Türkçenin Gücü, s.191, 1999
- 138 Ali Kemal. Maniler, s.14, 2004
- 139 Özoğuz, İsmet. Hep o Türküler, s.166, 1999
- 140 Özoğuz, İsmet. Hep o Türküler, s.309, 1999
- 141 Boratav, P.N. Türk Folkloru, s.202, 203, 1997
- 142 Busbecq, Türk Mektupları, çev: Derin Türkömer, s.46, 2005
- 143 Dillerdeki Şarkılar, Günaydın Yayını, s.23 (tarihsiz)
- 144 Ali Kemal, En Güzel Şarkılar, s.38, 2005
- 145 Özoğuz, İsmet. Hep o Türküler, s.107, 1999
- 146 Özoğuz, İsmet. Hep o Türküler, s.107, 1999
- 147 Özoğuz, İsmet. Hep o Türküler, s.309, 1999

- 148 Özoğuz, İsmet. Hep o Türküler, s.223, 1999
- 149 Bardakçı, Murat. Dinlemediğimiz Yeniçeri Şarkıları, Hürriyet Gazetesi, 2 Aralık 2000
- 150 Özoğuz, İsmet. Hep o Türküler, s.277, 1999
- 151 İzden, Ekmel. Tarih Boyunca Türk Kültürü ve Sanatı, s.397, 1972
- 152 İzden, Ekmel. Tarih Boyunca Türk Kültürü ve Sanatı, s.396, 1972
- 153 Hotham, David. Türkler, II, s.110, 2000
- 154 Karacaoğlan, Haz: Zeynep Güleç, s.409, 2004
- 155 Karacaoğlan, Haz: Zeynep Güleç, s.448, 449, 2004
- 156 Esen, Ahmet Şükrü. Anadolu Türküleri, s.221, 1986
- 157 Kabusname, Haz: Atilla Özkırımlı, cilt I, s.149 (tarihsiz)
- 158 Zelyut, Rıza. Halk Şiirinde Gerçekçilik, s.108, 109, 1982
- 159 Özdemir, Emin. Atasözleri Sözlüğü, s.226, 2001
- 160 Dede Korkut, Adnan Binyazar, s.256, 1996
- 161 Montagu, Türkiye Mektupları, çev: Aysel Kurutluoğlu, Nisan 1717 tarihli mektup, s.70-74 (tarihsiz)
- 162 Danışmend, I.H. Garp Membalarına göre Eski Türk Seciye ve Ahlakı, s.118, 1982
- 163 Busbecq, Türk Mektupları, çev: Derin Türkömer, s.80, 2005
- 164 Ergüven, A.R. Türk Halk Yazını, s.53, 1983
- 165 Ergüven, A.R. Türk Halk Yazını, s.91, 1983
- 166 Gökyay, O.Ş. Katip Çelebi'den Seçmeler, cilt 2, s.402, 1997

BİBLİYOGRAFYA

- Adıyeke, Nuri**, Osmanlı Siyasal Sistemi İçinde Yerel Geleneksillikler, Düşünen Siyaset, Osmanlı ve İdeolojisi, Ağustos-Eylül 1999.
- Adıyeke, A. Nühket**, Osmanlı Millet Sisteminde Gelenekselliğin Rolü, Osmanlı ve İdeolojisi, Düşünen Siyaset, Ağustos-Eylül 1999.
- Açıkgöz, Halil**, Cemil Meriç ile Sohbetler 1993.
- Ahmet Rasim**, Osmanlı Tarihi, cilt 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 1999.
- Akdağ, Mustafa**, Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, cilt 1-2, 1971.
- Akdağ, Mustafa**, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, 1975.
- Akpınar, Turgut**, Türk Tarihinde İslâmiyet, 1993.
- Aksan, Doğan**, Türkçenin Gücü, 1999.
- Aksoy, Ömer Asım**, Atasözleri ve Deyimler, I, II, 1965.
- Aksoy, Ömer Asım**, Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler, cilt I, II, 1996.
- Ali, Kemal**, Türkülerden Seçmeler, 2005.
- Ali, Kemal**, Türkçe Deyimler, 2005.
- Ali, Kemal**, Türk Atasözlerinden Seçmeler, 2005.
- Ali, Kemal**, Türk Ninnilerinden Seçmeler, 2005.
- Ali, Kemal**, Türk Manilerinden Seçmeler, 2005.
- Alkan, Ahmet Turan**, Osmanlıdan Cumhuriyete Müdevver Resmi İdeoloji Unsurları Hakkında, Düşünen Siyaset, Osmanlı ve İdeolojisi, Aylık Dergi, Ağustos-Eylül 1999.
- Altın Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü**, 1989.
- Anday Melih Cevdet**, Sosyalist Bir Dünya, 1975.
- Anhegger, R.-İnalcık, H.**, II. Mehmet ve II. Beyazıt Devirlerine Ait Yasakname ve Kanunnameler, 1956.

- Armağan, Mustafa**, Osmanlı'nın Gerilemesi, Masalından Uyanmak, Düşünen Siyaset, Osmanlı ve İdeolojisi, Ağustos-Eylül 1999.
- Ateş, T.**, Osmanlı Toplumunun Siyasal Yapısı, 1982.
- Atsız, Nihal**, Evliya Çelebi, cilt I, II, 1971, 1972.
- Avcıoğlu, Doğan**, Türkiye'nin Düzeni, 1968.
- Ayan, Dursun**, Osmanlı'da İdeoloji İzleri, Düşünen Siyaset Osmanlı ve İdeolojisi, Ağustos-Eylül 1999.
- Bardakçı, Murat**, Dinlemediğimiz Yeniçeri Şarkıları, Hürriyet Gazetesi, 2 Aralık 2000.
- Barış, İzzettin**, Osmanlı Padişahlarının Yaşamalarından Kesitler, Hastalıkları ve Ölüm Sebepleri, 2002.
- Baydar, Mustafa**, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları 1968.
- Barkan, Ömer Lütfi**. XV. ve XVI. asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Eserleri, 1943.
- Bayrak, Mehmet**, Öyküleriyle Halk Anlatı Türküleri, 1996.
- Belekoğlu, Nabi**, Erzurum Türküleri, 1971.
- Berkes, Niyazi**, Türkiye İktisat Tarihi, Cilt I, 1969, cilt II, 1970.
- Başgöz, İ.**, Yunus Emre, II, 1999.
- Binyazar, Adnan**. Dede Korkut, 1996.
- Boratav, Pertev Naili**, Türk Folkloru, 1997.
- Boratav, Pertev Naili**, 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, 1997.
- Busbecq**, Türk Mektupları, çev: Derin Türkömer, 2005.
- Burian, Orhan**, Denemeler ve Eleştiriler, 2004.
- Danışmend, I.H.**, Garp Membalarına Göre Eski Türk Seciye ve Ahlâkı, 1982.
- Demirtaş, Ceyhun**, Ah Şu Biz Göçebe Türkler, 1994.
- Dillerdeki Şarkılar**, Günaydın Yayını. (tarihsiz)
- Divan-ü Lugat it Türk**, Kaşgarlı Mahmut, 2005.
- Divitçioğlu, Sencer**, Oyun Teorisi Bağlamında Celali İsyanları (1596-1611), *Cogito*, Osmanlılar Özel Sayısı, 1999.

- D'Ohsson**, çev: Zerken Yüksel, 18. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adetler. (tarihsiz)
- Doğan, Levent**, Türk Dünyası Atasözleri, Türk Kültürü, Aylık dergi, sayı 458, Haziran 2001.
- Ergin, Osman**, Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı, 1936.
- Ergun, Doğan**, Türk Bireyi Kuramına Giriş, 1991.
- Ergüven, Abdullah Rıza**, Türk Halk Yazını, 1983.
- Esen, Ahmet Şükrü**, Anadolu Türküleri, 1986.
- Evliya Çelebi**, Gördüklerim, cilt I-II, 1977.
- Galland, Antoine**, İstanbula Ait Günlük Hatıralar 1672-1673, çev: Nahit Sırrı Örik, 1949.
- Genç, Mehmet**, İdeal Osmanlı Yok, **Cogito**, Osmanlılar Özel Sayısı, 1999.
- Gerçek, Selim Nüzhet**, Atalar Sözü, 1939.
- Gökdemir, Oktay - Bozkurt, İsmail**, 700.yıl ve Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Düşünen Siyaset, Aylık Dergi, Ağustos-Eylül, 1999.
- Gökyay, O.Ş.**, Katil Çelebi'den Seçmeler, cilt I-II, 1997.
- Güvenç, Bozkurt**, Türk Kimliği, 1993.
- Hamdi, Hasan**, Makedonya ve Kosova Türklerince Kullanılan Atasözleri ve Deyimler, 1997.
- Hilav, Selahettin**, Edebiyat Yazıları, 1993.
- Hotham, David**, Türkler, çev: Mehmet Ali Kayabol, I, II, 2000.
- İhsan S. Vafı**, Irak Türklerinde Deyimler ve Atasözleri, 2001.
- İlhan, Attila**, Hangi Sol?, 1976.
- İlyasoğlu, Mercüme Ahmed**, Kabusname, Haz. Atilla Özkırmı, cilt I, II. (tarihsiz)
- İşın, Ekrem**, İdeal Osmanlı Yok, **Cogito**, Osmanlılar Özel Sayısı, 1999.
- İnalçık, Halil**, The Ottoman Empire The Classical Age, 1300-1600, 1973.
- İzbudak, Velet**, Atalar Sözü, 1936.
- İzden, Ekmel**, Tarih Boyunca Türk Kültürü ve Sanatı, 1972.

- Kabusname**, Haz: Özkırımlı, Atilla, 1001 Temel Eser, cilt, I-II. (tarihsiz)
- Kantemir, D.**, “Osmanlı İmparatorluğunun Yükselişi ve Çöküşü Tarihi”, 1998.
- Karal, Enver Ziya**, Selim III’ün Hattı Humayunları, Nizami Cedit 1779-1807, 1988.
- Kırbaş, Dursun**, Osmanlı Toplum Düzeni ve Kemal Tahir, 1987.
- Koloğlu, Orhan**, İslamda Başlık, 1978.
- Krafft, H.U.**, Türklerin Elinde Bir Alman Tacir, çev: Akpınar, Turgut 1997.
- Kula, Onur Bilgi**, Alman Kültüründe Türk İmgesi, 1992.
- Kunos, İ.**, Türk Halk Edebiyatı, Haz: Tuncer Gülersoy, 1978.
- Kurt, İlhan**, Atasözlerinde Aile Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, cilt 2, 1992.
- Lewis, Bernard**, İstanbul ve Osmanlı Uygarlığı, çev.: Nihal Önal, 1975.
- Meriç, Cemil**, Sosyoloji Notları ve Konferansları 1993.
- Moltke, von H.**, Türkiye Mektupları, çev: Kemal Vehbi Gül, 1967.
- Montagu, L.**, Türkiye Mektupları, çev: Aysel Kurutluoğlu. (tarihsiz)
- Neumann, Christoph-K.**, Devletin Adı Yok, **Cogito**, Osmanlılar Özel Sayısı, 1999.
- Ohri, İskender**, Anadolu’nun Öyküsü, 1987.
- Ortaylı, İlber**, Osmanlı Kimliği, **Cogito**, Osmanlılar Özel Sayısı, 1999.
- Ortaylı, İlber**, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, 1999.
- Ortaylı, İlber**, Osmanlı Barışı, 2004.
- Özdemir, Emin**, Açıklamalı Atasözleri Sözlüğü, 7. Bası, 2001.
- Özdemir, Emin**, Açıklamalı Örnekle Deyimler Sözlüğü, 8. Bası, 2000.
- Özoğuz, İsmet**, Hep O Türküler, 1999.
- Özon, Mustafa Nihat**, Evliya Çelebi, Gördüklerim, cilt I 1976, cilt II 1977.

- Pamuk, Şevket**, Yüz Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi, 1500-1914, 2003.
- Peremeci, Osman Nuri**, Atalar Sözleri, 1943.
- Poole, S.L.**, Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları, çev: Can Yücel, 1959.
- Püsküllüoğlu, Ali**, Türk Halk Şiiri Antolojisi, 1975.
- Ricaud**, Türklerin Siyasi Düsturları, Haz. M. Reşat Uzman. (tarihsiz)
- Schacht, J.**, An Introduction to Islamic Law, 1964.
- Shaw, S.**, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, I cilt, 1982, çev: Mehmet Harmancı, 1982.
- Şarkı Güfteleri**, Marmara Basımevi, 1949.
- Saylan, Gencay**, Türkiye'de Kapitalizm, Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji, 1986.
- Schreiber, G.**, Edirne'den Viyana Kapılarına Kadar Türklerden Kalan, çev: Esat Necmi, 1982.
- Sadi, Gülistan**, çev: İlaydın, Hikmet, 1963.
- Sadi, Bostan**, çev: Hikmet İlaydın, 1967.
- Selahattin, Asım**, Osmanlıda Kadınlığın Durumu, 1989.
- Soykut, İ. Hilmi**, Türk Atalar Sözü Hazinesi, 1974.
- Sungurbey, İsmet**, Hayvan Hakları, 2. Baskı, 1994.
- Tankut, Hasan Reşit**, Köylerimiz, 1939.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi**, Beş Şehir, 1989.
- Timur, Taner**, Osmanlı Toplumsal Düzeni, 1979.
- Togan, Zeki Velidi**, Kur'an ve Türkler, 1971.
- Turan, Şerafettin**, Türk Kültür Tarihi, 1990.
- Tuncay, Mete**, İdeal Osmanlı Yok, **Cogito**, Osmanlılar Özel Sayısı, 1999.
- Turhan, Mümtaz**, Kültür Değişimleri, 1987.
- Tümüklü, Serdar**, Türk Manilerinden Seçmeler, 2005.
- Türk Atasözleri ve Deyimleri**, I ve II, 1971.
- Ubicini, F.H.A.**, 1855'de Türkiye, cilt I, çev: Cemal Karaağaçlı. (tarihsiz)
- Unat, F.R.**, Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri, 1987.

Ural, Orhan, Pir Sultan Abdal, 1982.

Ülgener, Sabri, İktisadi İnhitat Tarihimizin Ahlak ve Zihniyet Meseleleri, 1951.

Öngören, Ferit, Türk Mizahı ve Hicvi, 1983.

Vatin, Nicolas, Bir Osmanlı Türkü Yaptığı Seyahati Niçin Anlatırdı? **Cogito**, Osmanlılar Özel Sayısı, 1999.

Zelyut, Rıza, Halk Şiirinde Gerçekçilik, 1982.

Zelyut, Ziya, Osmanlı'da Karşı düşünce ve İdam Edilenler, 1986.

Adnan Güriz Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi profesörüdür. Prof. Dr. Adnan Güriz'in başlıca yayınları arasında "Faydacı Teoriye Göre Ahlak ve Hukuk" (1963), "Teorik Açıdan Mülkiyet Sorunu" (1969), "Türkiye'de Nüfus Politikası ve Hukuk Düzeni" (1975), "Kapitalist İdeoloji Üzerine Bir İnceleme" (1995), "Feminizm Postmodernizm ve Hukuk" (1997) "Sosyal Demokrasi İdeolojisi" (1998), "Hukuk Felsefesi" (2003) ve "Hukuk Başlangıcı" (2005) bulunmaktadır. Prof. Dr. Adnan Güriz Ufuk Üniversitesi öğretim üyesidir. Ayrıca Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde ders vermektedir.

ISBN 9944-931-02-0

9 789944 931021

